

SBF Dergisi

Cilt:3 Sayı: 1 Yıl:2021
ISSN: 2667-8063

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

NEU
PRESS

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(NEU SBF Dergisi)

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF)

Cilt/Volume: 3, Sayı / Issue: 1 (Haziran/June 2021)
Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı Adına /
On Behalf of Necmettin Erbakan University the Faculty of Political Science
Prof. Dr. Birol MERCAN

Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç.Dr. Segâh TEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Asst. Prof. Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Türü / Publication Type

Sürekli Yayın / Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır/ Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Haziran/ June 2021

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Köyceğiz Yerleşkesi, Dere Aşıklar Mahallesi Demeç Sokak
Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, No: 39, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 53

Web: <http://dergipark.org.tr/neusbf>

E-posta / E-mail: neusbfdergisi@gmail.com

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir /

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF) is an international peer reviewed bi-annual journal

DergiPark
AKADEMİK

ISSN: 2667-8063 E- ISSN: 2687-5063

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Segâh Tekin (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ameer MOSBAH (Algiers 3 University, Algeria)
Prof. Dr. Jamal OTHMAN (The National University of Malaysia, Malaysia)
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN (The University of New Orleans, the USA)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Mustafa ACAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Özgür TUNA (Duke University, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Ramazan UCTU (American University of Iraq-Sulaimani KRG, Iraq)
Assoc. Prof. Dr. Nurcavn ATALAN (Skidmore College, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Ayman HAYAJNEH (Yarmouk University, Jordan)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Anthony G. McGrew (University of Strathclyde, UK)
Prof. Dr. Branislav Radeljic (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Mustafa ACAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Belgin UÇAR KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Cenay BABAOĞLU (Selçuk University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erdal BAYRAKÇI (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Göktuğ SÖNMEZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Segâh TEKİN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Ayça ÖZEKİN (Bandırma Onyedli Eylül University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Gülten DEMİRAL (Usak University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Ömer Faruk BÖLÜKBAŞI (Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ- ARAŞTIRMA DERLEMESİ-KİTAP İNCELEMESİ
/ RESEARCH ARTICLES- RESEARCH REVIEWS- BOOK REVIEW

İnovasyon Kültürü ve İnovasyon Kültürünün Boyutlarının Belirlenmesi Üzerine Keşifsel Bir Araştırma
Innovation Culture Models and A Research on Analysis of These Models1
Merve Melek SARIGÜL, Ahmet ÇUBUKÇU
Araştırma Makalesi / Research Article

Endizm Bağlamında Bir Küreselleşme Sorgusu: Küreselleşmenin Sonu Mu?
A Globalization Query in thr Context of Endism: The End of Globalization.....17
Hakan ÜNAY
Araştırma Derlemesi/ Resarch Review

Sömürge Para Sisteminin Ekonomik Etkileri: CFA Fransı ve Afrika Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme
Economic Effects of the Colonial Money System: a Review on the CFA Franc and African Countries ..36
Jaures Badet
Araştırma Makalesi / Research Article

2000-2018 Yılları Arasında Çad Ekonomisinin Makro Ekonomik Görünümü
Macro-Economic Outlook of Chad Economy Between 2000 – 2018.....52
Abdallatif Mahamat Yacoub
Araştırma Makalesi / Research Article

Political Appraisals Constituting Tolerant versus Radical Identities: An Empirical Comparison between Dutch and British Muslims
Siyasi Söylemlerin Oluşturduğu Radikal ve Tolerant Kimlikler: Hollanda ve İngiltere Üzerine Ampirik Bir Çalışma68
Ertuğrul GÖKÇEKUYU
Araştırma Makalesi / Research Article

Kaldor Yaklaşımı Çerçevesinde İmalat Sanayii ve Hizmetler Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Seçili Geçiş Ekonomileri Örneği
Investigation of the Impact of the Manufacturing Industry and Services Sector on Economic Growth in the Framework of the Kaldor Approach: The Case of Selected Transition Economies.....82
Olçay ÇOLAK, Elchin ISMAYILZADA
Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’deki Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir İnceleme
An Analysis on Social Media Usage of Think Tanks in Turkey.....101
Önder KUTLU, Niyazi KARABULUT
Araştırma Makalesi / Research Article

İnovasyon Kültürü ve İnovasyon Kültürünün Boyutlarının Belirlenmesi Üzerine Keşifsel Bir Araştırma

Merve Melek SARIGÜL¹ Ahmet ÇUBUKÇU²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Konya, Türkiye mervemeleksarigul@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² Doktor Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Adli Bilişim Mühendisliği, Konya, Türkiye
acubukcu@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi
Geliş: 06.08.2020
Kabul: 22.02.2021
Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:
Kültür, Örgüt Kültürü,
İnovasyon Kültürü,
İnovasyon Kültür
Modeli.
JEL Kodları: M14,
O30, 031

Yenilik faaliyetleri toplumları yapısal, sosyal ve çevresel açıdan etkilemektedir. Bu yenilik faaliyetlerinin ortaya çıkması toplumun kültür özellikleri ile de yakından ilgilidir. O yüzden kültür, toplumda yaşayan insanların değerlerini, yaşam biçimlerini, düşüncelerini ortaya koyan ve şekillendiren tarihsel bir süreçtir. Bu süreç kurumların yeniliği özümsemeleri için örgüt kültürünün oluşumunu sağlamaktadır. Örgüt kültürü, inovasyon kültürü ile ilişkili en önemli faktörlerden biridir. Bu çalışmada inovasyon ve örgüt kültürünün boyutları üzerine yapılan çalışmalar incelenerek kavramsal çerçeveye en uygun inovasyon kültürü modeli belirlenmeye ve bu kapsamda gelecek çalışmalara yön verilmeye çalışılmıştır.

Innovation Culture Models and A Research on Analysis of These Models

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 06.08.2020
Accepted: 22.02.2021
Published: 30.06.2021

Keywords:

Culture,
Organization Culture,
Innovation Culture,
Innovation Culture
Model.
Jel Codes: M14, O30,
031

Innovation activities affect societies structurally, socially and environmentally. The emergence of these innovations for the sustainable competition of societies is closely related to the cultural characteristics of that society. Therefore, culture is a historical process that reveals and shapes the values, lifestyles and thoughts of the people living in the society. This process reveals the formation of an organizational culture for institutions to absorb innovation. Organizational culture is one of the most important factors associated with innovation culture. In this study, the studies on innovation and organizational culture dimensions are examined and the most appropriate model for the conceptual framework is determined and it is tried to make a direction for future studies in this context.

Atıf/Citation: Sarıgül, M. M. ve Çubukçu, A. (2021). İnovasyon Kültürü ve İnovasyon Kültürünün Boyutlarının Belirlenmesi Üzerine Keşifsel Bir Araştırma, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-16.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Değişen rekabet çerçevesinde, günümüz kurumları yenileşmeyi bir araç olarak görmektedir. Organizasyonların ve örgütlerin bu yenileşme sürecinde kendi içlerinde farklılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu oluşan farklılıkları en aza indirmek ve örgütlerin devamlılığını sağlamak için yeni arayışlar başlamıştır. İşte bu arayışları çağımızda inovasyon kavramı karşılamaktadır.

İnovasyon, işgücü, bilgi ve altyapı öğelerinin bilgiye, ürünlere, hizmetlere ve sistemlere yeni bir yaklaşım ile uyarlanması halidir. Bu yönden inovasyon, yenileşmeye açık olan, değişim sürecine uyumlu ve girişimcilik kavramıyla bütünleşen bir kültür ürünüdür (Yılmaz & İncekaş, 2018, s. 155). İnovasyon olgusunun kültürle nasıl entegre edileceğinin karmaşıklığı ve kültürel bakış açısının inovasyonu anlamak ve uygulamak için oldukça elzem olması inovasyon kültürünü daha da önemli hale getirmektedir (Ismail & Abdmajid, 2007, s. 41). İnovasyon yapılacaksa bunun oturmuş bir inovasyon kültürü ile başarılacağı açık hale gelmiştir. Organizasyonlar inovasyon için fırsatları belirleyip bu konuda gelecek vaat eden bilgiye odaklanırsa, inovasyon odaklı örgüt kültürünü teşvik edebilir ve kendini yenilemede başarıyı yakalayabilir (Engel, 2018, s. 255). Bu nedenle örgütlerde inovasyon kültürü, inovasyonun oluşmasındaki ön koşullardan biridir. Literatürde inovasyon kültürünün oluşumu ile örgüt kültürünün boyutları arasında bir ilişkili olduğu görülmektedir. Bu yüzden bir kurumda inovasyon kültürünün oluşması için örgütün temel özellikleri belirlenmelidir. Bu özellikler ışığında da her örgüt kendi değer ve yargılarına uygun olarak inovasyon kültürünü oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, inovasyon kültürü olgusunun anlaşılmasına, yaygınlaştırılmasına önemli düzeyde katkıda bulunmuş olan bilimsel çalışmalar, kavramsal bir çerçeve oluşturabilmek amacıyla araştırılmış ve incelenmiştir. Bu kapsamda literatürde kabul görmüş modeller incelenerek gelecekteki çalışmalara kaynak oluşturması açısından en uygun inovasyon kültürü modeli çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında kültür kavramına yer verilmiştir. Kültür kavramının örgüt kültürüyle bağlantısı kurularak örgüt kültürü tanımı yapılmış ve örgüt kültürü boyutlarına değinilmiştir. Daha sonra kavramsal çerçeve ışığında örgüt kültürü ve inovasyon kültürü arasındaki ilişki incelenerek inovasyon kültürü kavramı tanımlanmıştır. Daha sonra inovasyon kültürünün boyutları ve bu kapsamda ortaya konan modeller incelenmiştir. En uygun inovasyon kültürü modeli literatür taramasından elde edilen kavramsal çerçeve ışığında ortaya konarak gelecekteki çalışmalar için bu modelin nasıl değerlendirilebileceği çalışmada analiz edilmiştir.

Kültür

Kültür insanları örgütsel, ulusal ve sosyal yönleriyle ilgilendiren bir yapıdır (Best, 2018, s. 66). Başka bir ifadeyle kültür, belirli bir bölgedeki kişilerin değer yapılarını, taşıdıkları özellikleri ve sergiledikleri davranışları kapsayan değerler bütünüdür. Bu değerler zaman içerisinde etkilerini azaltarak yeni değerlerin oluşumuna olanak sağlamıştır. Bu nedenle kültür toplumun gereksinimlerine göre kademeli ve sürekli değişim içerisindedir (Yiğit, 2014, s. 2).

Toplumların çeşitliliği, kültür olgusunu her defasında etkileyerek toplumların algısını değiştirmiş ve her zaman daha yenilikçi sistemleri ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden yenilik literatüründe kültürün tanımı biraz farklıdır. Ayrıca değerler genellikle kültürel özelliklerin bir katmanı olarak görülmektedir. Değerlerin buradaki en önemli etkisi yenilikçi bir ortam için kurum kültürünü temsil etmesidir.

Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü birçok sentezi içerisinde barındırmaktadır. Psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi gibi alanlara konu olması örgüt kültürü kavramının alanını bir hayli genişletmiştir. Bu nedenle kurumlar örgüt kültürünün kendilerine ait olduğunu söylese de tanımlamalarda ortak noktalara

da (örneğin müşteri odaklılık, memnuniyet, çalışanlara verilen değer, ödül vb.) değindikleri görülmektedir. Bu da örgüt kültürünün karmaşık bir yapısının olduğunu ve tanımlanmasının güç olduğunu göstermektedir (Yiğit, 2014, s. 3). Genel anlamda örgüt kültürü, örgütün varlığı, vizyon ve misyon hakkında çalışanların arasında paylaşılan değerlerin ve inançların toplamı olarak ifade edilmektedir (Zanjirchi, Jalilian, & Mehrjardi, 2019, s. 328). Bu nedenle örgütsel kültür, çalışanların izlemesi gereken yönetim ilkelerini oluşturan, bunların yürütülme şeklini ortaya koyan sistemlerin temellerini oluşturmaktadır (Tian, Deng, Zhang, & Salmador, 2017, s. 9). Bu sistemler yeniliği incelemek için örgüt kültürünün alt boyutlarından faydalanarak kendi kültür değerlerini ortaya koymaktadır.

Literatürde örgüt kültürünün tanımı konusunda fikir birliği bulunmamakla birlikte, kültürün önemli bir yönünün, grupların belirli şeyleri ortak olarak paylaşması veya tutması konusunda daha geniş bir mutabakat vardır (Schein, 2004, s. 12). Bunlar genellikle bir kurumun veya alt birimlerinin temel varlığını oluşturan değerler, normlar, tutumlar ve davranış kalıpları olarak nitelendirilebilir (Herzog & Leker, 2010, s. 324). Güçlü bir örgüt kültürü, çalışanların davranışlarını şekillendiren ve herkesin işletmenin hedeflerine ulaşmaya yönelik çalışmasını sağlayan ortak değerler, kurallar ve normlar sağlar (Olmos-Peñuela vd., 2017, s. 3).

Örgüt kültürüne ilişkin görüldüğü üzere pek çok sayıda tanımlama mevcut olmakla birlikte örgüt kültürü, bir işletmenin faaliyetlerini yürütme şeklini ortaya koyan bir dizi değer, inanç, varsayım ve sembolün bir yansıması olarak tanımlanabilmektedir.

Örgüt Kültüründen İnovasyon Kültürüne

İnovasyonu kolaylaştırmak için Büschgens vd. (2013, s. 2), işletmelerin inovasyon çabalarını tanıyan ve başarısızlığa tahammül eden güçlü ortak değerlere ve inançlara dayalı bir kültüre ihtiyaç duyduklarını iddia etmektedir. Bu kültür örgüt kültüründen inovasyon kültürüne giden bir yolu da aralamaktadır (Jin, Navare & Lynch, 2019, s. 613).

Örgüt kültürü hem işletme meseleleri ile ilgili ortak anlayışın oluşmasını hem de örgüt üyelerinin ortak algılarını içerir. Örgüt kültürü ayrıca bireylerin belirli bir bağlamda kabul edilebilir ve kabul edilemez davranışlar arasında ayırım yapmalarına yardımcı olur ve kurumların bir sistem olarak başarısızlık, hatalar, başarı ve ödüller gibi bireysel performans meseleleri ile başa çıkılmasını yönetir. Ayrıca örgüt kültürü, bireylerin günlük eylemlerinde ve “hangi ölçüde risklerin kabul edilebilir olduğu”, “ödül beklentileri” ve “etkin ekip çalışması” gibi karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynar (Burdon, Kang & Mooney, 2016, s. 76).

Örgüt kültürü aynı zamanda organizasyon tarafından yürütülen yenilikçi faaliyetlerin çekirdeği olarak da ifade edilmektedir. İnovasyon kültürü, yeni fikirlerin formüle edildiği, değer verildiği ve desteklendiği bu kültür etrafında döner. Burada örgüt kültürü inovasyon kültürünü etkileyebilir ve bu kültür örgütlerin bazı bölümlerinde daha yaygın ya da daha nadir hale gelebilir. Örgüt kültürü, inovasyon kültürü aracılığıyla yaratıcılığı ve özgünlüğü teşvik edebileceğinden uygun bir şekilde birbirlerini besler (Abdul-Halim vd., 2018, s. 3).

Örgüt kültürü işbirlikçi faaliyetleri desteklediğinde ve bireyleri grup içi problem çözme konusunda iş birliği yapmaya teşvik ettiğinde, fikir üretimi süreci kolaylaştırır. Kültür yapısının iş birliği ve bilgi paylaşımına olanak sağlaması ve organizasyonda yeni fikirlerin ortaya çıkmasını engellemesi gerekir (Zanjirchi, Jalilian, & Mehrjardi, 2019, s. 328). Fikir üretme ve olgunlaştırma süreci, inovasyon sürecinin önemli bir basamağı olduğu için kültür ve inovasyon arasında da kuvvetli bir bağ oluşmaktadır.

İnovasyon Kültürü

Kurumsal kültür işletmelerin büyümesinde önemli bir faktör olmakla birlikte inovasyon kültürünün işletmelerin performansı üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren birçok çalışma mevcuttur (Tang vd., 2020, s.4). İnovasyon sürecinin tamamında kurumsal bir inovasyon kültürü varsa değişim ve yenileşim daha hızlı ve etkili olmaktadır (Yiğit, 2014, s. 6). İnovasyon kültürü, uyumu, sadakati ve bazı açık tutum kurallarını ve uygun davranışları güçlendirdiği için önemlidir. Bu nedenle inovasyon gibi inovasyon kültürü de çok yönlü bir yapıya sahip olduğundan dolayı genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Farklı yazarlar tarafından inovasyon kültürüne ilişkin yapılan tanımlamalar Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. *İnovasyon Kültürü Tanımları*

Yazar	Yıl	Tanım
Herzog & Leker	2010	Açık inovasyon ve kapalı inovasyona ilişkin inovasyon kültürlerinin nasıl olmasına ilişkin yaptıkları çalışmada inovasyon kültürünü üç bileşen halinde tanımlamışlardır. Bunlar: 1. inovasyonu destekleyen kuruluş çapında paylaşılan temel değerler 2. inovasyon için kuruluş çapında normlar 3. algılanabilir inovasyon odaklı uygulamalar.
Brettel & Cleven	2011	Organizasyonların sürekli bir şekilde öğrenen bir yapı ile pazarın talepleri ve pazarın şu anda sundukları arasındaki farkları tespit ederek kendilerini geliştirme eğiliminin derecesi olarak tanımlanmaktadır.
Liu & Fellows	2012	Organizasyon için değer ve tutum yaratan bunu geliştiren, kuran bir düşünce ve davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır.
Castro, Delgado-Verde, Navas-Lopez & Cruz-Gonzalez	2013	Çalışanların ürün inovasyon sürecini kolaylaştırabilecek ortak değerlerini, inançlarını ve varsayımlarını ifade eden değer olarak tanımlamaktadır.
Hofstede	2013	İnovasyon, teknoloji, bilgi alışverişi, girişimcilik faaliyetleri ve belirsizliğe karşı tutumun bir göstergesi olarak tanımlamıştır.
R. Bader, Vanbrabant & Enkel	2014	Pazar yönelimini ve örgütsel öğrenmeyi teşvik eden, yeni çözümleri, teknolojiyi ve pazarları destekleyen, risk alabilen ve başarısızlığı tolere eden sağlam bir ortam olarak tanımlamaktadır
Unger, Rank & Gemünden	2015	Kurum kültürünün bir alt kümesi olarak tanımlanmaktadır.

Keles & Battal	2017	Dinamik ve akıllı bir kültür şeklinde tanımlayarak bu kültürde bulunması geren parametreleri insan ve yönetim sistemlerinden oluştuğunu vurgulamaktadır. Keles ve Battal; dinamik ve akıllı bir kültürü İVALUE7 adını verdikleri bir şekil oluşturarak bunlardan herhangi biri olmadan değerli bir kültür oluşmayacağını savunmaktadır. Bu yedi sütunda ise; insan yönetimi, fikir tasarımı ve teknoloji yönetimi, altyapı yönetimi, finans ve fon yönetimi, yenilikçi strateji yönetimi, fikir mülkiyeti ve iş birliği yönetimi parametreleri yer almaktadır.
Chouteau, Forest & Ngueyen	2018	Yenilik aşamasında kültür oluşumunun sadece teknik bir kültür ile değil de girişimcilik kültürü ile de ilişkisinin olduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır.
Davies & Buisine	2018	Organizasyonun genelinde yenilikçi düşünmeyi doğal kılan ve bütün çalışanları inovasyon faaliyetlerine teşvik eden özel bir yapılanma olarak tanımlanmaktadır.
Işık	2018	Örgütün bütün çalışanlarının yenilik yapmayı benimsediği ve uygulama süreçlerine katıldığı çok yönlü ve karşılıklı bir süreç olarak tanımlanmaktadır.
Engel	2018	Liderlerin yaratıcı düşünce ve davranışları beslemek için yetiştirdikleri kültür olarak tanımlanmaktadır.
Didier	2018	Kişiyi endüstriyel ve endüstriyel sonrası kültürlere geri döndüreceğini ve bu da kişiyi eskiye iten inatçı bir yenilik arayışına götüreceğini söylemektedir. Bu yenilik arayışının ise; radikal (eski) yenilik ve daha yeni olan artırılmış yenilik gibi iki karakteristik biçim aldığını ortaya koymaktadır.
Jin, Navare & Lynch	2019	İnovasyona açık bir ortam, değişime ve geleceğe yönelik piyasa şekillendirebilen bir zihniyet, risk almaya ve sürekli öğrenmeye istekli olan bir dizi ortak inanç ve davranış biçimleri olarak tanımlanmaktadır.

İnovasyon kültürü, yenilikçi düşünme, gelişim ve yenilikçiliğe yönelik algılanan uygulamaları desteklemektir. İnovasyon kültürü durağan değildir ve zamanla değişim içerisindedir. Bu yüzden yaratıcılık, öğrenme, düşünme ve iletişim gibi değerler teşvik edilerek inovasyona dayalı kültürlerden

inovasyona yardımcı bir kültürün oluşturulması gerekliliğinden bahsedilmektedir (Liu & Fellows, 2012, s. 77). İnovasyon kültürü oluşturulduğunda her zaman olumlu bir etki yaratmayabilir. Hatta iyi bir kültürün sonucunda başarısızlıklar bile oluşabilir. Ama bu başarısızlıktan bile bir kazanım çıkarmak inovasyonun temel yapısının gereğidir. Böyle durumlarda inovasyon kültürünü geliştirmenin beş stratejisi olduğu savunulmaktadır (Liu & Fellows, 2012, s. 78). Bu stratejiler;

1. Yazılı olmayan kuralların inovasyon ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu anlamak ve bunu tanımlayabilmek.
2. Örgütün riskle karşı karşıya geldiği durumda bile geri dönüşü yüksek projelerin sürdürülebilirliğini sağlamak ve risklerden kaçınmayı öğrenerek kısa vadeli yaklaşımları ele alabilmek.
3. Fırsattan doğan riskleri tanımak ve bazen riskli projeleri yürütmek için kaynakları kullanmayı bilmek.
4. Kurumun paydaşları arasında açık inovasyon birlikleri kurmak.
5. Yönetim alanındaki davranışların inovasyon ile olan ilişkisinin, kamudaki açık belgelerle uyumlu olduğundan emin olmak.

İnovasyon kültürünün gelişimi sağlandıktan sonra bu kültürün belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Yiğit (2014) yaptığı sistematik literatür analizinde inovasyon kültürü özelliklerini şu bileşenler altında toplayarak özetlemiştir: 1. örgüt kültürünün adhokrasi kültür tipi özelliği 2. örgütsel öğrenmenin gerçekleşmesi 3. katılımcı karar verme sürecinin sağlanması 4. yöneticilerin açık görüşlü olması 5. liderin vizyonunu rahatça ifade edebilmesi 6. risk alabilmenin ve belirsizliği kabul etmenin teşvik edilmesi 7. rekabetçi, performans odaklı bir kültürün oluşturulması 8. grup ve takım çalışmasına önem verilmesi 9. müşteri odaklılık 10. başarısızlıktan ders alma 11. değişim yaratma 12. stratejik yönelimi inovasyon odaklı gerçekleştirmek, işletme amaçları, hedefleri, misyonu ve vizyonunun inovasyon odaklı olması 13. ödüllendirme 14. çalışanlara bireysel destek sağlanması 15. çalışanların bireysellik ve bağımsızlıklarının desteklenmesi 16. hem iç hem de dış iletişime önem verilmesi 17. örgütsel güvene önem verilmesi

İnovasyon Kültürünün Alt Boyutları

Anlamsal zorluklara rağmen, kültür, örgüt ve inovasyon arasında güçlü bağ hakkında şüphe yoktur. Çeşitli yazarlar, farklı bakış açıları ve deneysel çalışmalar, organizasyon, kültür ve inovasyon arasındaki bu güçlü bağlantıyı desteklemektedir. İnovasyon kültürü modelleri ise bu üçlü arasındaki bağı açıklamak için uygun bir teorik metodolojidir (Morente, Ferràs, & Zizlavsky, 2018). Morente, Ferràs ve Zizlavsky (2018) inovasyon kültürü modelleri üzerine yapmış oldukları çalışmada Tablo 2’de görüldüğü üzere inovasyon kültürü ile bağlantılı 7 temel örgüt kültürü modeline ulaşmışlardır.

Hofstede (1984) tarafından yapılan sınıflandırma kurum içi uygulamalardaki değişikliklerin kültürel değişimleri tetiklediği ve bu durumun da zaman içerisinde çeşitli sosyal grupların oluşması temeline dayanmaktadır. Hofstede’in aksine Schein (2004), modern organizasyonun kültürle ilgili temel sorunlarını kültürün kendini gösterdiği farklı seviyeler arasındaki ayrım eksikliğinden kaynaklandığını belirterek kültürün alt kırılımlarını tek bir seviyede incelememiştir. Görünürden görünür olmayan bir yapıya doğru örgüt yapısı ve süreçlerden, değerlere ve son olarak da varsayımlara doğru üç katmanda kültürün boyutlarını incelemiştir. Cameron ve Quinn (2006) kültürel boyutları içe/dışa yöneliklik, esneklik-durağanlık, değişimin hızı ve derecesine göre dörtlü bir matris harita yapısında inceleyerek bu matrise karşılık gelen dört rekabet değeri tanımlamışlardır (Morente, Ferràs ve Zizlavsky 2018, s. 3-5).

Tablo 2. *İnovasyon Kültürü ile Bağlantılı Örgüt Kültürü Modelleri*

Yazar	Çalışma	Boyutlar
Hofstede (1984)	Hofstede'nin Kültürel Boyut Modeli	Güç mesafesi, belirsizlik, bireycilik, feminenlik/maskülenlik, zaman, kısıtlama ve hoşgörü
Schein (2004)	Schein'in Çok Katmanlı Örgüt Kültürü Modeli	Örgüt yapısı ve organizasyonel süreç, değerler (stratejiler, amaçlar, görüşler, gerekçeler), varsayımlar (algılar, inançlar, düşünceler, duygular.)
Cameron & Quinn (2006)	Cameron ve Quinn'nin Rekabetçi Değerler Modeli	Kültürel boyutlar (iç-dış odak, esneklik-durağanlık, değişim hızı, değişim derecesi), Rekabet değerleri (hiyerarşi, klan, pazar, adhokrasi)
Harrison & Stokes (1992)	Harrison ve Stokes'in Modeli	Rol, başarı, güç ve destek
Deal & Kennedy (1982)	Deal & Kennedy'in Modeli	Çok çalış sert oyna kültür, sert adam/maço kültürü, süreç kültürü ve şirket bahis kültürü
Denison (2001)	Denison'ın Örgüt Kültürü Araştırması	Dört özellik (adapte olabilirlik, misyon, tutarlılık ve ilgi) ve iki eksen (dikey, yatay)
Hatch & Schultz (2009)	Hatch ve Schultz'un Örgütsel Kimlik Dinamikleri Modeli	Kültür, kimlik ve görüntü

Kaynak: Morente, Ferràs, & Zizlavsky, 2018

Denison (2001) örgüt kültürünün iki temel işlevini organizasyonu bir arada tutmak ve dönüşüm hareketinin temel bir parçası olarak görmüş ve buna göre bir sınıflandırmaya gitmiştir. Harrison ve Stokes (1992)'un modeli büyük ölçüde örgütsel birimler arasındaki sosyal etkileşime, onun değerlerine ve motivasyonuna ve yapısal gücün nasıl kullanıldığına bağlı olan dört tür örgütsel kültürünü birbirinden ayırır. Deal & Kennedy (1982) geri bildirim hızı ve risk derecesine göre iki eksenle altı boyut tanımlamışlardır. Bu altı boyuta göre de tabloda belirtildiği üzere 4 temel kültür boyutu tanımlamışlardır. Hatch & Schultz (2009) Örgütsel Kimlik Dinamikleri Modeli'ni ortaya koymuşlardır. Modele göre 'kimlik', bir yandan dış çevre ve paydaşlarla ilişki (Görüntü), diğer yandan iç organizasyon yapısı (Kültür) arasındaki istikrarsız ve dinamik dengeden oluşur. Modele göre kimlik, kültürü ifade eder ve kimlik başkalarının imgelerini (görüntülerini) yansıtır (Morente, Ferràs ve Zizlavsky 2018, s. 3-5).

Yazarların farklı zamanlarda yapmış oldukları modellemelerde görüldüğü üzere çalışmanın ana odağı inovasyon kültürü modelleri olmasına rağmen kapsam, kültür ve örgüt kültürü boyutları ile sınırlı kalarak inovasyon kültürü boyutlarına yeterince inilememiştir. Doğrudan inovasyon kültürü üzerine yapılan çalışmalar ise oldukça azdır. Bu çalışmalarını Tablo 3'te özetlemek mümkündür.

Tablo 3. *İnovasyon Kültürüne İlişkin Ortaya Konmuş Modeller*

Yazar	İnovasyon Kültürü Boyutları
Villaluz & Hechanova (2019)	Rol modellik ve liderlik, iletişim stratejileri, çalışanların katılımı ve iklim, destekleyici sistemler ve yapı, eğitim ve geliştirme, değerlendirme ve ödül
Rao & Weintraub (2013)	Değerler, davranışlar, iklim, kaynaklar, süreçler ve başarı
Dobni (2008)	Uygulama, çalışan katılımı, organizasyonel öğrenme, pazar konumlandırma, stratejik tutum, değer, yaratıcılık ve yetki

Bu modellerden en günceli Villaluz & Hechanova (2019) tarafından sunulan çalışma olmuştur. Bu çalışmada inovasyon kültürünü etkileyen bileşenlerin rol modellik ve liderlik, iletişim stratejileri, çalışanların katılımı ve iklim, destekleyici sistemler ve yapı, eğitim ve geliştirme, değerlendirme ve ödül olarak sıralanmıştır.

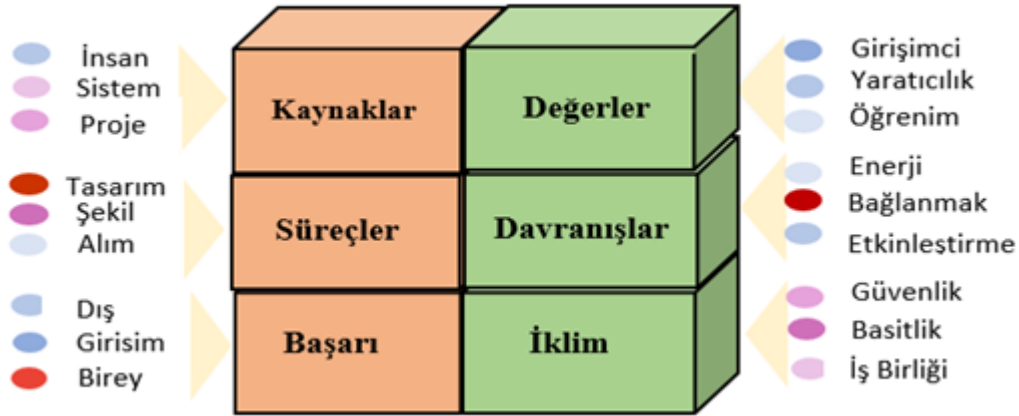
Rol modellik ve liderlik, liderlerin yenilikçi olduğu ve başkalarını da yenilikçi olmaya teşvik ettikleri algısını yansıtmaktadır. *İletişim stratejileri*, yaratıcılığın ve inovasyonun işletme stratejileri, vizyonu ve misyonunun bir parçası olarak değerlendirilip değerlendirilmediğini ölçmektedir. *Çalışanların katılımı ve iklim*, çalışanların birlikte çalıştığı ve çalışanların işlerinde fazladan yol kat edebildikleri bir ortamı göstermektedir. *Destekleyici sistemler ve yapı*, inovasyonu güçlendiren örgüt politikaları, süreçleri ve fiziksel çevre ile ilgilidir. *Eğitim ve geliştirme*, organizasyonda inovasyonu destekleyen öğrenme faaliyetleri ve yeni girişimlere sahip olmakla ilgilidir. *Değerlendirme ve ödül*, kaynakların ve teşviklerin sağlanması yoluyla organizasyonda inovasyonun nasıl desteklendiğini göstermektedir (Villaluz & Hechanova, 2019).

Dobni (2008) yaptığı inovasyon kültürünün ölçülmesi çalışmasında inovasyon kültürünü dört boyutta incelemiştir. Bunlar: 1. İnovasyona olan niyet 2. İnovasyon altyapısı 3. Pazar yönlendirmesi 4. Uygulama. Bu dört boyuta ilişkin gerçekleştirmiş olduğu çalışmada bu boyutları 7 alt ölçek altında inceleyerek inovasyon kültürünü ölçülemiştir. Bunlar: 1. Uygulama boyutu 2. Çalışan katılım boyutu 3. Organizasyonel öğrenme boyutu 4. Pazar konumlandırma boyutu 5. Stratejik tutum boyutu 6. Değer boyutu 7. Çalışanların yaratıcılık ve yetki boyutu.

Uygulama boyutu, yenilikçi fikirler için geniş inovasyon kaynaklarının varlığı ve bu varlıkları kullanarak yenilikçi fikirlerin ticarileşebilmesini öngören inovasyon sürecini ifade etmektedir. *Çalışanların katılımı*, çalışanların kendilerini rahat ifade edebildikleri iletişim ve iş birliğine açık bir ortamı ifade eder. *Organizasyonel öğrenme*, inovasyon faaliyetleri için gerekli eğitim ve mentorluk programlarının varlığını ortaya koymaktadır. *Pazar konumlandırma*, pazar ve rekabet yapısının bilindiği ve buna göre inovasyonun planlanması ve stratejilerin belirlenmesini ifade etmektedir. *Stratejik tutum*, inovasyon stratejilerinin belirli plan, vizyon, misyon ve hedefler çerçevesinde yürütülmesini söylemektedir. *Değer*, müşteriler için neyin değer yarattığı konusunda fikir birliği olması, değeri yakalama ve uygulama konusunda birlikte hareket edilmesi, bunun için gerekli süreç ve prosedürlerin çıkarılmasını söylemektedir. *Çalışanların yaratıcılık ve yetki boyutu* ise çalışanların kendini yaratıcı hissetmesi ve bunun için gerekli ortamın sunulmasını ortaya koymaktadır (Dobni, 2008).

Rao & Weintraub (2013) “Innovation Quotient” ismini verdikleri çalışmalarında inovasyon kültürünü ölçümlenmeye yönelik bir çalışma oluşturmuşlardır. Bu çalışma için 6 bloktan oluşan bir yapı tanımlamışlardır. Bunlar Şekil 1’de de görüleceği üzere değerler, davranışlar, iklim, kaynaklar, süreçler ve başarıdan oluşmaktadır.

Değerler, girişimciliği, yaratıcılığı destekleyen ve öğrenmeye açık bir ortamı ifade eder. *Davranışlar*, özellikle liderlerin inovasyon faaliyetlerinde nasıl bir enerji sağladıkları, bu faaliyetlere ne ölçüde katılım sağladıkları ve bu konularda işletme için ne gibi olanaklar sundukları ile ilgilenmektedir. *İklim*, inovasyon faaliyetlerinde iş birliği, güven, açıklık ve sadeliği ifade eder. *Kaynaklar*, inovasyon projelerine ayrılan işgücü, inovasyon faaliyetleri için kurulan sistem ve yeni fırsatlar için üzerinde durulan projeleri kapsar. *Süreçler*, yenilikçi fikirlerin seçilmesinden ticarileşebilmesine kadar olan inovasyon sürecini ifade eder. *Başarı* ise inovasyon faaliyetlerinin başarısının iç ve dış çevrede nasıl algılandığının bir göstergesidir (Rao & Weintraub, 2013).

Şekil 1. Rao ve Weintraub'un İnovasyon Kültürüne İlişkin Blok Modeli

İnovasyon Kültürü Modellerinin Analizi ve Değerlendirme

Morente, Ferrás ve Zizlavsky (2018) tarafından inovasyon kültürü modelleri üzerine yapılan sınıflandırma çalışmasında farklı modellere ulaşıldıysa da bu modeller örgüt kültürünün boyutlarını irdelemenin ötesine geçememiştir. Yazarlar tarafından sunulan çalışmada da bu durum belirtilmektedir. Dobni (2008), Rao & Weintraub (2013) ve Villaluz & Hechanova (2019) tarafından farklı zamanlarda yapılan çalışmaların analizlerinde inovasyon kültürü bileşenlerinin hemen hemen birbirine yakın boyutlardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Dobni (2008) ve Villaluz & Hechanova (2019) tarafından ortaya konulan model, inovasyon çıktılarını da ölçmek için gerekli performans göstergelerini içerirken Rao & Weintraub (2013) tarafından ortaya konan model kültürel örgüt değerlerine daha çok odaklanmış durumdadır. Burada ortaya çıkan temel sonuç bazı inovasyon kültürü ölçümlerinde inovasyon performans göstergelerine odaklanılmış olmasıdır. Oysaki inovasyon ve inovasyon kültürü ölçülmesi birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Biri yenilikçilik göstergelerini ortaya koyarken diğeri bu yenilikçilik göstergelerine ulaşabilmek için sahip olunması gereken anlayış, değer ve normları kapsamaması beklenmektedir. Bu yüzden Rao & Weintraub (2013) tarafından geliştirilen modelin

inovasyon kültürü yapısına ve bir kurumda inovasyon kültürünü ölçümlemede daha uygun bir model olduğu söylenebilir.

İnovasyon karnesi veya inovasyon performansının ölçümlemesine ilişkin yapılan çalışmalar daha geniş bir perspektiften ele alınabilir; ama inovasyon kültürünün ölçümlemesi, daha spesifik ve kendine özgü bileşenler ihtiva etmesi gerekmektedir. Diğer taraftan inovasyon kültürü, inovasyon yönetiminin ve inovasyon başarısının en önemli bileşenlerinden birisini oluşturmaktadır (Cormican & O'Sullivan, 2004; Eveleens, 2010; Hartman, 2006; Olmos-Peñuela, 2017; Xu vd., 2007). Yalnız inovasyon kültürünün kendine özgü bileşen ve boyutlar altında ölçümlemesi gerekmektedir. Bu yüzden bu çalışma kapsamında incelenen yapılar içerisinde Rao & Weintraub (2013) tarafından sunulan modelin, kültür, örgüt kültürü ve inovasyon bağlamında daha uygun bir model olduğu söylenebilir. Ayrıca Rao & Weintraub (2013) tarafından ortaya konulan modelin, Hofstede (1984) ve Schein (2004) gibi yazarlar tarafından ortaya konulan ve daha çok kültür ve örgüt kültürü ile ilgili model yapılarına da daha uygun olduğu ve bu model yapılarına ek olarak yenilikçi bir anlayış ile inovasyon kültürünü de beslediği ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile bu model, Morente, Ferràs ve Zizlavsky (2018) tarafından sunulan ve farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından ortaya konan inovasyon kültürü modellerinin eksik kaldığı ve daha çok örgüt kültürü boyutlarını inceledikleri çalışmaların eksikliğini kapatarak inovasyon kültürünün temel boyutlarına daha çok eğilmiştir.

Rao & Weintraub (2013) ortaya koyduğu modelde yenilikçi kültürü altı bina bloklarına benzeterek her bir boyutu ortaya koymuşlar ve bu boyutları da etkileyen alt boyutları belirlemişlerdir. Bu boyutlar yukarıda da belirtildiği üzere kaynaklar, süreçler, başarı, değerler, davranışlar ve iklimdir. Modelde altı yapı taşından her biri ise üç faktörden oluşmaktadır. Kaynaklar; insan, sistem ve proje olarak, süreçler; tasarım, şekil ve alım, başarı; dış faktör, girişim ve birey, değerler; girişimci, yaratıcılık ve öğrenim, davranışlar; enerji, bağlanmak ve etkinleştirme ve iklim; güvenlik, basitlik ve iş birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu modelin temelinde iki soru yer almaktadır. Birincisi; yenilikçi bir kurum kültürü nedir? İkincisi; yenilikçi bir kurum kültürünüz yoksa bunu inşa etmenin herhangi bir yolu var mı? Rao & Weintraub (2013) yenilikçi bir kültürün temel unsurlarını oluşturmada bu modeli ele alarak iki soruyu da değerlendirme aracı olarak ele almışlardır.

Yenilikçi bir kültür bu altı yapı taşının temelini oluşturmaktadır. Bu yapı taşları ise birbirine bağlıdır. Örneğin; inovasyonu teşvik etmek için *kaynaklar*, *süreçler* ve *başarı* etkili olurken; *değerler*, *davranışlar* ve *iklim* başarının nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğü üzerine bir etkiye sahip olduğu savunulmuştur. Kaynaklar, süreçler ve başarı ölçümlemesi daha kolay iken diğer yapı taşlarının ölçümlemesi daha zor olduğu söylenmektedir. Bunun nedeni ise insan odaklı değerlerin olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yapı taşlarının etkilerinin soyut unsurlardan somut unsurlara doğru hareket etmesi ile yenilikçi kültürün daha ölçülebilir ve yönetilebilir hale geldiği savunulmaktadır.

İnovasyon kültürünü doğru bir şekilde ölçümleyebilmek için, bir çalışma ortamındaki üst düzey yöneticilerin, yaratıcılığı ön planda tutarak inovasyon sürecindeki her bir parçayı bir bütün olarak ölçümlemesi ve bu ölçümün yapıldığı oluşumdaki inovasyon kültürünün ne kadar iyi yönetildiğinin çıktısını bizlere sunabilmesi en önemli etkidir. Rao & Weintraub (2013) da ortaya koymuş oldukları 'Innovation Quetient' çalışmasında tam da bu unsurların önemine odaklanarak, inovasyon kültürünün ölçümlemesinde yapılacak olan faaliyetlere rehberlik edebilecek nitelikte bir yapının oluşturulmasına gayret gösterilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnovasyon kültürü, inovasyon başarısını ve inovasyon yönetimini etkileyen temel bir yapı taşıdır. Toplum ile örgüt kültürü, inovasyon çalışmalarını etkileyerek birçok farklı unsuru ortaya çıkarmış ve

inovasyon kültürü kavramının çok yönlü ele alınmasına olanak sağlamıştır. Bu yüzden bir toplumda değişen kültürel farklılıklar, inovasyon kültürü çalışmalarını tüm yönüyle etkileyebilmektedir.

Son zamanlarda inovasyon yönetimi içerisinde önemli bir başarı faktörü kurumların belirli performans kriterleri sunarak kurum içi ve dışı birçok bilgi ve teknolojiye ulaşılıyor olmasıdır. Böyle bir ortamın oluşması ve giderek daha aktif hale gelmesi için örgüt içerisinde inovasyon odaklı kültürün oluşması gerekmektedir. İnovasyon kültürünü oluşturacak ortamların en iyi şekilde ayarlanması, her kurum için gelişmeyi kaçınılmaz kılar. İnovasyon odaklı kültüre sahip bir örgütte ödüllendirme sistemi, hoşgörü, iyi bir iletişim sistemi, fikir alışverişi gibi birçok interaktif davranış etkin bir şekilde işler. Hiyerarşik ve bürokratik bir yapının olduğu bir örgütte yenilikler ve farklılıklar olmayacaktır.

İnovasyon kültürü kavramı literatürde her araştırmacı için farklı noktalar ile ele alınmış ve incelenmiştir. Bazı araştırmacılar sadece yenilik yönüyle ele alırken, bazıları kültür ve örgüt kültürü kavramı ile ilişkilendirmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında inovasyon kültürünün olmadığı bir örgütün günümüz rekabet şartlarında varlığını sürdürebilmesi zor görünmektedir. İşte bu çalışmada önerilen model çok yönlü bir yapıyı içinde barındırdığı için temel referans olarak ele alınmıştır. Çalışmaların birçoğuna bakıldığında ya tek yönlü kültür öğeleri ele alınmış ya o dönemin etkilediği yapı taşları ele alınarak belirli unsurlar şeklinde ortaya konulmuş ya da inovasyon kültürü, inovasyon performansı göstergesi bileşenleri ile ölçümlenmeye çalışılmıştır. Rao ve Weintraub (2013) sunduğu modelde örgütün yenilikçilik ekseninde içinde barındırması gereken bütün özellikler ortaya konarak inovasyon kültürünün birçok bileşenini gün yüzüne çıkarmıştır.

Bu çalışma inovasyon kültürü ve inovasyon kültürünün boyutları üzerine yapılan çalışmaların azlığı göz önüne alındığında literatüre önemli bir kazanım getirmektedir. Kavramsal çerçeve ve ortaya konan modeller analiz edilerek kurumlarda inovasyon kültürünün doğru ve etkin bir şekilde ölçülmesi için ortaya konulan modeller içerisinde uygun olanları değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlerleyen çalışmalarda Rao ve Weintraub (2013)'ün "Innovation Quotient" çalışması Türkiye'ye uyarlanarak Türkiye'deki işletmelerin inovasyon kültürü karnesi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikli olarak "Innovation Quotient" çalışmasının Türkiye'de pilot çalışması ve geçerliliği yapılarak bu çalışmanın Türkiye'de faaliyet gösteren kurumların inovasyon kültürünü ölçümleme ne kadar etkin sonuçlar ortaya koyduğu analiz edilecektir. Ortaya çıkan sonuçlara göre yeni bir inovasyon kültürü ölçme geliştirme çalışmaları da gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdul-Halim, H., Ahmad, N. H., Geare, A., & Thurasamy, R. (2018). Innovation Culture in SMEs: The Importance of Organizational Culture, Organizational Learning and market Orientation, *Entrepreneurship Research Journal*, 9(3), 1-14.
- Bader, K., Vanbrabant, L., & Enkel, E. (2014). Drivers of Firm Openness: Innovation culture and Strategic Direction as Stimulating Factors, Annual Meet. Eur. Acad. Manag, Valencia, Spain.
- Bakovic, T., Lazibat, T., & Sutic, I. (2013). Radical Innovation Culture in Croatian Manufacturing Industry. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 74-80.
- Best, J. (2018). Part V Culture. *Breaking Dijital Gridlock: İmproming Your Bank's Dijital Future by Making Technology Changes Now, First Edition*, 177-194.
- Boyacı, M. (2018). Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde İnovasyon Süreci ve Kültürü. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 479-490.
- Boyacı, M. (2019). Kamu Tarımsal Araştırma Kuruluşlarında İnovasyon Süreci ve Kültürü: Ege Bölgesi Örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 281-295.
- Brettel, M., & Cleven, N. J. (2011). Innovation Culture, Collaboration with External Partners and NPD Performance, *Creativity and Innovation Management*, 20(4), 253-272.
- Burdon, S., Kang, K., & Mooney, G. (2016). Understanding the Key Attributes for a Successful Innovation Culture. *International Journal of Enterprise Information Systems (IJEIS)*, 12(4), 70-82.
- Büschgens, T., Bausch, A., & Balkin, D. B. (2013;30(4)). *Organizational Culture and Innovation:A Meta-Analytic Review. J PROD INNOV MANAG* , 1-19.
- Cormican, K., & O'Sullivan, D. (2004). Auditing Best Practice for Effective Product Innovation Management, *Technovation*, 24(10), 819-829.
- Çalışır, T. S. (2019). İnovasyon, Teknoparkların Teknoloji Geliştirmede ki Önemi ve Türkiye Örneği. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Danks, S., Rao, J., & Allen, J. M. (2017). Measuring Culture of innovation: A Validation Study of the Innovation Quotient Instrument (part one), *Performance Improvement Quarterly*, 29(4), 427-454.
- Danks, S., Rao, J., & Allen, J. M. (2017b). Measuring Culture of Innovation: A Validation Study of the Innovation Quotient Instrument (part two). *Performance Improvement Quarterly*, 30(1), 29-53.
- Davies, M. (2018). Innovation Culture in Organizations. *Science, Technology and Innovation Culture*, 103-114.
- Didier, J. (2018). Technical Culture and Innovation Culture: Reconciling through Design. *Science, Technology and Innovation Culture*.
- Dobni, C. B. (2008). Measuring Innovation Culture in Organizations: The Development of a Generalized Innovation Culture Construct Using Exploratory Factor Analysis, *European Journal of Innovation Management*, 11(4), 539-559.
- Engel, A. (2018). Part IV Promoting Innovation Culture. *Practical Creativity and Innvation in Systems Engineering, First Edition*, 205-325.
- Hartmann, A. (2006). The Context of Innovation Management in Construction Firms. *Construction Management and Economics*, 24(6), 567-578.
- Herzog, P., & Leker, J. (2010). Open and Closed Innovation–Different Innovation Cultures for Different Strategies, *International Journal of Technology Management*, 52(3/4), 322-343.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences-İnternational Differences in Work-Related Values*. London : Sage Publications.
- Hofstede, G. (2003). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hsieh, Y. J., Wu, Y. J. (2019). Entrepreneurship Through the Platform Strategy in the Digital Era: Insights and Research Opportunities, *Computers in Human Behavior*, 95, 315-323.

- Ismail, W. K., & Abdmajid, R. (2007). Framework of The Culture of İnnovation: A Revisit. *Jurnal Kemanausiaan*, 39-49.
- Işık, M. (2018). İnovasyon Kültürünün Hizmet İnovasyonu Performansına Etkisi: Bitlis İli Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 351-366.
- Jin, Z., Navare, J., & Lynch, R. (2019). The Relationship Between Innovation Culture and Innovation Outcomes: Exploring the Effects of Sustainability Orientation and Firm Size, *R&D Management*, 49(4), 607-623.
- Keleş, Ö., & Battal, T. (2017). A Model For Innovation Culture Management In Organizations (IVALUE 7). *International Journal of Innovation*, 361-374.
- Liu, A., & Fellows, R. (2012). Culture and Innovation. *Construction Innovation and Process Improvement*, 64-94.
- Martín-de Castro, G., Delgado-Verde, M., Navas-López, J. E., & Cruz-González, J. (2013). The Moderating Role of Innovation Culture in the Relationship Between Knowledge Assets and Product innovation, *Technological Forecasting and Social Change*, 80(2), 351-363.
- Morente, F., Ferràs, X., & Zizlavsky, O. (2018). Innovation Cultural Models: Review and Proposal for Next Steps. *Revista Universidad y Empresa*, 20(34), 53-81.
- Olmos-Peñuela, J., García-Granero, A., Castro-Martínez, E., & D'Este, P. (2017). Strengthening SMEs' Innovation Culture Through Collaborations with Public Research Organizations. Do all Firms Benefit Equally?, *European Planning Studies*, 25(11), 2001-2020, 1-20.
- Özdemir, L., & Sönmez, R. V. (2018). Örgütsel Kültürün Ürün İnovasyonu Üzerinde Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14-26.
- Pado, G., & Tezcan, L. (2018). Kültür ve Kültür Boyutlarının İnovasyon Kapasiteleri Üzerine Etkileri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 275-292.
- Rao, J., & Weintraub, J. R. (2013). How Innovative is your Company's Culture? *Mit Sloan Management Review*, 54(3), 28-37.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational Culture and Leadership*. Amerika Birleşik Devletleri: Jossey-Bass.
- Schein, E.H. (1997). *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Tang, G., Park, K., Agarwal, A., & Liu, F. (2020). *Impact of Innovation Culture, Organization Size and Technological Capability on the Performance of SMEs: The case of China*. *Sustainability*, 12(4), 1355.
- Tetik, S., Emekliler, B., & Emekliler, N. (2019). Dönüştürücü Liderliğin İnovasyon ve İnovasyon Kültürüne Etkisi: Büyük Ölçekli İşletmelere Yönelik Saha Araştırması. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 165-195.
- Tian, B. M., Deng, P., Zhang, Y., & Salmador, M. P. (2018). *How Does Culture Influence Innovation? A Systematic Literature Review*. *Management Decision*, 1-37.
- Unger, B. N., Rank, J., & Gemünden, H. G. (2015). Corporate innovation Culture and Dimensions of Project Prtfolio Success: The Moderating Role of National Culture. *Project Management Journal* , 38-57.
- Villaluz, V. C., & Hechanova, M. R. M. (2019). Ownership and Leadership in Building an Innovation Culture, *Leadership & Organization Development Journal*, 40(2), 138-150.
- When Innovation Culture Hides Technical Culture. (2018). *Science, Technology and Innovation Culture*, 24-38.
- Xu, Q., Chen, J., Xie, Z., Liu, J., Zheng, G., & Wang, Y. (2007). Total Innovation Management: a Novel Paradigm of Innovation Management in the 21st Century. *The Journal of Technology Transfer*, 32(1-2), 9-25.
- Yılmaz, Z., & İncekaş, E. (2018). Türkiye'de İnovasyon ve Bölgesel Kalkınma. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 155-168.
- Yiğit, S. (2014). Kültür, Örgüt Kültürü ve İnovasyon İlişkisi Bağlamında 'İnovasyon Kültürü'. *KMÜ Sostal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-7.
- Yiğit, S. (2014). Kültür, Örgüt Kültürü ve İnovasyon İlişkisi Bağlamında "İnovasyon Kültürü", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(2), 1-7.

Zanjirchi, S. M., Jalilian, N., & Mehrjardi, M. S. (2019, February). *Open Innovation: From Technology Exploitation to Creation of Superior Performance*. Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship, 326-340.

EXTENDED ABSTRACT

Innovation activities affect societies structurally, socially, and environmentally. The emergence of these innovations for the sustainable competition of societies is closely related to the cultural characteristics of that society. Therefore, culture is a historical process that reveals and shapes the values, lifestyles and thoughts of the people living in the society. This process reveals the formation of an organizational culture for institutions to absorb innovation. Organizational culture is one of the most important factors associated with innovation culture. In this study, we first focus on the concepts of culture, organizational culture and innovation culture and the relationship between these concepts. Organizations' capacity and ability to innovate is directly related to these concepts. Then, we examined the models put forward in the literature regarding how innovation culture is measured in organizations. By evaluating the relationship between the models presented and the innovation culture, we predicted which model would be more functional for future studies.

Culture, Organizational Culture, and Innovation Culture

Culture is a structure that concerns people with their organizational, national, and social aspects (Best, 2018). In other words, culture is a set of values that includes the value structures of people in a particular region, their characteristics, and behaviors they exhibit. While there is no consensus on the definition of organizational culture in the literature, there is a broader consensus on an important aspect of culture, where groups share or hold certain things in common (Schein, 1997). These are generally defined as the values, norms, attitudes, and behavior patterns that constitute the basic entity of an institution or its sub-units (Herzog and Leker, 2010).

Organizational culture is also expressed as the core of innovative activities carried out by the organization. The innovation culture revolves around this culture in which new ideas are formulated, valued, and supported. In this context, the organizational culture can influence the innovation culture and this culture may become more common or rare in some parts of the organizations. Since organizational culture can encourage creativity and originality through innovation culture, they support each other properly (Abdul-Halim et al., 2018).

Sub-Dimensions of Innovation Culture

Despite the concept challenges, there is no doubt about the strong relation between culture, organization, and innovation. Various research, and different perspectives support this relation between organization, culture, and innovation. Innovation culture models are a suitable theoretical methodology to explain the link between this triad (Morente, Ferràs, and Zizlavsky, 2018). Although the focus of the most studies on innovation culture models is about culture and innovation, the dimensions of innovation culture could not be explained clearly. Studies in this area mostly measure organizational culture. Studies directly on innovation culture are very few. These are presented as follow.

Villaluz & Hechanova (2019) listed the components that affect the innovation culture as communicating strategy for innovation, employee engagement and climate, support system and structures, training and development for innovation, evaluation, and rewards. Dobni (2008) examined the innovation culture in four dimensions in the study of measuring innovation culture. These are: 1. Intention to innovation 2. Innovation infrastructure 3. Market orientation 4. Implementation. Rao & Weintraub (2013) created a framework for measuring innovation culture in their study called "Innovation Quotient". In this study, they defined a structure consisting of 6 blocks. These are: values, behaviors, climate, resources, processes, and success.

Analysis and Evaluation of Innovation Culture Models

While the models put forward by Dobni (2008) and Villaluz & Hechanova (2019) include the performance indicators required to measure innovation outputs, the model put forward by Rao & Weintraub (2013) focuses more on cultural organization values. The main result that emerges is that some innovation culture measurements are focused on innovation performance indicators. However, innovation and innovation culture should be evaluated independently. While one of them reveals the innovation indicators, the other is expected to cover the understanding, values and norms that must be possessed to reach these innovation indicators.

Conclusion

Innovation culture is a fundamental building block that affects innovation success and innovation management. Society and organizational culture have revealed many different factors by affecting innovation studies and enabled the concept of innovation culture to be addressed in many aspects. Therefore, changing cultural differences in a society can affect innovation culture studies.

The concept of innovation culture has been handled and examined with different views for each researcher. While some deal with it only in terms of innovation, some have associated it with the concept of culture and organizational culture. The model proposed by Rao and Weintraub (2013) has been taken as a basic reference since

it contains a versatile structure. Considering other studies, either one-sided cultural elements were handled, the building blocks affected by that period were revealed in the form of certain elements or the innovation culture was tried to be measured with innovation performance indicators. As a future study, the "Innovation Quotient" model will be adapted to Turkish firms to analyze the innovation culture of these firms.

Endizm Bağlamında Bir Küreselleşme Sorgusu:

Küreselleşmenin Sonu Mu?

Hakan Ünay

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Konya, Türkiye,
hakanunay8@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 06.11.2020 Kabul: 26.12.2020 Yayın: 30.06.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Endizm, İdeolojilerin Sonu, Tarihin Sonu, Küreselleşmenin Sonu.</p> <p>JEL Kodları: F50, F68</p>	<p>Küreselleşme çok taraflı, çok amaçlı ve çok sonuçlu bir kavramdır. Kavramın tanımı, ne olduğu, ne olmadığı, ne zaman başladığı, tarafları ve son olarak da geleceği ile ilgili tartışmalar literatürde yer etmektedir. Bu tartışmalar çalışmanın ilk bölümünde “bitmeyen tartışmalar” başlığı altında detaylı şekilde incelenmiştir. Çalışmanın teorik zeminini oluşturan “endizm” ise 20. yüzyıla birlikte bazı değerlerin sonuna gelindiğine ilişkin bir yaklaşımı nitelemektedir. Endizm gerek halen olgunlaşmamış bir teori olması gerekse yeterince literatürde yer edememesi nedeniyle şu an için örnekler üzerinden aktarılmaktadır. Bu sebeptir ki özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte ideolojilerin sonu ve tarihin sonu tezleriyle popüler bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışmada iddia edildiği üzere ise endizmin 21. yüzyıldaki temsilciliğini “küreselleşmenin sonu” tartışmaları yapmaktadır. Küreselleşmenin bir anlamda sorguya çekildiği çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, küreselleşmenin özünde barındırdığı dikotomilere yer verilmiş ve küreselleşmenin içinde bulunduğu kriz irdelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yine bu bölümde yer verilen küreselleşmenin geleceğine ilişkin olası senaryolar da kavramın endizm kapsamında değerlendirilmesine dayanak oluşturmaktadır.</p>

A Globalization Query in the Context of Endism: The End of Globalization?

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 06.11.2020 Accepted: 26.12.2020 Published: 30.06.2021</p> <p>Keywords: Globalization, Endism, End of Ideologies, End of History, End of Globalization.</p> <p>JEL Codes: F50, F68</p>	<p>Globalization is a multilateral, multi-purpose, and multi-result concept. There are discussions in the literature about the definition of the idea, what it is, what it is not, when it started, its sides, and finally its future. These discussions are examined in detail under the title of “endless discussions” in the first part of the study. “Endism,” which forms the theoretical basis of the study, describes an approach that some values have concluded with the 20th century. Because endism is an immature theory and is not sufficiently included in the literature, it is currently being conveyed through examples. For this reason, it has become a popular concept with the theses of the end of ideologies and the end of history, especially at the end of the 20th century. The representation of anxiety in the 21st century is the “end of globalization” discussions. In the third and last part of the study, in which globalization is questioned, the dichotomies of globalization are included, and the crisis of globalization is tried to be examined. However, the possible scenarios regarding the future of globalization, which are also included in this section, form a basis for the concept to be evaluated within the scope of endism.</p>

Atıf/Citation: Ünay, H. (2021). Endizm Bağlamında Bir Küreselleşme Sorgusu: Küreselleşmenin Sonu Mu?, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 17-35.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Çok taraflı, çok amaçlı ve çok sonuçlu bir kavram olan küreselleşme, ortaya çıkışından bu yana tam da bu özellikleri nedeniyle hayatın her hücrelerini etkilemiştir. Küreselleşmenin ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre, kavramın ortaya koyduğu argümanları, bitmeyen tartışmalarını, gerçekleştirdiği/gerçekleştiremediği vaatleri ve bilhassa geleceğe dair yapılacak bir çıkarım için yeterli görünmektedir.

Öncelikle küreselleşme, ortaya çıkışı ile birlikte birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada bitmeyen tartışmalar olarak ele alınan bu durum, küreselleşmenin ne olduğu/ne olmadığı, tanımı, ortaya çıkış tarihi, nasıl kavramsallaştırıldığı gibi tartışmaların tekrar değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu tartışmaların ötesinde küreselleşme, literatürde artarak yer etmeye başladığı üzere 21. yüzyıla birlikte bir kriz dönemine girmiştir. Bu krizin geri dönüşü olmadığı gibi, dışardan bir etki ile değil bizzat küreselleşmenin kendi özünden başladığı da iddia edilmiştir. Kısacası küreselleşmenin geleceği sorgulanmaya başlanmıştır.

Küreselleşmeyi sorgulamak, küreselleşmeyi anlamak kadar zor olmasa da içerdiği çeşitlilik açısından biraz karmaşıktır. Bu çalışmada yapılacak olan küreselleşme sorgusunun teorik zeminini endizm (sonculuk) oluşturmaktadır. 20. yüzyılın ikinci dönemi ile birlikte, ideoloji ve tarih gibi bazı değerlerin sonunu getiren endizm, 21. yüzyıl ile birlikte küreselleşmenin de bir geleceğinin olup olmadığını sorgulamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde küreselleşmenin bitmeyen tartışmalarına yer verilmiştir. Küreselleşme ile ilgili yıllardır tartışmalı olan konuların kapsamlı bir analizine yer veren bu bölümde, küreselleşme sorgusuna geçmeden önce küreselleşmeyi anlamak amaçlanmıştır. İkinci bölüm, çalışmanın teorik zeminini oluşturmaktadır. Endizmin ele alındığı bu bölümde, iki popüler endizm örneği üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde küreselleşmenin kendi içinde barındırdığı dikotomiler üzerinden bir küreselleşme sorgusuna yer verilmiştir. Sonuç bölümü ile de “küreselleşmenin sonu mu?” sorusuna bir cevap vermeye çalışılarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Küreselleşmenin Bitmeyen Tartışmaları

Küreselleşme kavramı, soru sormanın cevap aramaktan daha geçerli olduğu bir dönemde popülerite kazanmıştır. Bu sebeptendir ki küreselleşme ile birlikte birçok soru da hayatımıza hızlı bir giriş yapmıştır: Küreselleşme nedir? Küreselleşme nasıl gerçekleşmiştir? Küreselleşme ne zaman başlamıştır? Küreselleşmeye yol açan etkenler nelerdir? Küreselleşmenin tartışılmasının nedenleri nelerdir? Küreselleşme daha önceki toplumsal gelişmelerden hangi yönleriyle farklıdır? Küreselleşmenin bir geleceği var mıdır (Steger, 2013: 26)?

Küreselleşmenin farklı devletlere, uluslara, topluluklara, bireylere, şirketlere ve kurumlara yaptığı etkinin de farklı olduğu düşünülürse bitmeyen tartışmaların kaynağının da bu farklılık olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu sorulara verilen/verilmeyen yanıtlar bir ütopya/distopya etrafında şekillenmiş ve aynı zamanda küreselleşmenin yıllardır bitmeyen tartışmalarına da ön ayak olmuştur. Bu tartışmalara küreselleşme kavramının kendi özünden başlamak makul görünmektedir.

1960'lara kadar hem Türkçe'de hem de İngilizce'de “küresel” (global) kavramı, “bütün dünya sathında” anlamından ziyade, yuvarlak bir şekli tasvir eden geometrik bir kavramı anlatmak için kullanılmıştır. Kavramın sözlüklerde yer alması ise 1960'lı yıllarla mümkün olmuştur. (Doğan, 2012: 85; Scholte, 1999: 9-11). Daha sonra Türkçe sözlüğe de giren küresel kelimesi yukarıdaki anlamlarının yanında “dünya ölçüsünde geniş bir bakış açısıyla benimsenen, dünya milletleri, ekonomi, siyaset ve iletişim bakımlarından birbirine yaklaşma ve bir bütün olma” şeklinde açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011).

Bir iletişim ve sosyoloji kuramcısı olan Marshall McLuhan (1962) Gutenberg Galaksisi isimli kitabında ilk defa “küresel köy”¹ kavramını kullanmıştır. McLuhan çalışmasında, tüm dünyanın olmasa da belirli bir kesimin (bilhassa iletişim olmak üzere) teknolojideki gelişimin etkisiyle küresel köy (*global village*) haline geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte akademik bir kavram olarak küreselleşmeyi ilk kez 1990’ların başı itibarıyla Anthony Giddens (1998) kullanılırken, küreselleşmeyi bir kitap başlığında kullanan ilk isim ise *Globalization: Social Theory and Global Culture* adlı kitabı ile Roland Robertson’dur (2000). Dolayısıyla Erbay’ın (1998: 168-169) da belirttiği üzere, küreselleşmenin 1960’larda başlayan kullanımının yüzyılın sonuna doğru yaygınlaştığı görülmektedir.

Küreselleşme, söz konusu yıllarda ABD’nin öncü üniversitelerinde literatüre dahil edilmiş ve yine bu üniversitelerce de gündeme getirilmiştir. Bunu destekleyen bir başka iddia da kavramın Columbia Üniversitesi’nden Zbiginiew Brezinski tarafından geliştirildiği ve günümüzdeki anlamına yakın bir anlamda kullanıldığıdır (Ziegler, 2004). 1960’lardan 1980’lerin sonuna kadar ciddi bir dönüşüm geçiren küreselleşme kavramına terminolojik açıdan bazı alternatifler de türemiştir. Örneğin; İngiliz sosyolog Roland Robertson’un küreselleşme ve yerleşmenin eşzamanlı olarak ilerlediğine dair 1995 yılında ortaya attığı glocalleşme (*glocalization*) kavramı bir alternatif olarak ortaya çıkmış ancak küreselleşme kadar yaygın bir kullanım kazanamamıştır (Robertson, 1999).² Öte yandan kavramın terminolojik tartışmasının yanında, artık küreselleşmenin mahiyeti, içeriği ve tanımlama aşamaları da tartışılmaya başlanmıştır.

Konuyu terminolojik bir bakış açısıyla ele alan Robertson’a göre küreselleşme kavramının kendisi, küresel kavramının etrafında şekillenen kavramların çeşitlenmesi ile oluşmuştur. Öyle ki, küresel sıfatı dünya çapında yıllar boyunca kullanılmış ve hatta günümüzdeki küreselleşme popülerliği de bunun bir devamı haline gelmiştir (Robertson, 1999: 21-22). Bununla birlikte küreselleşmenin anlaşılmasındaki en dikkat çekici sorunlar küreselleşmenin kendi özünden çıkmaktadır. Çünkü küreselleşme hem bir sürecin adı olarak (*the process of globalization*) hem de aynı süreç içinde gelişen olguları bütün yönleriyle açıklamayı hedefleyen bir kavramın adı olarak (*the concept of globalization*) kullanılmaktadır (Erbay, 1998: 293).

Küreselleşmenin çok boyutlu bir kavram olması, onu anlamayı zorlaştırdığı gibi tanımlamayı da zorlaştırmaktadır. Kavramın farklı alanlardan sayısız tanımı bulunmaktadır. Erdoğan’a göre küreselleşme, iletişim, bilgi ve ulaşım gibi birçok sektörde coğrafi sınırsızlık oluşturacak şekilde bir nevi hızlanarak yaygınlaşması ve yine her şeyin dünyalaşması süreci olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2002: 54). Manuel Castells’in ağ toplumunun yükselişi olarak tanımladığı küreselleşmeyi (Castells, 2005: 75-78), Ateş (2014: 104), kimlik, kültür, ekonomi, siyaset gibi alt süreçlerin yönlendirdiği tarihsel aşama olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme olgusuna ekonomi temelli bir bakış açısı getiren Yeldan (2001: 11), küreselleşmeyi “bütün iktisadi karar alma süreçlerinin dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi” olarak ele alırken küreselleşmeyi emperyalizmle bağdaştıran Boratav (1997: 23) ise küreselleşmenin “emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizm karşısında çaresizlik yaratma çabası” şeklinde tanımlamaktadır. Onun görüşünü destekleyen Wood (2003: 247) ise küreselleşmenin kendi nihai sonucuna ulaşan bir emperyalizm olduğunu savunmaktadır.

Küreselleşmenin en önemli neoliberal savunucularından Friedman’a (2000: 58) göre küreselleşme, Lexus ve zeytin ağacının başrollerini paylaştığı bir dramadır. Robinson’a (2004: 2) göre ise teorik bağlamda küreselleşme, yüzyıllardır süregelen kapitalist üretim tarzının dünya genelinde

¹ Kavramla ilgili daha detaylı bilgi için bkz: (McLuhan & Powers, 2015).

² 1980’lerin sonlarından itibaren birçok akademisyen içinde bulunulan dönemi açıklamak adına kavramlar üretmiştir. Küreselleşmeye alternatif üretilen diğer kavramlar için bkz: (Özlük, 2012: 82).

genişlemesinin doruk noktasıdır, zirvesidir, yeni bir çağdır. Küreselleşmeyi modernite için bir riskler bütünü olarak gören Giddens (2000: 19) ise kavramı, *juggernaut*³ imgesinin etrafında şekillendirmekte ve “ister daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı, ama etkisini hepimiz üzerinde hissettiren küresel düzen”⁴ olarak tanımlamaktadır.

Literatürdeki kapsamlı küreselleşme tanımlarından biri de Held ve arkadaşlarının ortak çalışmasında yer almaktadır. Onlara göre (2008: 89) küreselleşme, “Kıtalar ve bölgeler arası etkinlik, etkileşim ve yetki kullanımıyla, akış ve hacimler yaratan, (hacmi, yoğunluğu, hızı ve etkileri açısından değerlendirilen) toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği bir süreç veya süreçler bütünüdür”. Scholte (2005: 45) ise farklı bir ışık tuttuğu küreselleşmeyi ülkeselliğin tersine işleyişi (*deterritorial*) veya insanlar arasındaki ülkesellik üstü (*supraterritorial*) ilişkiler olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere küreselleşmeye yönelik farklı bakış açıları, zaten karmaşık olan kavramı daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu noktada küreselleşmenin kavram tartışmalarında bir taraf seçmenin ya da yeni bir tanım ortaya koymanın, söz konusu karmaşıklığa ve tartışmanın bitmeyen tartışmalarına yenisini ekleyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde bir tanım önerisinden kaçınılarak mevcut durumun karmaşıklığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Held ve McGrew (2008) de bahsi geçen tanım ve bakış açısı karmaşasından rahatsız olmuş olacak ki bunu ortadan kaldırmak ya da en azından sadeleştirmek için Tablo-1’deki ayrımı ortaya koymuştur.

Bu noktada küreselleşmenin tarihsel arka planına da değinmek gerekmektedir. Çünkü küreselleşmenin bitmek bilmeyen tartışma konularından birisi de sürecin doğum tarihiyle alakalıdır. Küreselleşmenin başlangıcını 15. yüzyıla kadar götüren ancak 18. yüzyılın ortalarına kadar da yükselmeye başlamadığını iddia eden Roland Robertson (1999: 99), küreselleşme tarihini beş aşamada incelemektedir: oluşum evresi, başlangıç evresi, kalkış evresi, hegemonya için mücadele evresi ve belirsizlik evresi.⁵ 2002 tarihli Dünya Bankası Raporu’na göre (2002: 4) ise küreselleşme 1870’li yıllarla birlikte doğmuştur. Mittelman (2000: 18-20) küreselleşmenin başlangıç tarihiyle ilgili üç ihtimale yer verdiği çalışmasında insanlığın doğuşu, 16. yüzyıl ve 1970’lere atıf yapmaktadır. Mittelman’ın ilk ihtimaline katılan Nayan Chanda (2014: 35-45) ise dört temel arzu üzerinden (ticaret, din, macera, fetih) küreselleşmenin insanlığın başlangıcına dek götürülebileceğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra küreselleşmenin günümüz dünyasına ait olmadığını ileri süren Therborn (2012: 50-68), her biri kendi başlangıç noktasına sahip altı küreselleşme dalgasından bahsetmektedir.

Daha güncel ve ABD odaklı bir diğer iddia da George Ritzer’a aittir. Ritzer (2011: 60-63), küreselleşmenin İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda ABD’nin tam olarak küresel bir güç olarak ortaya çıkışıyla başladığını savunmaktadır.⁶ Bu görüşlerin aksine Scholte (2005: 85-121),

³ Bu kavram sosyal bilimlerde küreselleşmenin karşı konulamaz ve geri dönülemez bir canavar gibi bir süreç olduğunu ifade etmek için kullanılmakla birlikte, aynı zamanda Hinduizm’de bu isimle bir put da bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz: (Emre, 2015: 9-11; Giddens, 1998: 138-139).

⁴ Giddens bu tanımın yanında küreselleşmenin dört boyuttan oluştuğunu da iddia etmektedir: kapitalist dünya sistemi, ulus devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası iş bölümü. Daha fazla bilgi için bkz: (Giddens, 2000: 19).

⁵ Robertson 1960’lardan 1990’lara kadar sürdüğünü iddia ettiği bu evreye, o dönemde küresel sistemde kriz ihtimalleri gördüğü için belirsizlik evresi adını vermiştir. Ancak 1990’lardan sonra hem sistem hem aktörler hem de bizzat küreselleşmenin kendisi önemli değişimler geçirmiştir. Dolayısıyla eğer Robertson’un evreleri kabul edilecekse, 1990 sonrası için yeni bir evre önerilmesi gerekmektedir.

⁶ Ritzer aynı zamanda bu sürecin ‘Çokuluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı’ ve ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönem’ ile devam ettiğini ileri sürmektedir.

küreselleşmenin bir başlangıç noktasına sahip olmadığını iddia ederken aynı zamanda küresel bir bilincin 19. yüzyıl ortalarında oluştuğunu ve 1960'larla birlikte yoğunlaştığını da kabul etmektedir.

Tablo 1. *Özet olarak büyük küreselleşme tartışması*⁷

	ŞÜPHECİLER	KÜRESELLEŞMECİLER
Konseptler	Küreselleşme değil uluslararasılaşma, Bölgeselleşme	Bölgeler ve kıtalar arasındaki yüksek derecede kapsamlı, yoğun ve hızlı akışlar, hareketler ve ağlar yoluyla biçimlendirilmiş bir dünya.
Güç	Ulus devlet kuralları, yönetimlerarasılık	Devlet egemenliği, otonomisi ve meşruluğunun erozyonu- ulus devletten sapma ve çok taraflılığın yükselişi.
Kültür	Ulusçuluk ve ulusal kimliğin canlanması	Küresel popüler kimliğin oluşumu- kurgusal politik kimliklerin erozyonu- meleziye
Ekonomi	Bölgesel blokların gelişmesi- Canlanma- Yeni Emperyalizm	Küresel enformasyon kapitalizmi- ulus ötesi ekonomi- işgücünün yeni küresel bölüşümü
Eşitsizlik	Büyüyen Kuzey- Güney bölünmesi- uzlaşmaz çıkar çatışmaları	Toplumlar arasında ve içinde büyüyen eşitsizlik- hiyerarşilerin erozyonu
Sistem	Uluslararası devletler sistemi-Devletlerin kaçınılmaz ısrarları arasındaki siyasi çatışma-Uluslararası yönetim ve jeopolitik-Etnik eksenli toplulukların önceliği	Çok yönlü küresel yönetim- küresel sivil toplum- küresel hükümet- kozmopolit yönelimler

Kaynak: Held & McGrew, 2008: 12

Bütün bu farklı görüşlerin yanında daha kapsamlı ve makul bir değerlendirme yapmak gerekirse; küreselleşmenin 1800'li yıllardaki birinci sanayi devrimiyle başladığı, çünkü bu tarihten önce yaşanan olayların daha çok bölgesel veya devletler arası nitelikte ve günümüzdeki küreselleşmenin hazırlık evresini oluşturduğu; ikinci bir evrenin de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığı ve günümüze kadar sürdüğü saptanmıştır (Adıgüzel, 2011: 74). Ancak şu da bilinmelidir ki küreselleşmenin tarihçesi küreselleşmenin ne zaman başladığının tespitini gerektirmekle birlikte tarih, genelde herkes tarafından söylendiği gibi başlangıç noktasından başlaması mümkün olmayan bir süreçtir (Savaş, 2000: 1). Bu durum başlangıçların ele alınan noktaya göre değişiklik göstermesinden kaynaklıdır. Bu sebeple sosyal bilimlerdeki her tarihsel analiz kendine uygun bir başlangıç bulma sorunu ile karşılaşmaktadır.

Küreselleşmenin kavram, tanım ve ortaya çıkış tarihiyle ilgili olan tartışmaların dışında, hala tartışmalı bir kavram olmasının nedenlerinden bir diğeri ise özünü hangi toplumsal süreçlerin oluşturduğu konusunda araştırmacılar arasında ortak bir kanaate varılamamasıdır (Steger, 2013: 27). Bu durum küreselleşmenin bitmeyen tartışmalarından bir diğeri ve aynı zamanda en popülerine kapı aralamaktadır. Küreselleşme tartışmalarının sadece entelektüel veya akademik bir kaygıyla değil de

⁷ D. Held ve A. McGrew, "Büyük Küreselleşme Tartışması", D. Held ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler* (2. Baskı), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2014: 52.

kısmen bir yandaşlık veya karşıtlık içerisinde yapılması, tartışmaların pek de fazla dile getirilmeyen sebeplerinden biridir (Bülbül, 2009: 13). Daha net bir söylemle bazılarının ütopyası, diğerlerinin distopyası haline gelmiştir.

Bu çıkarımdan yola çıkarak küreselleşmeye karşı tutumlarıyla üç eğilimden bahsedilebilir: Hiper-küreselleşmeciler, şüpheciler ve dönüşümcüler. Held ve McGrew'in Büyük Küreselleşme Tartışması olarak ele aldıkları bu ayrıma dair tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. *Küreselleşmeyi Kavramsallaştırma: üç yaklaşım*

	Hiper küreselleşmeciler	Şüpheciler	Dönüşümcüler
Yeni olan nedir?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, önceki dönemden daha zayıf coğrafi yönetim	Daha önce hiç duyulmamış küresel karşılıklı bağımlılık
Baskın özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	Dünya 1980'lerden daha az birbirine bağımlı	'Kalın'(yoğun ve kapsamlı) bir küreselleşme
Ulus devletin gücü	Azalan veya yok olan	Takviye olmuş veya genişletilmiş	Yeniden oluşturulmuş, yeniden yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici güçleri	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernizmin birleşik güçleri
Tabakalaşma örnekleri	Eski hiyerarşilerin yok olması	Güney'in artan marjinalizasyonu	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Baskın motif	Mcdonalds, Madonna vs.	Ulusal çıkar	Politik topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsani eylem çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaştırma ve bölgeselleştirme	Bölgeler arası ilişkilerin ve uzaktaki eylemlerin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel medeniyet	Medeniyetler çatışması	Belirsiz: Küresel entegrasyon ve parçalanma
Özet argüman	Ulus-devletin sonu	Uluslararasılaşma devletlerin kabulüne ve desteğine bağlıdır	Devlet gücünü ve siyasetini dönüştüren küreselleşme

Kaynak: Bülbül, 2009: 141

Küreselleşmenin günümüzde dahi devam eden bu bitmeyen tartışmaları, özellikle 21. yüzyılda küreselleşmenin geleceğine odaklanmıştır. Pratikte yaşanan gelişmelerin yanında bizzat küreselleşmenin kendi yapısından kaynaklı bu tartışmalar, çalışma kapsamında endizmin yeni bir örneği olarak ele alınmıştır. Öncelikle endizmin ele alındığı bir sonraki bölüm, diğer örnekler olan ideolojilerin sonu ve tarihin sonuna da değinmiştir.

20. Yüzyılda “Ölüm İlanları”nın Kökeni: Endizm

Sosyal bilimler, (tıpkı diğer bilimler gibi) doğası gereği sürekli bir araştırma ve sorgulama alanıdır. Yüzyıllardır çeşitli konularda çokça tartışma yapılmıştır. 20. yüzyılda ise sosyal bilimlerde kriz odaklı tartışmalara yer verilmiştir. Özellikle 1900'lü yılların sonu, o zamana kadarki değerlerin bir şekilde değişim göstererek özellikle batı merkezli değerlerin daha önce görülmeyen şekilde dönüşerek sona erdiğini ifade eden “ölüm ilanlarına” tanıklık etmektedir (Sarı, 2010: 62). Samuel Huntington'ın (1989: 4) “son eskatolojik çılgınlık” olarak gündeme getirdiği bu eğilim endizmdir. Söz konusu eğilim, bu çalışmada iki örnek ve bir sorgulama üzerinden ele alınacaktır: İdeolojilerin sonu (Bell, 2000), tarihin sonu (Fukuyama, 1989) ve bir küreselleşme sorgusu olarak küreselleşmenin sonu.

Aslında yeni bir kavram olmayan endizm ile ilgili yapılan araştırmalara göre herhangi bir şeyin sonunun geldiği ibaresine isminde yer veren yüz elliden fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda hayatın içinden birçok değer, eylem, aktivite ve kurumların sonu öngörülmektedir (Okutan, 1997). Örneğin sanat eleştirmeni Arthut C. Danto sanatın sonunun geldiğini, eski bir yazar olan Bill McKibben ise doğanın sonunun geldiğini iddia etmiştir (Atlas, 1989). Dahası sadece pratikte yaşanan gelişmelere dayanarak endizmin dahi sonunun geldiğini öne sürenler olmuştur (Mert, 2014; Bacevich, 2017).

Endizm en genel tanımıyla, bazı değerlerin ihtiyaca cevap vermediği, artık faydalı olmadığı veya doğal olarak o değerın misyonunu tamamladığı gerekçeleriyle sonuna gelindiğini savunan modern dünyanın izm'lerinden biridir. Arslan (2013: 5-8), endizmi ve endizm örneklerini Batı'daki medeniyet krizinin sosyal bilimlere de yansiyarak son derece kötümser bir tablo çizdiğini belirtir. Tam aksi bir görüş ise Huntington'dan (1989: 3-11) gelmektedir. Endizmi “kötü şeylerin sona ermesi” olarak niteleyen Huntington, bu teorinin tarihsel süreç içerisinde üç düzeyde ortaya çıktığını ifade eder. Huntington bu süreçlerden en belirgin olanının Soğuk Savaş'ın sonu olduğunu belirtirken ikinci düzeyde ise Michael Doyle'un Demokratik Barış Teorisi'ne atıf yapar. Huntington'a göre en azından bazı (demokratik) ulus devletler arasında savaşın sona ermesi, endizmin ikinci düzeyini oluşturmaktadır. Öyle ki Huntington'ın endizm tanımına da en çok uyum sağlayan bu düzeydir. Endizmin üçüncü ve son düzeyi ise Francis Fukuyama'nın tarihin sonuna ilişkin tezidir. Tıpkı Huntington gibi Davutoğlu da endizmin ortaya çıkış sürecini üç nokta üzerinden açıklar. Davutoğlu'na göre (2000: 1), 20. yüzyıl insanoğlunun varoluşunu anlamlandırma çabalarının üç önemli ekseninin sonunu ilan eden akımlara şahitlik etmiştir: din, ideolojiler ve tarih. 2000'lerin başında dinin sonu tezi ile pozivistik temelli seküler ideolojilerin yükselişi ilan edilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği yeni bir sonu tetiklemiş ve savaşa neden olduğu düşünülen ideolojilerin sonu tezi ortaya atılmıştır. Endizm tartışmalarının en popüler örneği tarihin sonu tezi ise Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ilan edilmiştir.

Tarihin sonu tezi, endizmin kavramsallaştırılmasının da çıkış noktasını oluşturmuştur. Öyle ki Bohlman müziğin sonunu tartıştığı çalışmasında, tarihin sonunun yakın olmasının endizm olarak İngilizce'ye çevirildiğini belirterek, kavramı (çalışmasıyla çelişkili şekilde) tarihin sonu tartışmalarına indirgemektedir. Buna ek olarak endizmi tanımlayan Bohlman (2002: 6), kavramı “kendi başına bir inanç sistemi değil, tarih dışı bir teleoloji, karşı konulamayacak kadar güçlü bir dizi olayın sürmekte olduğu iddiası” olarak tanımlamaktadır. Bohlman'ın endizm tanımında, kendi başına bir inanç sistemi olmaması ve karşı konulamama noktalarının doğruluğu kabul edilebilir. Ancak kavramın tarih dışı

olmadığı, en azından bu çalışmada kabul edildiği haliyle farklı tarihlerde kavramın dönüşebildiği ve kavramın gelişimi itibarıyla de tarihsel evrelerin önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla endizm, tarihsel olmayan bir teleolojiden ziyade, tarihsel bazı dönemlere ayrılmış direnilemeyecek güçlü bir ideolojinin çıktısıdır.

Bohlman ve Werkman'a (2013: 214) göre endizm, direnilememesinin yanında belirli bir kesimin de ideolojileri etrafında şekillenmektedir. Nitekim bir teori olarak endizm, bir statükonun ideolojik formülasyonlarını geliştirmeye çalışmaktadır (Öner, 2003: 104). Bahsi geçen statükonun amacı, endizmin amacı ile doğru orantılıdır. Bu durum bir anlamda endizmin amacını da ortaya koymaktadır. Öyle ki endizmin teleolojisini yani ortaya çıktığı nedenden öte hangi amaca yönelik var olduğunun açıklanmasını önemli kılmaktadır. Daha açık ifadeyle endizmin amacını irdelemek, ne olduğunu anlayabilmek adına temel çıkış noktasıdır. Nihayetinde endizmin amacının, statükonun belirlediği bir kavram, olgu, süreç ya da herhangi bir "şey" üzerinde baskı yaratmak, korku oluşturmak veya onu sorgulamak olduğu söylenebilir. Bu bakış açısı aynı zamanda statükonun gölgesindeki endizmin, tarihi öngörülebilir ve hesaplanabilir bir olgu olarak görmesini beraberinde getirmektedir.

Endizmin korkutma amacından yola çıkıldığında, söz konusu korkunun aynı zamanda bir endişe barındırdığı olduğu söylenebilir. Nitekim bu noktaya vurgu yapan Bohlman (2002: 7), endizmin sıklıkla karşılaşma endişesinin bir ürünü olduğunu ve kendisini ileride yatan bilinmeyene yönelik bir korku olarak gösterdiğini ifade etmektedir. Bahsi geçen "karşılaşma" sıklıkla tarihsel bir geçiş pozisyonunu işgal etmektedir ki bu da kavramın tarih dışı olmadığına göstergesidir.

Endizmin ne olduğuna veya ne olmadığına ilişkin tartışmalar, kavrama yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Endizmin en büyük ironisinin kavramın kendi içinde barındırdığını belirten Weber (2000), sonu gelen veya gelecek olan kavramların söylemlerle abartıldığını ifade etmektedir. Öyle ki bir son gelme dahi o sona ilişkin hazırlıklar ve tartışmalar katbekat hızlı şekilde ilerlemektedir. Bohlman'a göre (2002: 7) bu hızlı süreç endizmin küreselleşmesini de beraberinde getirmektedir ki ideoloji ve tarihin sonu tartışmalarında bunu görebilmek mümkündür.

Endizmin zaaflarına ve endizme yönelik eleştirilere çalışmada yer veren Huntington (1989: 9) ise endizm ile ilgili tespit ettiği iki yanıştan bahsetmektedir. Huntington, endizmin üç düzeyinden biri olarak nitelediği (en azından demokrasiler arasında) savaşların sona ereceğine ilişkin Demokratik Barış Teorisi'ni, bu sefer de endizmin bir eleştirisi olarak sunmaktadır. İnsan öngörüsünün sınırlılığının, tarihteki örneklerde (örneğin Soğuk Savaş'ın sona ermesi) tecrübe edildiği noktası endizmin ilk eleştirisini oluştururken Huntington, savaşların sonunun geldiğine ilişkin çıkarımda temkinli davranmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de endizmin ikinci eleştirisinde açığa çıkmaktadır. İkinci yanıtlık endizmin insan doğasının zayıflığını ve mantıksızlığını göz ardı etme eğilimidir. İnsanlar bazen rasyonel, cömert, yaratıcı ve bilge olabildikleri gibi aynı zamanda sıklıkla aptal, bencil, zalim ve günahkârlardır. Dolayısıyla insanlar var olduğu sürece tarihin travmalarından çıkış yoktur. Tarihin iyi bir son barındırması ise çok gerçekçi görünmemektedir (Huntington, 1989: 10).

Endizm, literatürde ele alınırken genellikle eldeki örnekler üzerinden bir anlatım tercih edilmektedir. Bunun sebepleri arasında endizmin hala olgun bir teori olmamasının etkisi bulunduğu gibi (ki bu nokta çalışmanın sınırlılıklarından biridir), endizm üzerine yapılacak bir çalışmanın kompo teorileri ile ayırımında ince bir çizginin bulunması da sayılabilir. Bu ince çizginin ayırımında endizm ile ilgili tecrübeler üzerinden bir anlatımdan daha iyi bir yöntem görünmemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da endizmin 20. yüzyıldaki iki örneği üzerinden bir anlatım tercih edilmiştir: İdeolojinin sonu ve tarihin sonu. Literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak ise endizmin 21. yüzyıldaki tecrübelerinden biri olacağı düşünülen küreselleşme ele alınmış ve olası bir küreselleşmenin sonunun

gelme ihtimalinden yola çıkılarak “küreselleşmenin sonu mu?” sorusu ile küreselleşme sorguya çekilmiştir.

İdeolojinin Sonu

“İdeolojinin sonu” kavramı ilk kez 1955 yılında, Edward Shils tarafından Milano’da “Kültür Özgürlükler Kongresi”nde bir bildiri kullanılmıştır. Shils, ideolojilerin sona erdiğine ilişkin iddiasını Batı değerlerinin işlevini yitirmesini merkeze koyan bir yaklaşımla ele almıştır. Ona göre elde edilen zenginlik ve işçi sınıfının kazandığı haklar bazı siyasi değerlerin birbirine benzemesine yol açmıştır. Shils’e göre bu durum ideolojileri de ortadan kaldırmıştır. Öte yandan aynı kongrede yer alan Raymond Aron ve Seymour Martin Lipset ve Daniell Bell de Shils ile farklı çalışmalarda aynı iddiayı savunmuşlardır (Summers, 2011: 81-82).

Raymond Aron’un *Entelektüellerin Afyonu*, Daniel Bell’in *İdeolojilerin Sonu*, Seymour M. Lipset’in sınıf mücadelesinin gerilediği ve ideolojisiz mücadeleye dönüştüğünü savunduğu ve yine ideolojilerin sonunun geldiğini iddia ettiği çalışmaları aynı çıkarımın ürünleridir (Bell, 2007: 282). Diğerlerinden farklı olarak Daniell Bell, 1962 yılında *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* kitabında; 1930, 1940 ve 1950’lerin gençlik idealizminin reddedilmesinde, “teorinin belirsizliklerini”, “yaşamın karmaşıklıklarını” ve “ütopya’nın tükenmesini” ele alarak tam olarak da bu görüşü vurgulamıştır (Bell, 2000).

Bu noktada ideolojilerin işlevinin ne olup ne olmadığı tartışmaya açılabilir. Sarı’ya göre ideolojinin işlevi toplum merkezlidir. Toplumun ve topluma dair inşa edilen yapı ve hizmetlerin yeniden düzenlenmesi, ideolojinin temel işlevini ortaya çıkarmaktadır. Kökünden sarsılan ve artık işlev görmediğine inanılan inanç ve değerlerin –ki bu durum endizm için yeterli bir gerekçedir- yerine; yeni değerlerin, inançların, doğruların ve çok düzeyli davranış kalıpları dizisinin kurulması gerekmektedir (Sarı, 2010: 65). Bell, İkinci Dünya Savaşı’nın bitişi ile birlikte özellikle siyaset merkezli bir bakış açısıyla Batı’da büyük siyasî partiler arasındaki farklılıkların azalması, tartışmaların neredeyse sona ermesi ve dolayısıyla görüş ayrılıklarının eksikliğinden kaynaklı olarak ideolojinin artık işlevsiz bir hale gelmesinden etkilenmiştir. Dolayısıyla Bell’in dikkatini çeken bu durum, çalışmasının başlığını oluşturan “ideolojinin sonu” değil, daha çok büyük siyasî partiler arasındaki fikir ayrılıklarının ortadan kalkması, hatta birbirlerine benzemeye başlaması ve sonuç olarak da ideolojik tartışma ve çatışmanın ortadan kalkmasıdır (Heywood, 2010: 303). Bütün amaç ve hedefler için ideoloji, işlevsiz ve gereksiz kalmaya başlamıştır. Dolayısıyla en temelde bir eylemin çıkış noktasını oluşturan ideoloji, artık çıkmaz bir sokak (Bell, 2000: 393), işlevsiz bir argüman ve değerini kaybeden bir araç haline gelmiştir.

İdeolojinin sonu tezi dönemin pratik koşullarının teorik ve felsefi bir temelde karşılık bulduğu bir iddiadır. Ancak ideolojinin sonu sadece sanayileşen Batı’nın gelişmelerine odaklanmıştır. Dolayısıyla tezin ortaya atıldığı dönemde dünyanın kalan bölgelerindeki gelişmelere kapalı kalmış, ideolojinin sonunun sadece Batı’da işlevsiz hale geldiğini ve diğer coğrafyalarda yerleşik ideolojilerin devam ettiği gerçeğini arka planda bırakmıştır (Heywood, 2010: 304).

Tarihin Sonu

Daniel Bell’in ideolojinin sonu tezindeki gerekçesinden farklı olarak artık daha iyiye ulaşamayacağı inancından yola çıkan Francis Fukuyama ise tarihin amacına ulaştığını ve sonunun geldiğini iddia etmektedir. Fukuyama’nın tezi, tarihsel bir arkaplana da dayanmaktadır. Fukuyama, benzer tarih yaklaşımının öncül isimlerinden Hegel ve Marx’ın söylemlerinden etkilenmiştir (Sim, 2000: 20). Ki zaten kendisi de çalışmasında tarihin sonu kavramının kendisinden çıkan orijinal bir kavram olmadığını belirtmektedir. (Fukuyama, 1989).

Öte yandan Fukuyama endizm geleneğine zıt yönde hareket etmektedir. Çünkü iyimserdir ve sonu kötü biten hikayelerin aksine Batı'nın zaferine karşı bir tanıklık sağlar (Atlas, 1989). Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki krizlerden tarihin sonunda bahsedilmez. Çünkü buradaki endizm, daha iyiye gidilemeyeceğine dair inançtan kaynaklıdır. Fukuyama tam da bu noktada Hegel ve Marx'tan ayrılmakta ve özgün bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Hegel ve Marx'ın bir tarih anlayışının sonundan kastettiği; topluma dair temel ilke ve kurumlarda artık bir gelişmenin gözlemlenemeyeceğidir. Bu gelişme ideoloji gibi işlevsizlikten değil artık daha iyisinin olamayacağı, daha fazla ilerleyemeyeceği ve gelişemeyeceğine olan inançtan gelmektedir (Fukuyama, 2011: 12-13). Çıkış noktası ve teorik karşılığı aynı olmakla birlikte Hegel ve Marx, teoriyi farklı zamanlarda ve farklı ülkeleri örnek göstererek somutlaştırmıştır (Sarı, 2010: 67). Hegel bu teorinin pratikteki karşılığını Prusya Devleti olarak ele alırken, Marx için bu karşılık işçi sınıfının egemen olduğu komünist bir devlettir. Fukuyama ise Soğuk Savaş'ın bitiminde ortaya attığı tezinde tarihin sonunu getiren devletin; liberal, demokratik, insanın evrensel özgürlük haklarını bir hukuk sistemi üzerinden tanıma ve koruma özelliklerini barındırdığını belirtmektedir (Fukuyama, 1989).

İyi bir Hegel yorumcusu olan Alexander Kojeve, Hegel'in tarihin sonuna ilişkin iddialarını devam ettirmiştir. Hegel'den oldukça etkilenen Kojeve'ye göre tarihin sonu, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerinin zaferi getirmesiyle ortaya çıkmıştır (Kojeve, 1980; Johnson, 2018). Nasıl ki Fukuyama için tarih, Soğuk Savaş'ın bitimi ve liberal demokratik ilkelerin zaferi ile sona erdiyse; Kojeve için de tarih, Fransız İhtilali sonrasında ihtilalin kazandırdığı ilkelerin zaferi ile sona ermiştir. Bir anlamda tarihin sonunun başlangıcı Kojeve'ye göre Fransız İhtilali'dir (Kojeve, 1980: 11). Dahası Kojeve (1980: 10), Hegel'in tarihin sonuna ilişkin yaklaşımını o kadar benimsemiştir ki ona göre eğer ki düşünce tarihsel bir olguya bu ancak tarihin sonundadır.

1945'te faşizm ideolojisinde olduğu gibi, 1989'da da Marksizm-Leninizm dünyaca önem taşıyan bir ideoloji olarak geçip gitmiştir. Tarihin sonu ile Fukuyama, fikirler tarihinin ve onunla birlikte temel ideolojik tartışmanın bittiğini kasteder. Ona göre bütün dünyada liberal demokrasi talebi konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır (Heywood, 2010: 304-305). Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve komünizmin ortadan kalkması ile birlikte kapitalizm dominant tek ideoloji olarak öne çıkmıştır. Kapitalizmin kazanan olarak vitrinde olması, tarihin daha iyiye ulaşamayacağı inancını beraberinde getirmiş ve endizm tartışmalarına yeni bir örnek sunmuştur. Komünizmin başrolü kapitalizme bırakması, toplumsal anlamda bir rekabeti de ortadan kaldırmış ve dünya sistemi ile birlikte ideolojik çatışmanın da sonuna gelinmiştir. Bütün bu süreç de tarihin sonunu beraberinde getirmiştir (Sarı, 2010: 69).

Endizmin 20. yüzyıldaki iki örneğinin ele alındığı bu bölümde ideolojilerin ve tarihin sonuna ilişkin çıkarımlara yer verilmiştir. Endizmin bu iki örneği, her ne kadar bir sona ulaşsa da gittikleri yol, bakış açıları ve ele aldıkları kavramı değerlendirme biçimleri birbirinden ayrılmaktadır. Sonuç olarak yukarıda yer verilen iki endizm örneğinin farkını şu şekilde özetlemek mümkündür: Daniell Bell ile popüler olan ama Edward Shils, Raymond Aron, S. M. Lipset gibi isimlerin de aynı "son"a ulaştığı ideolojilerin sonu, bütün ideolojilerin artık bekleneni karşılayamaması ve işlevsizleşmesini savunur. Diğer taraftan Francis Fukuyama ile popüler hale gelen ama Alexander Kojeve, Hegel ve Karl Marx gibi isimlerin de aynı "son"a ulaştığı tarihin sonu, mevcut tüm sistemlerin tükendiğini değil, yalnızca tek bir ideolojik düşünce biçiminin ayakta kaldığını iddia etmektedir.

Çalışmanın özgün taraflarından birini oluşturan ve literatüre endizm temelinde bir katkı sunacak olan "küreselleşmenin sonu" tartışmaları ise öncelikle bir küreselleşme sorgusunun tezahürüdür. Söz konusu sorgulamanın beraberinde bir sonu getirip getirmeyeceğinden öte, çalışma özelinde asıl önemlisi bu sorgulamayı yapabilmek ve küreselleşmeyi de endizm örneklerinden biri olarak ele alabilmektir.

Sonraki bölümde küreselleşme sorgusunu bir adım ileri götürerek küreselleşmenin yeni bir endizm örneği olup olmadığı tartışılmaktadır.

Küreselleşmenin Sonu Mu?

Thomas Kuhn' un 1962 yılında kaleme aldığı "The Structure of Scientific Revolutions" adlı klasikleşen eserinde bir paradigmanın gerçekten de krizde olduğunun göstergesinin, o paradigmanın en iyi uygulayıcılarının onu terk etmesi olduğunu belirtmiştir (Kuhn, 1996). Toplum, ekonomi, siyaset gibi alanlardaki değişimleri zamanı ve mekânı sıkıştıran, teknolojik yeniliklere referansla açıklamak için kullanılan "küreselleşme" paradigması, belki de en ciddi krizini yaşamaktadır (Okur, 2016: 10). Üstelik bu krizin geri dönüşünün olmadığı iddia edildiği gibi, dışardan herhangi bir etki ile değil bizzat küreselleşmenin özünden kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmenin dikotomileri, küreselleşmenin içinde bulunduğu krizin en net çıktısını oluşturur. Ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre, küreselleşmenin özünü tartışmak ve bizzat küreselleşmeyi sorgulamak için yeterli görünmektedir. Geline nokta küreselleşmenin nasıl bir dünya yarattığı/ yaratmakta olduğu daha net bir şekilde tartışılabilir. Küreselleşmeye sorgulayıcı bir bakış açısı ile bakıldığında, negatif ve pozitif etkenlerin tek başına gerçekleşmediği ya da aynı anda çelişen, çatışan, uzlaşan beklentilerin hep birlikte gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Bülbül, 2009: 14). Dolayısıyla küreselleşme dikotomiler barındırmaktadır. Bu dikotomilere ilişkin bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Daha fazla zenginlik, daha fazla fakirlik

Küreselleşme, sunduğu fırsat ve oluşturduğu tehditlerle bir kazanan ve kaybedenler sınıfı ortaya çıkarmıştır. Kazananların daha çok kazandığı ve zenginleştiği, kaybedenlerin de daha çok kaybettiği ve fakirleştiği ve üstelik iki durumun da aynı anda ortaya çıktığı süreçte, aradaki makas yıllar içerisinde açılmıştır. 2018 yılında yayınlanan Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre, dünyanın her yerinde farklı hızlarda da olsa zengin ve fakir arasındaki boşluk artmıştır (World Inequality Lab, 2018: 6). Söz konusu eşitsizlik küreselleşmenin zenginlik ve fakirliği aynı anda arttıran bir süreç olarak tespitinde yeterli görünmektedir.

Daha çok teknoloji, daha çok risk

Küreselleşmenin tartışılmayan en önemli çıktısı teknoloji araçlarındaki gelişim ve yaygınlıktır. Öyle ki içinde bulunulan çağın teknoloji çağı olduğunu iddia edenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Dünyadaki internet kullanıcılarının sayısına ilişkin yapılan istatistikte (Roser, 2018), 1995 yılında 44 milyon civarında olan kullanıcı sayısının şaşırtıcı derecede bir artışla 2017 yılında 3,5 milyara ulaştığı gözlenmektedir. Öte yandan bu sınırsız teknolojik imkân aynı ölçüde riskler de içermektedir. Siber güvenlik alanının ve hatta siber güvenliğe ilişkin yeni kurumların ve meslek dallarının ortaya çıkışı da bunun bir göstergesidir.

Daha çok bilinç, daha çok bilinçsizlik

Küreselleşme, bazı norm ve değerleri ön plana çıkarma ve onları parlatma konusunda son derece etkilidir. Küresel kamuoyunda söz konusu değerler ile ilgili sağlam bir bilinç yaratan küreselleşme, bunu yıllarca devam ettirebilmektedir. Örneğin; insan hakları, uluslararası hukuk, çevre, demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar küreselleşmenin en parlak dönemlerinde dünya gündemine girmiştir. Uluslararası örgütler, sözleşmeler ve konferanslarla küresel bir bilinç sağlayan küreselleşme; aynı şekilde bu kavramların içini boşaltarak (veya buna zemin hazırlayarak), dünyada daha fazla insan hakları ihlalinin, daha çok çevre tahribatının, daha fazla uluslararası hukuk ihlalinin yaşanmasının ana müsebbibi olmuştur.

Daha sınırsız bir dünya, sınırların duvarlaştığı bir dünya

Küreselleşme ile ilgili en popüler çıkarım, sınırları ortadan kaldırdığına ilişkindir. Gerek iletişim gerek ticaret gerekse teritoryal odaklı olsun, küreselleşmenin sınırsız bir dünya yarattığına ilişkin iddialar bu zamana kadar çok da sorgulanmamıştır. Ancak özellikle teritoryal anlamda 21. yüzyıl ile birlikte sınırsız dünyaya ciddi bir sorgulama başlamıştır. Özellikle Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve hemen sonrasında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ulus devlet sayısı artmıştır. Devlet sayısındaki bu artış aynı zamanda adeta bir duvar kampanyası başlatmış ve dünyadaki sınır duvarlarının sayısı 15'ten 70'e yükselmiştir (Gainor, 2017). Son yıllardaki mülteci krizi ve bunun tetiklediği yabancı düşmanlığının artışı ile birlikte, dünya geneline bakıldığında 2020 yılı itibariyle yaklaşık 75 ülke sınırlarına duvar örmüş ya da örmektedir.

Küreselleşmenin yukarıda aktarılmaya çalışılan dikotomileri elbette ki arttırılabilir. Çünkü küreselleşme aynı anda zıt şeyleri içinde barındıran bir süreçtir. Bu durum küreselleşmenin belki de hiç karşılaşmadığı bir krizdir ve kendi özünden çıkan bu krizi aşması çok da kolay görünmemektedir. Günümüzde yapılan küreselleşme tartışmalarında, "küreselleşmenin sonu mu?" sorusunun sorulma sebebi de bununla alakalıdır. Küreselleşmenin geleceğine ilişkin tartışmalar da genellikle bir yavaşlama veya son odaklıdır. Buradan yola çıkarak küreselleşmeye ilişkin diğer bazı dikotomiler aşağıda sıralanmıştır:

- Devlet dışı aktörlerin artışı, daha fazla devlet egemenliği,
- Daha çok hak arayışı, daha çok haksızlık örneği,
- Global olana daha fazla eğilim, daha çok yerele dönüş,
- Serbest ticaretin artışı, kapalı ekonomilerin artışı,
- Daha fazla göç, daha fazla göç karşıtlığı.

Geleceğe ilişkin tartışmalar, küreselleşmeyle ilgili bazı senaryoları da göz önüne getirmiştir. Söz konusu senaryolar, küresel dünyanın pratiklerinin ortaya çıkardığı koşullar ile ilgilidir. Tablo 3'te aktarılan küreselleşme senaryoları üç noktada ilerler. İlki küreselleşmenin herhangi bir krizde olmadığını ve dolayısıyla olduğu gibi ilerleyeceğini savunur. İkinci senaryo, küreselleşmenin bir dönüşüm geçirip yavaşlayarak çok kutuplu bir dünya ortaya çıkaracağına ilişkindir. Üçüncü ve son senaryo ise küreselleşmenin sonuna dair bir tahmin içerir. Bu senaryoda (yukarıda da yer verilen) bazı dikotomiler olduğu gibi, küresel sorunlar da yer almaktadır.

Tablo 3. Küreselleşmenin Geleceğine İlişkin Üç Yaklaşım

	<i>Devam Eden Küreselleşme</i>	<i>Çok Kutuplu Bir Dünya</i>	<i>Küreselleşmenin Sonu</i>
<i>Ticari ve finansal akışlar</i>	Güçlü yükseliş eğilimi; artan etkileşim ve karşılıklı bağımlılık. Korumacılıktan birkaç kesinti.	Bölgesel olarak daha yavaş bir hızda yükselme, bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları	Korumacılık ve ticaretin önündeki artan engeller
<i>Pazarlar</i>	Düşük sermaye maliyeti	Bölgesel finans merkezlerinin yükselişi	Parçalanma; sermaye maliyetinde artış
<i>Para birimi</i>	Dolar hakimiyeti	Yeni para birimlerinin yükselişi	Para birimi savaşları
<i>Ekonomik Büyüme</i>	Giderek artan ticarî büyüme (riskin yüksek olduğu kriz zamanları hariç)	Düşük büyüme. Ekonomik krize cevaben bölgesel gerileme.	Yerel odaklı, daha yavaş büyüme. Borç, eşitsizlik, iklim ve jeopolitik kaynaklı şoklar.
<i>Şirketler</i>	Çokuluslu şirketler daha güçlü	Bölgesel şirketler daha güçlü	Ulusal şirketler daha güçlü
<i>Küresel Yönetişim</i>	İşbirlikçi, ulusaşırı kurumlar hâkim. Global düzenleyiciler.	Rekabetçi, bölgesel hegemonlar. Gizli çatışmalar. Özel üyeliğe sahip yeni kurumlar.	Jeopolitik askeri çatışmalar. İklim olayları.
<i>Hükümetlerin formları</i>	Demokrasinin yayılması	“Yönetilen demokrasiler” daha yerleşik	Demokrasiye geçişte tersine dönüş
<i>İnsan akışları</i>	Göçmenlere açık kapı politikası	Göçmenler üzerindeki artan kısıtlamalar.	Göç karşıtlığı. Göçmen nüfusun sosyal olarak dışlanması.

Kaynak: Credit Suisse Research Institute, 2015: 6

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme, son elli yılda bir fenomen olarak hayatın her hücreğine derinden etki etmiştir. Basit bir literatür taraması yapıldığında en çok çalışılan konulardan biri olduğu da görülecektir. Küreselleşme ile ilgili her çalışma, bulunduğu konuma göre küreselleşmeyi farklı anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Bir süre sonra ciddi bir anlam karmaşası ortaya çıkaran bu durum küreselleşmeyi, bir tanımlar yığına, başlangıcı belirsiz bir sürece, tarafları net ama objektif bakış açısının oldukça zor olduğu bir sürece dönüştürmüştür. Dolayısıyla küreselleşmeyi sorgulamayı amaçlayan bu çalışma, öncelikle küreselleşmeyi anlamaya çalışmıştır. Küreselleşmenin bitmeyen tartışmaları, küreselleşmenin bir sorunlar ve belirsizlikler silsilesi olduğunu düşündürebilirken aynı zamanda önemli bir literatür çeşitliliği de sağlamıştır.

Bütün bu popülerlik içinde ve kavramın temel konularının bile hala tartışıldığı dönemde, kavramın sonunun geldiğini söylemek elbette ki kolay değildir. Öyle ki çalışmanın başlığını oluşturan soru sadece küreselleşmenin sorgulanmasını gerektiren bir sorudan ibarettir. Bununla birlikte bu çalışmada her şeyden önce küreselleşmenin sorgulanamaz bir süreç olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Bu sorgulama henüz olgunlaşmamış, geniş bir literatüre sahip olmayan ve modern dünyanın yeni

izm'lerinden biri olan endizm üzerinden yapılmaktadır. Endizm üzerinden yapılan bu analiz, küreselleşmenin sonunun da (en azından ideolojilerin ya da tarihin sonu gibi) belirli gerekçeler üzerinden değerlendirilebileceğine ilişkin bir ışık tutmaktadır.

Endizm, bazı değerlerin ihtiyaca cevap vermediği, artık faydalı olmadığı veya daha iyisi olamayacağı için doğal olarak o değerın misyonunu tamamladığı gerekçeleriyle ortaya çıkan bir teoridir. Çalışmada endizm üzerine iki örnek ele alınmıştır. İdeolojilerin sonu, Daniell Bell tarafından ideolojilerin artık ihtiyaca cevap vermediği gerekçesiyle ortaya atılmıştır ve endizmin ilk örneğini oluşturur. Tarihin sonu ise Francis Fukuyama tarafından Soğuk Savaş sonunda liberal dünyanın kazanan taraf olmasından yola çıkarak artık daha iyiye gidilemeyeceğine ilişkin bir çıkarımla ortaya çıkmıştır. Çalışmanın odağını oluşturan “küreselleşmenin sonu” tartışması ise endizmin 21. Yüzyıldaki yeni bir örneği olarak ele alınmıştır.

Küreselleşme, endizmin tanımında yer alan bazı değerlerin ihtiyaca cevap vermemesi gerekçesi üzerinden ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada, küreselleşmeyi sorgulama ihtiyacının bizzat küreselleşmenin kendi özünden kaynaklı bir krizde olduğu ön kabulünden ortaya çıktığı da belirtilmelidir. Söz konusu kriz küreselleşmeye ilişkin gelecek tartışmalarını ön plana getirdiği gibi - çalışmada ele alındığı haliyle- dikotomiler ve gerekçeli senaryolarla da tartışmalar sağlam bir zemine oturtulmuştur. Bu kapsamda küreselleşmenin dikotomileri; zenginlik, teknoloji, bilinç, sınır gibi kavramlar üzerinden ele alınmıştır. Söz konusu kavramlar küreselleşmenin ilk akla gelen kavramları olduğu gibi çeşitli kavramlar ile dikotomiler de artırılabilir.

Öte yandan küreselleşmenin geleceğine ilişkin ele alınan senaryolarda, küreselleşmenin sonuna ilişkin çıkarımların günümüz dünyası için doğruluğu da görülmektedir. Ticari ve finansal akışlar, pazarlar, para birimi, ekonomik büyüme, şirketler, küresel yönetim, hükümet formları ve insan akışları gibi temalar üzerinden ortaya çıkan senaryodaki çıkarımlar, küreselleşmenin sorgusu için birer veri niteliği taşımaktadır. Ayrıca söz konusu senaryonun “devam eden küreselleşme” ve “çok kutuplu dünya” ile mukayese olarak ortaya konması da küreselleşmenin dönüşümüne ve belki de sonuna ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşmenin sonuna gelindiğini ifade etmek en azından şu an için zor görünmektedir. Bununla birlikte örneğin 2008 Küresel Ekonomik Krizi, küreselleşmenin ekonomik boyutunu yavaşlatmıştır. Öte yandan “sınırsız dünya” argümanını parlatan küreselleşme, günümüzde sınırların duvarlarla belirlenmesine engel olamamıştır. Kısacası küreselleşmenin dikotomileri, küreselleşmenin sorgulanması için açık kapılar bırakmaya devam etmektedir. Bu ve buna benzer krizler, küreselleşmeyi sorgulamaya ve küreselleşmenin sonunun geleceğine ilişkin geniş bir literatür ortaya çıkaracak gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2011). *Ekonomik, kültürel ve politik küreselleşme ve sonuçları*. Nobel Yayınevi: Ankara
- Arslan, M. (2013). Sosyal Bilimler, Kriz ve Gelecek. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 5-8.
- Ateş, D. (2014). *Uluslararası örgütler: Devletlerin örgütlenme mantığı*. Dora Yayıncılık: Bursa
- Atlas, J. (22.10.1989). What Is Fukuyama Saying? And to Whom Is He Saying It? *The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/1989/10/22/magazine/what-is-fukuyama-saying-and-to-whom-is-he-saying-it.html>.
- Bacevich, A. J. (16.11.2017). The End of Endism?. *The American Conservative*.
<https://www.theamericanconservative.com/articles/the-end-of-endism/>.
- Bell, D. (2000). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Harvard University Press: Cambridge
- Bell, D. (2007). The end of ideology. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24(1): 281-293.
- Bohlman, P. V. (2002). World Music at the "End of History". *Ethnomusicology*, 46(1): 1-32.
- Bohlman, P. V. & Werkman, M. (2013). *Revival and Reconciliation: Sacred Music in the Making of European Modernity*. Scarecrow Press: Maryland
- Boratav, K. (1997). Emperyalizm ve Küreselleşme. İçinde I. Kansu (Ed.), *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*. İmge Kitabevi: Ankara
- Bülbül, K. (2009). *Küreselleşme: Temel metinler: ekonomi-siyaset kimlik-kültür-medeniyet*. Orion Kitabevi: Ankara
- Castells, M. (2005). *Ag Toplumunun yükselisi* (E. Kiliç, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul
- Chanda, N. (2014). *Küreselleşmenin sıradışı öyküsü: Tacirler, vaizler, maceraperestler ve savaşçılar globalizmi nasıl şekillendirdiler* (D. Cençiler & İ. Ertuğrul, Çev.). ODTÜ Yayınevi: Ankara
- Credit Suisse Research Institute. (2015). *The End of Globalization or a more Multipolar World?* Credit Suisse Research Institute. Erişim Adresi: <https://www.credit-suisse.com/docs/publications>
- Davutoğlu, A. (2000). Bunalımdan dönüşüme Batı medeniyeti ve Hristiyanlık. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9 (1):1-74.
- Doğan, F. (2012). Küreselleşme Tartışmaları ve Bir Aktör Olarak Devletin Gücü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24): 81-104.
- Emre, Y. (2015). Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(44): 5-23.
- Erbay, Y. (1998). Kavram Olarak Küreselleşme. *Yeni Türkiye*, 4(19)
- Erdoğan, M. (2002). Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25-26. Erişim Adresi <http://www.liberal.org.tr/sayfa/kuresellesme-hukuk-ve-turkiye-mustafa-erdogan,242.php>
- Friedman, T. L. (2000). *Lexus ve zeytin ağacının geleceği* (E. Özsayar, Çev.; 4. bs). Boyner Holding Yayınları: İstanbul
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16(3): 3-18. Erişim Adresi <http://www.jstor.org/stable/24027184>
- Fukuyama, F. (2011). *Tarihin sonu ve son insan* (Z. Dicleli, Çev.; 2. bs). Profil Kitap: İstanbul
- Gainor, C. (2017, Ağustos 25). Map: Border walls rise around the world. *Washington Examiner*. Erişim Adresi <https://www.washingtonexaminer.com/tag/donald-trump>
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.; 7. bs). Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya: Küreselleşme hayatımızı nasıl yeniden şekillendiriyor?* (O. Akınbay, Çev.). Alfa Yayınları: İstanbul
- Gökdere, A. (1995). Küreselleşmeye Genel Bir Bakış. *Ankara Avrupa Calismalari Dergisi*, 1(1): 1-32

- Held, D., & McGrew, A. G. (2008). *Küresel dönüşümler: Büyük küreselleşme tartışması* (2. bs). Blackwell Pub.: Oxford
- Heywood, A. (2010). *Siyasî ideolojiler: Bir giriş* (5. bs). Adres Yayınları: İstanbul
- Huntington, S. P. (1989). No Exit: The Errors of Endism. *The National Interest*, 17 (4): 3-11
- Johnson, G. (19.09.2018). *Alexandre Kojève and the End of History*. Counter-Currents. Erişim Adresi <https://counter-currents.com/2018/09/alexandre-kojeve-and-the-end-of-history/>
- Kojeve, A. (1980). *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*. Cornell University Press: New York
- Kuhn, T. S. (1996). *The structure of scientific revolutions* (3rd ed). University of Chicago Press: Chicago
- Marx, K., & Engels, F. (1999). *Alman ideolojisi (Feuerbach)* (3. bs). Sol Yayınları: Ankara
- Mert, N. (17.02.2014). The end of "endism". *Hürriyet Daily News*. Erişim Adresi <https://www.hurriyetaidailynews.com/opinion/nuray-mert/the-end-of-endism-62538>.
- McLuhan, M. (2007). *Gutenberg galaksisi: Tipografik insanın oluşumu* (G. Çağal Güven, Çev.; 5. bs). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- McLuhan, M., & Powers, B. R. (2015). *Global Köy*. Scala Yayıncılık: İstanbul
- Mittelman, J. H. (2000). *The Globalization Syndrome*. Princeton University Press: New Jersey
- Okur, M. A. (2016). Krizdeki Küreselleşme(Cilik) – I: Yeni Bir Milletler/Milliyetçilikler Ve Büyük Mücadeleler Çağına Doğru Mu? *Türk Yurdu Dergisi*, 346 (105). Erişim Adresi <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2654>
- Okutan, E. (1997, ubat). Son ideoloji: Endism. *Milliyet*. Erişim Adresi <https://www.milliyet.com.tr/pembekar/son-ideoloji-endism-5386719>
- Öner, S. (2003). A Brief Analysis of Fukuyama's thesis "the end of history?". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. Sayı: 27.
- Özlük, E. (2012). *Uluslararası ilişkilerde devlet: Tanım, teori ve devlet istisnacılığı*. Çizgi Kitabevi: Konya
- Ritzer, G. (2011). *Küresel dünya* (M. Pekdemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara
- Robertson, R. (2000) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. SAGE Publications: New York
- Robinson, W. I. (2004). *A theory of global capitalism: Production, class, and state in a transnational world*. Johns Hopkins University Press: Baltimore
- Roser, M. (2018, Ekim 3). *The internet's history has just begun*. Our World in Data. Erişim Adresi <https://ourworldindata.org/internet-history-just-begun>
- Sarı, M. A. (2010). Tarihin mi sonu yoksa ideolojilerin mi? *Kaygı*, 14: 61-84 Erişim Adresi <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/handle/11452/10880>
- Savaş, V. (2000). *İktisatın tarihi* (4. bs). Siyasal Kitabevi: Ankara
- Scholte, J. A. (1999). Globalisation: Prospects for a Paradigm Shift. İçinde M. Shaw (Ed.), *Politics and Globalisation: Knowledge, Ethics and Agency*. Routledge Pub.: New York
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction* (2nd edition). Red Globe Press: Bloomsbury
- Sim, S. (2000). *Derrida ve Tarihin Sonu* (K. H. Ökten, Çev.). Everest Yayınları: İstanbul
- Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme* (A. Ersoy, Çev.; 2. bs). Dost Kitabevi Yayınları: Ankara
- Summers, J. (2011, Spring). Daniel Bell and The End of Ideology. *Dissent*. Erişim Adresi <https://www.dissentmagazine.org/article/daniel-bell-and-the-end-of-ideology>
- Therborn, G. (2012). *Dünya: Bir kılavuz* (E. Kılıç & A. Terzi, Çev.). Versus Yayınevi: İstanbul
- Tözüm, H. (2002). Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi? *Doğu Batı Dergisi*, 5(18): 151-171

- Türk Dil Kurumu (Ed.). (2011). *Türkçe sözlük* (11. bs). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu: Ankara
- Weber, E. (2000). *Apocalypses: Prophecies, Cults, and Millennial Beliefs through the Ages.*: Harvard University Press: Cambridge
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin kökeni: Geniş bir bakış* (A. C. Aşkın, Çev.). Epos Yayınları: Ankara
- World Bank. (2002). *Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy* [A World Bank policy research report]. World Bank.
- World Inequality Lab. (2018). *World Inequality Report 2018*. Erişim Adresi <https://wir2018.wid.world/>
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, birikim ve büyüme*. İletişim:Ankara
- Ziegler, J. (2004). *Dünyanın yeni sahipleri ve onlara direnenler*. Altın Kitaplar: İstanbul

EXTENDED ABSTRACT

Globalization, which is a multilateral, multi-purpose, and multi-result concept, has affected every cell of life since its emergence precisely because of these features. The time that has passed since the emergence of globalization seems sufficient for the arguments put forward by the concept, its endless discussions, the promises it fulfilled/failed to fulfill, and especially for an inference to be made about the future.

First of all, globalization has brought many discussions with its emergence. This situation, which is considered as endless discussions in this study, has enabled the discussions such as what globalization is/is not, its definition, the date of its emergence, and how it is conceptualized. Beyond these discussions, globalization has entered a period of crisis in the 21st century, as it has started to take place increasingly in the literature. It has been claimed that this crisis has no return and that it started from the essence of globalization itself, not from an outside effect. In short, the future of globalization has begun to be questioned.

Although questioning globalization is not as difficult as understanding globalization, it is somewhat complex in its diversity. The theoretical basis of the globalization query to be made in this study is endism. Endism, which brought the end of some values such as ideology and history with the second period of the 20th century, questions whether there is a future for globalization with the 21st century.

The endless discussions of globalization are included in the first part of the study. This section, which includes a comprehensive analysis of the controversial issues related to globalization for years, it is aimed to understand globalization before moving on to the question of globalization. The second part constitutes the theoretical basis of the study. In this section, where endism is discussed, an evaluation has been made on two popular examples of endism. In the third part of the study, a globalization question is given over the dichotomies of globalization. With the conclusion part, "The end of globalization?" The study was concluded by trying to answer the question.

The Endless Discussions of Globalization

The concept of globalization gained popularity at a time when asking questions was more valid than seeking answers. For this reason, with globalization, many questions entered our lives quickly: What is globalization? How did globalization come about? When did globalization begin? What are the factors leading to globalization? What are the reasons for discussing globalization? In what ways is globalization different from previous social developments? Does globalization have a future? (Steger, 2013: 26).

The Origin of "Obituary Notice" in the 20th Century: Endism

The end of the twentieth century is full of a series of explanations and "obituary notices" stating that things that have existed until today have undergone one of the deepest transformations of the existence of the western world by fundamentally changing in one direction or another (Sarı, 2010: 62). This trend, brought to the fore by Samuel Huntington as the "last eschatological frenzy" (Atlas, 1989), is anxiety. This trend will be discussed in this study through two examples and an inquiry: the end of ideologies (Bell, 2000), the end of history (Fukuyama, 1989), and the end of globalization as a question of globalization.

In its most general definition, endism is one of the modern world's isms, which argues that some values do not meet the needs, are no longer useful, or that that value naturally completes its mission. Arslan (2013: 5-8) states that endism and indication examples are reflected in the social sciences of the civilization crisis in the West and draws an extremely pessimistic picture.

The End of Ideology

The concept of "end of ideology" was first used in 1955 by Edward Shils in a paper at the "Cultural Freedom Congress" in Milan. Shils reported that the reasons for the decline of ideology in Western societies are the resemblance of right and left politics due to the order of abundance achieved and the many rights that the working class has achieved. On the other hand, Raymond Aron and Seymour Martin Lipset and Daniell Bell, who took part in the same congress, defended the same claim in different studies with Shils (Summers, 2011: 81-82).

The End of History

Francis Fukuyama, based on Daniel Bell's belief that no better can be achieved, different from his reasoning at the end of ideology thesis, who claims that history has achieved its purpose and that it has come to an end. Fukuyama's thesis is also based on historical background. Fukuyama has been influenced by the discourses of Hegel and Marx, one of the early names of similar historical approaches (Sim, 2000: 20). He also states in his work that the concept of the end of history is not an original concept emerging from it. (Fukuyama, 1989).

The End of Globalization?

The "globalization" paradigm, which is used to explain the changes in fields such as society, economy and politics with reference to technological innovations, is experiencing its most serious crisis (Okur, 2016: 10). Moreover, as it is claimed that this crisis is irreversible, it does not stem from any external influence, but from the very essence of globalization.

The dichotomies of globalization constitute the clearest outcome of the crisis of globalization. The time that has passed since its emergence seems sufficient to discuss the essence of globalization and to question globalization itself. At the point reached, it can be discussed more clearly what kind of world globalization has created. When looking at globalization from an interrogative perspective, it is observed that negative and positive factors do not occur alone or that conflicting, conflicting, and compromising expectations are realized together (Bülül, 2009: 14). Therefore, globalization contains dichotomies. Some examples of these dichotomies are given below.

- More wealth, more poverty
- More technology, more risk
- More consciousness, more unconsciousness
- A more limitless world, a world where borders are walled
- Increase of non-state actors, more state sovereignty,
- More rights seeking, more examples of injustice,
- More tendency towards global, more return to local,
- Increase in free trade, increase in closed economies,
- More immigration, more anti-immigration.

Conclusion

Endism is a theory that arises because some values do not meet the need, are no longer useful, or can not be better, naturally, that value completes its mission. Two examples of endism were discussed in the study. The end of ideologies was put forward by Daniell Bell because ideologies no longer meet the need and constitute the first example of endism. The end of history has emerged with the inference by Francis Fukuyama that the liberal world was the winner at the end of the Cold War and that there is no way to get better anymore. The discussion of "the end of globalization", which is the focus of the study, is handled as a new example of endism in the 21st century.

Sömürge Para Sisteminin Ekonomik Etkileri: CFA Frangı ve Afrika Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

Jaures Badet

Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, Konya, Türkiye,
dulambadet@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 09.12.2020

Kabul: 29.03.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Sömürge para sistemleri, Ekonomik Büyüme, Afrika Kolonileri, CFA Frangı, Euro.

JEL Kodları: E1, E42, O1.

Ülkeler ekonomik istikrar, büyüme ve malların serbest dolaşımını sağlamak amacıyla konvertibilitesi olan paralar kullanmaktadır. Bu para sistemleri ve uygulanan para politikaları ekonomik sistem içerisinde bazı ülkeler için bir avantaj oluştururken, zaman zaman bazı ülkelerin ekonomik gelişmelerinin önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Afrika Kolonileri Frangı olarak da bilinen CFA Frangı, geçmişte Orta ve Batı Afrika bölgelerinde kullanılan bir para birimi olmuştur. Geçtiğimiz yetmiş beş yılın ardından, CFA Frangı halen Afrika'nın 14 ülkesinde ve Komorlar'da kullanılmaktadır. Afrika para birimi olan CFA Frangının Euro ile konvertibilitesini kontrol altına alan ülke Fransa'dır. Bu para sisteminin amacı, genel ilkelere dayanarak, büyümeyi artırmak yerine CFA ülkelerinin mali durumlarını istikrara kavuşturmak olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, CFA Frangı kullanan 13 ülkenin IMF tarafından düşük gelirli ve borç içinde olan ülkeler olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada CFA Frangı para sisteminin Afrika ülkeleri üzerindeki ekonomik etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. CFA frangı sistemiyle ilgili veri ve bilgilere dayalı olarak araştırma yapılmaktadır. CFA frangı kullanan ülkelerdeki mevcut ekonomik durumu analiz etmek için ekonomik büyümeye ve bu ülkelerin ekonomi politikalarına ilişkin veriler incelenmiştir. Üye ülkelerin ekonomik durumlarının üye olmayan ülkelerle karşılaştırılması da yapılmıştır. UEMOA bölgesi ülkeleri ekonomik olarak CEMAC bölgesi ve Komorlar'dan biraz daha istikrarlı olsalar bile, frank bölgesindeki durumun biraz kritik olduğu görülmektedir. Afrika'daki ilk 20 yüksek GSYİH ülkesinde sadece dört frank bölge ülkesi vardır. Ayrıca Gabon ve Ekvator Gine'si dışında, frank bölgesindeki tüm ülkelerin ağır borçlu yoksul ülkeler grubuna ve IDA desteği için uygun ülkeler grubuna dahil olduğu görülmektedir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler'in en az gelişmiş 46 ülkesinden dokuz frank bölgesindedir ve frank bölgesindeki 13 ülke, düşük insani gelişmeye sahip ülkeler grubunun bir parçasıdır.

Economic Effects of the Colonial Money System: a Review on the CFA Franc and African Countries

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 09.12.2020

Accepted: 29.03.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

Colonial money systems, Economic Growth, African Colonies, CFA Franc, Euro.

JEL Codes: E1, E42, O1.

Countries use convertible currency systems to ensure economic stability, growth and the free flow of goods. These monetary systems and monetary policies are an advantage for some countries, but they can sometimes constitute an obstacle to the economic development of other countries. Also known as the African Colonial Franc, the CFA franc is a currency used in parts of Central and West Africa in the past. After seventy-five years of its creation, the CFA franc is still used in 14 countries in Africa and the Comoros. The country that controls the convertibility of the CFA franc, which is an African currency, along with the Euro, is France. The goal of this monetary system, based on general principles, promotes the stability of the financial situation of user countries instead of increasing growth. In this context, we see that 13 countries using the CFA franc are classified by the IMF as low income countries and as indebted countries. The aims of this paper is to analyze the economic effects of the CFA franc monetary system on African countries. Research-based on data and information relating to the CFA franc system are carried out. To analyze the current economic situation in the countries using the CFA franc, data relating to economic growth, to the economic policies of these countries was examined. A comparison of the economic situation of member countries with non-member countries was also made. We find that even if the countries of the UEMOA zone are a little more stable economically than the CEMAC zone and Comoros, the situation in the franc zone is somewhat critical. There are only four franc zone countries in the top 20 high GDP countries in Africa. We also find that except Gabon and Equatorial Guinea, all countries in the franc zone are included in the group of heavily indebted poor countries and the group of countries eligible for IDA support. Also, among the 46 least developed countries of the United Nations, nine were from the franc zone and 13 countries in the franc zone are part of the group of countries with low human development.

Atf/Citation: Badet, J. (2021). Sömürge Para Sisteminin Ekonomik Etkileri: CFA Frangı ve Afrika Ülkeleri Üzerine bir İnceleme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 36-51.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Kolonilerin para birimleri üzerindeki sömürgeci kontrolünü güçlendirmek için 1945'te Fransa tarafından CFA (Franc des Colonies Françaises d'Afrique) frangı, para birimi olarak oluşturulmuştur. İlk olarak, Afrika'nın Fransız Kolonisi olan CFA, 1958'de Afrika Topuluğunun Frangı olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, frank bölgesi küçülmüştür. CFA frangı, bugün UEMOA¹ içinde birleştirilen Batı Afrika ülkelerinde Afrika Finans Topuluğu Frangı, CEMAC² bünyesinde birleştirilen Orta Afrika ülkeleri için Orta Afrika'da Finansal İşbirliği ve Komor Cumhuriyetinden oluşmaktadır. İlk olarak, CFA frangı ile Fransız Frangı (FF) arasında sınırsız dönüştürülebilirlik sağlanmıştır. Ancak 1999'dan itibaren Fransa'nın Euro'ya geçişi ile oranlar değişmiştir. Günümüzde CFA frangı, Senegal, Mali, Nijer, Burkina Faso, Benin, Togo, Fildişi Sahili, Gine-Bissau, Çad, Kamerun, Ekvator Gine'si, Gabon, Kongo, Orta Afrika olarak 14 ülke ve Komorlar tarafından kullanılmaktadır.

Küresel para savaşı bağlamında, tartışmalar 14 Afrika ülkesinde kullanılan bu ortak para biriminin korunmasının önemli olup olmadığına dairdir. CFA Frangının geleceğinin sorgulanması son yıllarda artmaktadır. u tekrarlayan eleştirinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan birisi üye ülkelerin dolaşımdaki para birimi üzerinde kontrol sahibi olmalarına izin vermeyen parasal bağımlılıktır³. Bu onların sürdürülebilir bir ekonomi politikası uygulamalarını engellemektedir. Fransa'nın frank bölgesinin üye devletleri üzerindeki hakimiyeti ve kontrolü gibi diğer birçok sebep bulunmaktadır. Literatürde, CFA frangı ile ilgili yapılan çok sayıda çalışmanın (Coquet ve Daniel, 1992; Diallo, 2002; Tchouassi, 2016; Claveres, 2017; Jacquemot, 2017; Avom ve Noumba, 2019; Kebe, 2019) var olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunda, üye ülkeler tarafından CFA Frangının kullanımına ve bu ülkelerin ekonomisi üzerindeki avantaj ve dezavantajlarına ilişkin eleştirilere odaklanılmaktadır.

Bu çalışmada CFA frangı para sisteminin Afrika ülkeleri üzerindeki ekonomik etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak tarihsel süreçte sömürge para sistemleri irdelenmiştir. Daha sonra CFA frangı para sisteminin nasıl çalıştığı üzerinde durulmakta ve CFA Frangı kullanan ülkelerde mevcut ekonomik durum ile CFA frangının kullanıcı ülke ekonomileri kapsamındaki avantajları ve dezavantajları açıklanmaktadır. Son bölümde CFA frangı para sisteminin ekonomik etkilerine ilişkin genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

TARİHSEL SÜREÇTE SÖMÜRGE PARA SİSTEMLERİ

CFA frangının 1945'teki kuruluşundan bu yana tarihsel sürecini kısaca özetleyecek olursak; 1945'ten önce Afrika'da yerel, geleneksel ve ilkel para birimleri (cowries, giysi, tuz, aletler veya silahlar) takas araçları olarak kabul edilir ve işlem yapmak için kullanılırdı (Servet, 2012). Bununla birlikte, 1920'lerin başlarında, Fransız para birimi Fransa ve sömürgeleri arasındaki para birliği olarak tamamlanmış ancak henüz resmileştirilmemiştir. 1930'larda Fransa bu kolektifin homojenliğini azaltmıştır. Uluslararası ticaretin çöküşü ve uluslararası para sisteminin parçalanmasıyla karşı karşıya kalan Fransa ve İngiltere, sömürge devletlerinin ekonomisini daha kolay izlemeye ve desteklemeye çalışmıştır (Lelart, 1985). Parasal bağlar, sömürgeleştirici ülkelerin çeşitli başkentleri ile sömürgeler arasında daha da büyümüştür. Çok sayıda para birimi ile karşı karşıya kalan ulus devletler, 19. yüzyılda, merkezi otoriteleri tarafından kabul edilmeyen para birimlerini (yabancı para birimleri, yerel para

¹ Union Economique et Monétaire Ouest Africaine (Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği)

² Communauté Economique et Monétaire de l'Afrique Centrale (Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topuluğu)

³ Bir ülkenin kendisine ait olmayan para birimine bağlı olması. Söz konusu ülke değişen koşullarda ülkenin çıkarları doğrultusunda para birimi üzerinde düzenleme yapamamaktadır.

birimleri, banknotlar) kaldırarak ve ortak bir para birimi kurarak parasal alanlarının homojenleşmesine devam etmişlerdir. Tüm bu düzenlemelerin amacı uluslararası para borsalarını düzenlemek olan uluslararası bir para sisteminden ayrılacak ulusal bir para sistemi yaratmaktır (Tchouassi, 2016: 3-4). Böylece koloniler üzerinde kontrol sahibi olmak için, para birimi olarak CFA frangı 26 Aralık 1945'te Fransa tarafından tek yasal para birimi olarak oluşturuldu. 1958'deki bağımsızlık günlerinde, CFA frangı, tarihinde başka bir dönüm noktası yaşayacak ve Afrika Fransız Topluluğunun Frangı “Franc de la Communauté Française d’Afrique” olacaktır. 1960 yılında, frank bölgesinin tüm Afrika Devletleri bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bağımsızlıktan sonra bile, frank bölgesinin tüm ülkeleri, CFA frangını 1960'da Gine ve 1962'de Mali hariç bir döviz para birimi olarak tutmaya karar vermiştir. Frank bölgesinde kalan Devletler için iki bağımsız para birimi oluşturulmuştur. Bunlar U.M.O.A. Batı Afrika Devletleri Para Birliği “Union économique et monétaire Ouest-Africaine” 1962'de ve U.M.A.C Orta Afrika Para Birliği “Union économique et Monétaire de l’Afrique Centrale” 1972'de kurulmuşlardır. Frank bölgesinin kurumsal merkezi Fransa'da bulunmaktadır ve frank bölgesindeki maliye bakanları 1965'ten beri Paris'te altı ayda bir toplanmaktadır (Kebe, 2019a: 18).

Para sistemine ilişkin 1980'ler ve 1990'larda, değişiklikler ve ayarlamalar yapılmıştır. Bu dönem, Mali'nin 1984'te frank bölgesine yeniden entegrasyonu ve 1985'te Ekvator Gine'si ve 1997'de Gine-Bissau'nun dahil edilmesi ile dikkat çekmiştir. Ek olarak, U.M.O.A, U.E.M.O.A. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği “Union Economique et Monétaire Ouest-Africaine” ve U.M.A.C, C.E.M.A.C. Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu “Communauté Economique et Monétaire de l’Afrique Centrale” olmaktadır. 1999'da Euro'nun gelişi CFA frangını 656 CFA frangına sabitlemiştir (1 Euro = 656 CFA Frangı) (Kebe, 2019b: 20-22).

Frank bölgesinden ayrılan ve daha sonra geri dönen ülkeler dışında, bazı ülkelerin bağımsızlık sırasında veya sonrasında sömürge frank bölgesini kesin olarak terk etmeyi seçtiklerini belirtmek önemlidir. 1963'te Cezayir, 1959'da Fas, 1958'de Tunus, 1973'te Moritanya, 1973'te Madagaskar, 1954'te eski Çinhindi (Kamboçya, Laos, Vietnam) gibi ülkeler örnek gösterilmektedir. Tablo 1 CFA frangının tarihsel kriterlerini göstermektedir.

Tablo 1. CFA frangı'nın tarihsel kriterleri

Yıl	CFA frangı'nın tarihsel kriterleri
1929	Yerel para emisyonunun tekellerine sahip olan sömürge enstitüleri yenilenmiştir. Bundan böyle faaliyetleri özellikle kredi ve para politikası ile ilgili sıkı bir şekilde kontrol edilecektir. Bu andan itibaren para birimleri, 1928'den beri genellikle metropol para biriminin tüm devalüasyonlarını takip edecekleri için Fransız frangı üzerine sabitletir.
1936	Frank, altına göre tanımlanmaktan vazgeçilir. Döviz sabitleme fonunun oluşturulmasıdır. Sömürgeci ihraç eden bankalar, parasal yaratımlarını Fransız Frangı rezervleri ile karşılama hakkına sahip olurlar ve bunlar daha sonra para birimlerine asimile edilir.
1939	Tüm Fransız sömürge bölgelerinde ortak olan değişim düzenlemelerinin tanıtılmasıdır. Savaş ilanı, dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerinde sıkı kontrollerin uygulanmasıyla örtüşmektedir. Frank bölgesi, resmi bir varlık kazanır, çünkü ona bağlı olan frangı ve para birimleri serbestleştirici güce sahiptir ve bölge içinde aktarılabilir, yabancı rezervlerin birlikte yönetildiği ve ortak bir düzenleme olduğu değiş tokuştur.

1940	1945'e kadar Fransa'daki işgal, Fransa anakarasında ve Vichy hükümetiyle toplanan bölgelerde parasal ayaklanmalara neden oldu. Yavaş yavaş Müttefiklere katılacak olan Fransız kolonilerinde geçiş sistemleri kuruldu. Savaş sırasında bölgenin para birimlerinin pariteleri birkaç kez değiştirilecektir.
1945	Savaş sırasında, Müttefiklere katılan kolonilerin ticari alışverişleri sadece İngiltere ve ABD başta olmak üzere bu ülkelere doğru gerçekleştirildi. Buna ek olarak, Fransız toprakları farklı makroekonomik gelişmeler yaşamıştır. Bu durumu düzeltmek için sömürge Frangı yaratıldı. CFP frangı Pasifik kolonilerinde tanıtıldı; değeri başlangıçta doların değerine endeksledi. CFA frangı Tunus, Cezayir, Fas, Fransa, Guyana ve Antiller hariç diğer tüm bölgelerde kurulmuştur. Sonraki yıllarda, bu para birimlerinin değeri birkaç kez değiştirilecektir.
1946	Bölgede sermayenin hareketine geçici olarak getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren parasal konuların imtiyazı kademeli olarak kamu kurumlarına emanet edilecektir.
1948	Sömürge bölgelerinden gelen ticaret akımları Fransa'ya tamamen odaklandı. Sömürge frangı değerleri mevcut oranlarda dondurulur. Daha sonra değerleri değiştirilmeyecektir. Frank bölgesi mükemmel parasal homojenlik bulur.
1955	AEF ⁴ ve AOF ⁵ için özel kuruluşların oluşturulmasıdır. Her birinin Fransız Hazinesi ile Madagaskar, Fas ve Outre-Mer'deki Fransa Merkez Fonu için deneyimlendiği gibi bir işletme hesabı vardır.
1957	Fas, Fas Bankası'nı oluşturur ve frank bölgesinden ayrılır.
1958	Fransız topraklarındaki kamu yatırımlarının finansmanından münhasıran sorumlu olan CCCE, kademeli olarak eski imtiyazlarından yoksun bırakılan CCFOM'un yerini almaktadır. Tunus kendi merkez bankasını kurar ve bölgeyi terk eder.
1959	AEF ve AOF enstitüler merkez bankaları olur: BCEAC ⁶ ve BCEAO ⁷ . Onların imtiyazları temelden değiştirilmemiştir. Yavaş yavaş ulusal para komiteleri kurulmuştur, 1965'te her katılımcı ülkede bir tane vardı.
1960	Franco-Afrika topluluğuna katılmayı reddetmesinin mantığında, Gine (Conakry) frank bölgesinden ayrılmaktadır.
1962	Fildişi Sahili, Dahomey, Yukarı Volta, Moritanya, Nijer ve Senegal UMOA'yı yaratıyor. Mali frank bölgesinden ayrılır. Para birlikleri ve Fransa arasındaki işbirliği anlaşmaları, bölgedeki merkez bankalarının işletme yöntemlerinde büyük değişiklikler getirmektedir.
1963	Bağımsızlığını takiben Cezayir, diğer Mağrip ülkelerinin yolunu izledi, kendi merkez bankasını kurdu ve bölgeyi terk etti. Togo UMOA'ya katıldı.
1967	Mali, frank bölgesine geri döner.
1972	Bir yandan Fransa ve BEAC bölgesi arasında ve diğer yandan bu bölge ülkeleri arasında parasal anlaşmalar yapılırken BCEAC BEAC ⁸ olur. Bu nedenle çalışma modları

⁴ Afrique Equatoriale Française (Fransız Ekvatorial Afrika).

⁵Afrique Occidentale Française (Fransız Batı Afrika).

⁶ Banque Central des Etats de l'Afrique Centrale (Orta Afrika Devletleri Merkez Bankası).

⁷ Banque Centrale des Etats de l'Afrique de l'Ouest (Batı Afrika Devletleri Merkez Bankası).

⁸ Banque des Etats de l'Afrique Centrale (Orta Afrika Devletleri Bankası).

	değiştirilmiştir; aynı zamanda ulusal para komiteleri elden geçirilmiştir. Moritanya Frank bölgesinden ayrılır.
1973	BCEAO statüleri ve çalışma kuralları değiştirilmiştir. Ulusal para komitelerinin yetkileri değiştirilir ve bu organlar ulusal kredi komiteleri haline gelir. 1970'lerin başlarındaki bu reform dalgasından sonra, emisyon kurumların yetkileri ve bölgedeki yürürlükteki kurallar ancak çok az değişecektir. Madagaskar bölgeyi terk etmiştir.
1975	Bağımsızlıklarının ardından, Komorlar frank bölgesinde kalmıştır.
1979	Komorların emisyon enstitüsü merkez bankası olur.
1983	Mali'nin UMOA'ya yeniden entegrasyonu.
1985	Ekvator Ginesi frank bölgesine entegre edilmiştir.

Kaynak: Coquet ve Daniel, 1992: 243-244.

CFA FRANGI PARA SİSTEMİ

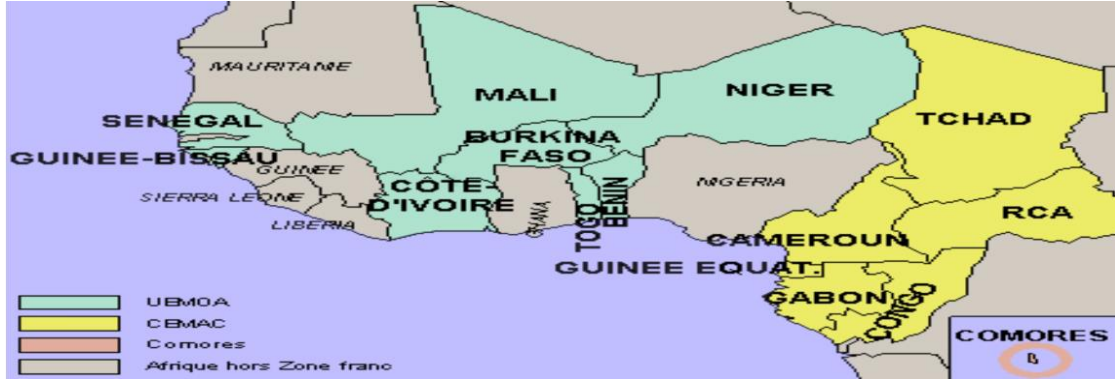
Kolonilerinin para birimi üzerinde metropolün kontrolünü güçlendirmek için Fransa 1939'da Frank bölgesini yaratmıştır. Frank bölgesi, hammaddelerin savaş zamanında daha istikrarlı fiyatlarda sağlanmasını kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuştur. Frank bölgesinde 14 Afrika ülkesi ve Komorlar bulunmaktadır. Komorlar'ın adlandırdığı "Komorlar frangı" kendi para birimidir.

CFA Frangı Nasıl Çalışır?

Frank bölgesi iki CFA frangı ve iki merkez bankasının kullanıldığı bir alandır. UEMOA bölgesindeki CFA frangından sorumlu olan Senegal merkezli Batı Afrika Eyaletleri Merkez Bankası "Banque centrale des Etats d'Afrique de l'Ouest" (BCEAO) ve CEMAC bölgesindeki CFA frangından sorumlu olan Yaoundé (Kamerun) merkezli Orta Afrika Devletleri Bankasıdır "Banque des Etats d'Afrique centrale" (BEAC). Bu iki banka Fransa hükümeti ile iş birliği içindedir. Frank bölgesinin üye ülkelerinin ulusal bir merkez bankası bulunmamaktadır. Üye ülkelerin parasal egemenliklerinin olmaması nedeni ile para birimi üzerinde kontrolleri yoktur.

Her bölgedeki ticari bankalar doğrudan para birlikleri merkez bankasının kontrolü altındadır. Parasal birliklerin her bir merkez bankası, Fransız Hazine Müsteşarlığının gözetimine alınır ve orada cari bir hesabı vardır. Bu işletme hesabı, Frank bölgesinin tüm merkez bankalarından (Fransa Bankası hariç) döviz varlıklarını almalıdır. İşletme hesabı ayrıca kredi veya borç olabilir. Bu bakiyeler sözleşmeye bağlı olarak, hesaplama yöntemi sermaye piyasasında yürürlükte olanlara karşılık gelen oranlarda faiz ödemelerine tabidir. Bir açık olması durumunda, işletme hesabı bakiye geri yüklenene kadar Fransız Hazinesi tarafından beslenir. Bu, hesabın borç bakiyesinin teorik olarak tutarı veya süresi ile sınırlı olmadığı anlamına gelir. Bununla birlikte, bir açığın ortaya çıkması, onu azaltmak için uygun bir para politikasının uygulanmasına yol açmalıdır. Bu önlemlere ek olarak, işletme hesabı aracılığıyla Fransız Hazinesi tarafından sağlanan otomatik finansman maliyeti vardır (Coquet ve Daniel, 1992: 245).

Frank Bölgesi Ülkeleri

Şekil 1. Frank bölgesi ülkeleri

Kaynak: Banque de France,2016

Frank bölgesi ülkeleri Senegal, Mali, Nijer, Burkina Faso, Benin, Togo, Fildişi Sahili, Gine-Bissau, Çad, Kamerun, Ekvator Gine'si, Gabon, Kongo, Orta Afrika ve Komorlardır. Yeşil renkli bölge UEMOA içinde birleşmiş ülkeleri ve sarı renkli bölge CEMAC içinde birleşmiş ülkeleri temsil etmektedir. Pembe renkli bölgede ise Komorlar yer almaktadır. Senegal, Mali, Gine Bissau, Fildişi Sahili, Burkina Faso, Benin, Togo ve Nijer UEMOA içinde birleşmiş ülkelerdir. Çad, Kamerun, Ekvator Gine'si, Gabon, Kongo ve Orta Afrika CEMAC içinde birleşmiş ülkelerdir. Bağımsızlıktan sonra 1960'ta UEMOA içinde birleşmiş batı Afrika ülkelerinde, CFA frangı Afrika Fransız Topluluğunun Frangı (Franc de la Communauté Française d'Afrique) olurken CEMAC içinde bulunmuş Orta Afrika ülkelerinde Orta Afrika'daki Mali İşbirliğinin Frangı (Franc de la Coopération Financière en Afrique centrale) olmaktadır. Frank bölgesi Komorlar ve üç Pasifik bölgeden (Fransız Polinezya'sı, Wallis ve Futuna, Yeni Kaledonya) oluşmaktadır.

CFA frangı, Komor frangı ve Euro arasındaki bağlantı

İç hukukta, uluslararası hukukta olduğu gibi, parayı basma gücü Devletin egemenliğine bağlı bir ayrıcalıktır (Diallo, 2002: 2). En eski zamanlardan beri devlet, paranın değerinin ve dolaşımının düzenlenmesini münhasır hakkı olarak görmüştür (Sulkowski, 1929: 30-31). Böylece çalışmanın bu bölümünde CFA frangı, Komor frangı ve Euro arasındaki ilişki tartışılmıştır.

1 Ocak 1999'da Euro, Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği üyelerinden on bir Avrupa ülkesinin para birimi olmuş ve Fransız Frangı Euro'nun ondalık olmayan bir alt bölümü haline gelmiştir. Euro, CFA frangı ve Komor frangı, Fransız Frangı ile değiştirilmiştir. Bu ikame otomatik olarak CFA frangı ve Komor frangı Euro paritelerini belirlemiştir. Bu pariteler frank Bölgesi'nin parasal iş birliği mekanizmalarını etkilememektedir. Euro'ya bağlanma CFA ve Komor frangı paritelerinde bir değişikliğe yol açmamış: 31 Aralık 1998'de Avrupa Birliği Konseyi, Euro ile Fransız Frangı arasındaki dönüşüm oranını sabitlemiştir (1 Euro = 6.55957 FF). Bu oran, Euro'nun CFA frangı ve Comorian frangı içindeki değerini otomatik olarak belirlemiştir. CFA frangı 1 Fransız Frangı için 100 FCFA oranında değiştirildiğinden, CFA frangı paritesi günümüzde 1 Euro = 655.957 CFA frangıdır. Benzer şekilde, Comorian frangı 1 Fransız Frangı için 75 FC oranında değiştirildiğinden paritesi günümüzde 1 Euro 491.96775 CFA frangıdır. Euro'nun Fransız Frangı yerine CFA frangı ve Comorian frangı parasal çapası olarak kullanılmasıyla bu para birimlerinin paritesinde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Bu gelişmelerle frank bölgesindeki parasal anlaşmaların sürekliliği sağlanmıştır: Fransa'yı frank bölgesinin diğer ülkelerine bağlayan parasal iş birliği anlaşmaları avroya geçişten etkilenmemektedir. Fransız ve Afrika makamları, tek para birimine geçme kararından bu yana frank Bölgesi anlaşmalarını korumaya karar vermişlerdir (Banque de France,2016).

Fransa ve frank bölgesi anlaşmalarını imzalayan diğer ülkeler bunların uygulanmasından tek başına sorumludur. Bu, özellikle Euro ile CFA ve Comorian frangı arasındaki paritedeki değişikliklerin frank bölgesi üye devletlerinin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Fransız makamları, parite değişikliklerinden önce Avrupa Birliği Ekonomik ve Mali Komitesini (CEF) bilgilendirmeli ve bu komisyon da BCE ve CEF'yi anlaşmaların uygulanması hakkında düzenli olarak bilgilendirmelidir. Avrupa Birliği Konseyi'nin kararı sadece iki durumda gereklidir: sözleşmelerin kapsamı değiştiğinde (yeni bir Devletin kabulü) veya sözleşmenin niteliği değiştirildiği zaman (örneğin, Fransız Devleti tarafından teminat prensibi sabit oranlı CFA ve Komor frangı dönüştürülebilirliği). Diğer herhangi bir değişiklik, frank bölgesi üye devletlerinin münhasır yetkisi olmaya devam etmektedir (Banque de France, 2016).

Frank bölgesinin ilkeleri

Günümüzde Frank Bölgesi ile ilgili eylemlerde bulunan kurucu ilkeleri yani 1972 ve 1973 sözleşmelerini özetleyecek olursak; (Avom ve Noumba, 2019: 9-10)

- ✓ Konvertibilite garantisi: Fransız kamu hazinesi, CFA ve Komor franklarının herhangi bir para biriminde dönüştürülebilirliğini garanti etmektedir.
- ✓ Parçanın sabit para birimi ile sabitliği: CFA veya Comorian frangı ile Euro arasındaki parite oranı sabittir. 1 EUR = 655.957 CFA frangıdır.
- ✓ Serbest transfer edilebilirlik: frank bölgesindeki sermaye transferleri tamamen serbesttir.
- ✓ Döviz rezervlerinin merkezileştirilmesi: CFA frangı kullanan ülkelerdeki merkez bankaları, döviz rezervlerinin % 50'sini Fransız hazinesine yatırmalıdır.

CFA FRANGI KULLANAN ÜLKELERDE MEVCUT EKONOMİK DURUM

CFA frangı kullanan ülkelerin ekonomik durumlarının incelemesinde ilk olarak UEMOA'nın ekonomik durumu, sonra CEMAC'ın ekonomik durumu ve son olarak Komorlar Birliği'nin ekonomik durumundan bahsedilecektir.

Pierre Jacquemot'a göre frank bölgesi taraftarlarının temel argümanı, faydalanıcılarının ekonomik gelişimi için gerekli olan parasal istikrarı sağlamasıdır. Sistem, bölge ülkelerinde faaliyet gösteren ve yatırım ve faaliyeti teşvik etmesi beklenen özel ve kamu işletmecilerinin gelirlerini ve varlıklarını güvence altına almaktadır. Aslında, enflasyon riski uzun vadede her yerde azalmaktadır (Jacquemot, 2017:124).

GSYİH'ye göre ekonomik büyüme

UEMOA ülkelerinin ekonomik durumu 2018 yılında pek iyi gelişme gösterememiştir: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın büyüme oranı %6,6'dır. UEMOA bölgesindeki reel GSYH büyüme oranı (yıllık ortalama, %) Tablo 2'de özetlenmektedir.

2018'deki UEMOA bölgesinin GSYİH ortalaması %6,6'dır. Bu GSYİH, 2015 ve 2016'ya göre biraz artmıştır. Togo, Mali ve Gine Bissau dışında, UEMOA bölgesinin tüm ülkeleri %6'dan fazla bir ekonomik büyümeye sahiptir. Fildişi Sahili hala bölgedeki en yüksek ekonomik büyüme oranına sahiptir.

CEMAC'in GSYH'sinde %1,5'lik bir düşüşle sonuçlanan 2016'daki büyük ölçekli petrol şokunun ardından, alt bölgedeki altı ülke Aralık 2016'daki Yaounde toplantısında bölgesel bir çıkış stratejisini kabul ederek uyum programlarının eşgüdümlü uygulanması konusunda anlaşmışlardır.

Tablo 2. UEMOA bölgesindeki reel GSYH büyüme oranı (yıllık ortalama, %)

Ülke	2015	2016	2017	2018
Benin	2,1	4,0	5,8	6,7
Fildişi Sahili	8,8	8,0	7,7	7,4
Gine-Bissau	6,1	6,2	5,9	3,8
Burkina Faso	3,9	5,9	6,3	6,6
Mali	6,2	5,8	5,4	4,9
Nijer	4,3	4,9	4,9	6,5
Senegal	6,4	6,4	7,1	6,7
Togo	5,7	4,9	4,4	4,9
UEMOA	6,3	6,4	6,6	6,6

Kaynak: Rapport Annuel de la Zone Franc, 2018:35

Temmuz 2016 ile Temmuz 2019 arasında alt bölgedeki altı ülkeden beşi IMF ile finansman anlaşması imzaladı (biri Temmuz 2019'da). Ekvator Gine'si finansmansız bir anlaşma imzalamıştır. Mali kaynakların daha iyi seferber edilmesi ve kamu harcamalarının azaltılması yoluyla yapılan mali ayarlamalar, kamu dengeleri ve mal ve hizmet dengesinde (sırasıyla %-4'ten %-0,3'e ve %-1,2'den %2,6'ya kadar) belirgin bir iyileşmeye yol açmış ve döviz rezervlerinin dengelenmesine yardımcı olmuştur. Bölge, ham petrol fiyatlarının yükselmesi ve petrol üretiminin ardından 2018 yılında %1,6 olan büyümeye geri dönmüştür. CEMAC, bir yandan zayıf ekonomik çeşitlilik, eğitime sınırlı erişim ve kırılğan bir iş ortamı, diğer yandan Çad, Orta Afrika ve Kamerun başta olmak üzere yüksek güvenlik riski gibi yapısal sorunlarla hala karşı karşıya kalmaktadır (Rapport de la zone franc, 2018: 67).

CEMAC bölgesindeki altı eyaletten beşi gelirlerini petrolden almasına rağmen, ekonomileri farklı profiller sunmaktadır. Tablo 3'te, CEMAC bölgesi ülkelerinin ekonomileri ilk olarak toplam GSYH ve sonra petrol dışı GSYH için analiz edilmiştir.

2018 yılında ekonomik aktivite, 2017 yılında gözlenenlere göre %1,6 artış göstermiştir. Petrol dışı sektörün devam eden büyüme oranının ve petrol sektörünün 2018 yılında toparlanmasının ekonomik büyümedeki bu küçük artışı desteklediğini belirtmek önemlidir. Kamerun, 2018 yılında bölgedeki en yüksek GSYİH oranına sahiptir. CEMAC bölgesindeki oranların ekonomik büyümesi, UEMOA bölgesi ülkelerinkine kıyasla gerçekten kritik seviyededir.

Komor ekonomik büyümesi 2017'de %3,5 den %3,8'e ulaşmış bu artış 2018 yılında da devam etmiştir. Komorlarda, kişi başına GSYH'deki büyüme (yerel para biriminde sabit fiyatlar) önemli ölçüde düşüktü, 2017'de yaklaşık %0,4'ten 2018'de %0,5'e ulaşmıştır (Banque Mondiale, 2018).

Tablo 3. CEMAC bölgesinde hacmine göre toplam GSYH ve petrol dışı GSYH büyüme oranı (%)

Ülke	2015	2016	2017	2018
Toplam GSYH				
Kamerun	5,7	4,6	3,6	4,1
Orta Afrika Cumhuriyeti	4,3	4,8	4,5	3,9
Kongo	-1,0	-12,2	-0,2	1,4
Gabon	3,9	2,0	0,5	0,4
Ekvator Ginesi	-9,3	-9,4	-2,1	-4,0
Çad	2,4	-3,4	-4,7	1,5
CEMAC	1,4	-1,5	0,6	1,6
Petrol dışı GHYH				
Kamerun	4,4	5,3	5,0	4,5
Orta Afrika Cumhuriyeti	4,3	4,8	4,5	3,9
Kongo	1,0	-14,6	-4,3	-12,0
Gabon	2,5	3,6	3,2	2,7
Ekvator Ginesi	-2,2	-10,0	2,8	2,2
Çad	-2,9	-1,8	-3,4	-0,4
CEMAC	1,3	0,0	1,8	1,3

Kaynak: Rapport Annuel de la Zone Franc, 2018: 68

Frank Bölge Raporu (2018)'na göre, GSYİH büyümesi, esas olarak, memurların maaş ve ücretlerinin (2018'de +%3.4) ve yatırım (Brüt sabit sermaye oluşumunda %4,8 artış) ile desteklenen nihai tüketim (2018'de +% 5.0) ile açıklanmaktadır. 2016'dan 2018'e “Grande Comore” adasındaki büyük kamu yatırım programları ile, toplam yatırım oranı biraz artış göstermektedir (2016'da %12,6, 2017'de %12,9 ve 2018'de %13)(Rapport de la zone franc, 2018: 97).

Mal ve hizmet ihracatı 2017'den (+%16,4) sonra yeni bir genişleme (+%17,7) yaşamış özellikle dünya fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle, artan dalgalanma gösteren üretimin etkilerini azaltmaya yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, daha ılımlı bir dinamiğe rağmen mal ve hizmet ithalatı hacmi yapısal olarak daha yüksektir (2018'de 2017'ye göre +% 11,7). 2018 yılında, değer olarak sırasıyla, ara mallar %50,4 (taşıtlar, yedek parçalar ve inşaat malzemeleri) ve petrol ürünleri ithalatı %20,3 artmıştır (Rapport de la zone franc, 2018: 97).

Ekonomi Politikaları

Dünya Bankası, 2006'dan beri her yıl Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme “Country Policy Institutional Assessment” (CPIA) yayımlamaktadır. CPIA'nın amacı, Uluslararası Kalkınma Derneği'nden “International Development Association” (IDA) destek almaya uygun ülkelere kredi ve hibe tahsisi için temel oluşturmaktadır (Jacquemot, 2017: 125).

CPIA, bir ülkenin politikalarının ve kurumsal çerçevesinin kalitesini ölçmeyi amaçlayan bir teşhis aracıdır. Bu anlamda, ülkenin kontrolü dışındaki unsurlardan etkilenen sonuçlar (büyüme oranları gibi) yerine ülkenin üzerinde kontrol sahibi olduğu kilit unsurlar üzerinde durulmaktadır. Daha spesifik olarak, CPIA, bir ülkenin politikalarının ve kurumsal çerçevesinin sürdürülebilir büyümeyi ve yoksulluğun azaltılmasını ne ölçüde desteklediğini ve dolayısıyla kalkınma yardımlarının etkin kullanımını değerlendirmektedir (CPIA Afrique, 2019, p. 102). Tablo 4 Sahra altı Afrika'daki IDA ülkelerinin sıralamasını göstermektedir.

Tablo 4. Sahra altı Afrika'daki IDA ülkeleri

Kırılğan	Kırılğan değil
Burundi	Benin
Komorlar	Burkina Faso
Kongo, Tem.	Cabo Verde
Kongo, R.D.	Kamerun
Fildişi Sahili	Etiyopya
Eritre	Gana
Gambiya	Gine
Gine-Bissau	Kenya
Liberya	Lesotho
Mali	Madagaskar
Mozambik	Malawi
Orta Afrika Cumhuriyeti	Moritanya
Somali	Nijer
Sudan	Nijerya
Güney Sudan	Uganda
Çad	Ruanda
Togo	Sao Tome ve Principe
Zimbabve	Senegal
	Sierra Leone
	Tanzanya
	Zambiya

Kaynak: World Banque: CPIA Afrique, 2019: 93

Gabon ve Ekvator Ginesi hariç olmak üzere, frank bölgesi'ndeki tüm ülkeler IDA desteği için uygundur. Sahra altı Afrika'da en üst sıralarda yer alan ülkelerde Benin, Burkina-Faso, Kamerun, Nijer ve Senegal bulunurken Fildişi Sahili, Mali, Orta Afrika, Çad, Togo, Gine Bissau, Kongo ve Komorlar kırılğan statülü ülkelerde bulunmaktadır. Komorlar (2,8), Kongo (2,9), Gine Bissau (2,5), Orta Afrika (2,6) ve Çad (2,7) gibi ülkeler, bölge ortalamasının altında olması nedeniyle "kırılğan" kategorisinde sınıflandırılmıştır. 2019'daki Fildişi Sahili (3.5), 2014'e kadar olan istikrarsızlığı nedeniyle "kırılğan" bölgede bulunmaktadır.

Tablo 5. Afrika ülkesinin GSYİH (2019).

Ülke	Sıralama	GSYH (Milyon Dolar)
Nijerya	1	447.01
Güney Afrika	2	385.53
Mısır	3	298.15
Cezayir	4	200.17
Fas	5	122.46
Angora	6	110.19
Kenya	7	98.26
Etiyopya	8	88.17
Tanzanya	9	60.30
Gana	10	57.23
Libya	11	51.33
Fildişi	12	49.40
Kongo	13	46.12
Tunus	14	42.28
Kamerun	15	40.13
Uganda	16	29.87
Zambiya	17	26.12
Zimbabve	18	21.63
Senegal	19	26
Botsvana	20	19.78

Kaynak: Agence d'Information d'Afrique Centrale, 2019

Frank Bölgesi ve Diğer Afrika Ülkeleri

Frank bölgesi ülkelerinin ekonomik durumunu daha iyi tartışabilmek için, ekonomik durumunu frank bölgesinde olmayan diğer ülkelerin durumlarıyla karşılaştırmak önemlidir. Tablo 5'te 2019'daki 20 Afrika ülkesinin GSYİH'si sunulmaktadır.

Tablo 5'ten, frank bölgesindeki hiçbir ülkenin GSYİH'si en yüksek 10 Afrika ülkesi arasında olmadığı görülmektedir. Nijerya, Güney Afrika, Mısır, Cezayir, Angora, Etiyopya, Kenya, Fas, Tanzanya, Tunus gibi ülkeler Fildişi'nden daha yüksek GSYİH'ye sahiptir. Fildişi'nin frank bölgesinde GSYİH açısından ilk sırada yer aldığını belirtmek önemlidir. Bu sınıflandırmada frank bölgesinin sadece dört ülkesi vardır. Frank bölgesindeki bu sıralamadaki ilk ülke Libya'nın arkasındaki on ikinci sırada yer almaktadır.

Özetle, UEMOA bölgesi ülkeleri, ekonomik olarak CEMAC bölgesi ve Komor ülkelerine göre biraz daha istikrarlı olsa bile, frank bölgesinin durumunun biraz kritik olduğunu söyleyebiliriz. Frank bölgesindeki hiçbir ülke Afrika'da yüksek GSYİH'ye sahip ilk 10 ülke arasında yer almamaktadır ve frank bölgesinde ilk 20 ülke sıralamasında sadece dört ülke bulunmaktadır. Cezayir, Fas ve Tunus gibi

frank bölgesinden ayrılan ve kendi para birimlerine sahip olan ülkelerin frank bölgesindeki bazı ülkelere kıyasla ekonomik olarak daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, parasal bağımlılık ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, frank bölgesi ülkelerinin ekonomik faaliyet üzerinde kontrol sahibi olabilmek için kendi para birimlerine sahip olmaları önemlidir.

Gabon ve Ekvator Ginesi hariç olmak üzere, Frank Bölgesi'nin tüm ülkeleri, ağır borçlu fakir ülkeler grubuna ve IDA desteği almaya uygun ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Buna ek olarak, Birleşmiş Milletler'in (UN) En Az Gelişmiş 46 Ülkesi arasında 33'ü Afrika ülkeleri ve dokuzu frank bölgesindedir (UNCTAD, [n.d]).

UNDP İnsani Gelişme Raporu'na (2015) göre, frank bölgesindeki 13 ülke, insani gelişmenin düşük olduğu ülkeler grubundadır. Bunlar Kamerun (153.), Komorlar (159.), Togo (162.), Benin (166.), Senegal (170.), Fildişi Sahili (172.), Kongo (176.), Mali (179.), Gine Bissau (178.), Burkina (183.), Çad (185.), Orta Afrika (187.) ve Nijer (188.)'dir. Dünyadaki insani gelişimi düşük olan son iki ülkenin Orta Afrika ve Nijer olduğunu belirtmek önemlidir (UNDP, 2015: 28-31).

Dört yıl sonra durum hala aynı şekilde bulunmaktadır. Hiçbir gelişme olmamıştır. UNDP İnsani Gelişme Raporu'na (2019) göre Kamerun dışında frank bölgesindeki 12 ülke hala insani gelişmenin düşük olduğu ülkeler grubundadır. Çad (187.), Orta Afrika (188.) ve Nijer (189.) dünya sıralamasında son sırada yer almaktadır (UNDP, 2019: 24-27).

Frank bölgesi sistemi kalkınma yerine sadece Afrika'ya yoksulluk getirmektedir. Ancak bu gözlem, CFA frangı savunucuları ve partizanları, ekonomik büyüme oranının sağlamlığından bahsetmek için kendilerini UEMOA bölgesinin performanslarına dayandırsa bile çok açıktır. Ancak bu performanslar gerçekte suları gereksiz yere çamurlayan bir manipülasyon şeklidir. Frank bölgesinin bu üye ülkeleri, ekonomik büyüme oranlarının sağlamlığına rağmen geride kalmaktadır.

CFA FRANGI: AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI ÜZERİNDE BİR TARTIŞMA

CFA frangı'nın avantajları

CFA frangı'nın avantajları hakkında ileri sürülen ana argüman, üye ülkeleri için ekonomik istikrarı garanti etmesidir. Bu kısım, CFA frangı kullanmanın yararlarını ele almakla ilgilidir.

CFA frangı kullanmanın ilk avantajı döviz kurudur. CFA frangı döviz kuru sadece Euro döviz kuruna göre değişmektedir. Bu nedenle bu para birimini kullanan ülkeler, sadece biraz daha istikrarlı olan Euro döviz kurunun evrimine baktıklarından, ithalat ve ihracattaki döviz kurunun evrimini umursamamaktadır. Ancak bu avantaj yalnızca CFA frangı kullanan ülkelerde kalmaktadır.

İkinci avantaj enflasyonda bulunmaktadır. CFA frangı kullanan ülkeler sıklıkla hiperenflasyon problemleriyle karşılaşmazlar. Nitekim, bu ülkeler %2'yi aşmaması gereken bir enflasyon oranı hedefine sahip olduklarından üye ülkeler içerisinde istikrarlı fiyatlara sahiptirler. Öte yandan, Fransız hazinesi tarafından garanti edilen avroya dönüştürülebilirlik vardır, yani CFA frangı herhangi bir zamanda avroya dönüştürülebilmektedir. Bir avantaj olarak, transfer özgürlüğünü de ifade edebiliriz. Fransız hazinesi Euro bölgesinde transfer özgürlüğünü garanti etmektedir. Bu nedenle, varlıklarını herhangi bir zamanda Euro bölgesine transfer etmeyi garanti eden Fransız şirketleri, frank bölgesine yatırım yapmayı cazip bulabilmektedirler (Claveres, 2017: 3).

CFA frangı'nın dezavantajları

CFA frangı'nın mevcut işleyişine en büyük eleştiri üye ülkelerini tüm parasal bağımsızlıktan mahrum etmesidir. Para politikası kararları Fransa Bankası tarafından onaylanmaktadır. Bütçe

egemenliği de bir dizi gözetim mekanizması tarafından güçlü bir şekilde çerçeveslenmektedir. Kendi başına, bazı ülkelerin varsayımlara dayalı genişletici politikalar uygulamaktan ya da buna karar verdiği için fayda sağlayacağını düşünebiliriz. Örneğin, bu gözetim, bir hükümetin yatırım projelerini finanse ederek kamu harcamalarıyla Keynesyen bir teşvik politikası uygulamasını engelleyebilmektedir. Bu nedenlerle, CFA frangı ülkelerini (ve daha genel olarak frank bölgesi) Fransa ve Euro ile ilişkilendiren kurumsal düzenlemenin parasal bir denetim olduğu düşünülmektedir (Claveres, 2017: 5).

Parasal bağımlılık sorunu, üye ülkelerin ekonomik kalkınması için gerçek bir engel oluşturabilmektedir. Frank bölgesinin üye ülkeleri rezervlerinin bir kısmını Fransız hazinesine bırakmaktadır. Bu onları yatırımlar için likiditeden mahrum edebilmektedir. Buna ek olarak, bu devletler ihracatta rekabetçi değildirler çünkü paralarının maliyetini kontrol etmezler ve CFA frangı, güçlü bir para birimi olan Euro karşısında değişim göstermektedir. Bu nedenle para birimlerinin zayıf olduğu ülkelere ihracatta sorun yaşayabilmektedir.

Döviz kuru sabit, konvertibilite garantisi sınırsız ve sermayenin hareketi serbest olduğu için yatırımcılar için Euro bölgesine yatırım yapmak frank bölgesine yatırım yapmaktan daha cazip olabilmektedir. Bu, frank bölgesinde aktivite yaratmayı yavaşlatabilmektedir. Euro ile pariteyi sağlamak için ülkeler enflasyon oranlarını kontrol etmektedir. Bu, ulusal bankaları işletmelere verilen kredileri sınırlamaya zorlamaktadır. Kredilerin bu şekilde sınırlandırılması, üye ülkelerdeki yatırımların azalmasını gerektirebilmektedir. Bu da altyapı eksikliğine yol açıp ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Üye ülkeler tek bir para birimiyle (CFA frangı) bağlantılı olduğundan, kriz zamanındaki ülkeler ihracatı daha rekabetçi hale getirmek için para birimlerini devalüe edememektedirler. Ek olarak, frank bölgesi ülkeleri tarafından ihraç edilen ürünler, Euro ile karşılaştırıldığında zayıf bir para birimi olan dolar cinsinden sabit fiyatlarla satılmaktadır. Euro'ya eklenen CFA frangı ile bu ülkelerin gelirleri zayıf para biriminde ve harcamaları güçlü para birimindedir. Bu, ülkeler için ekonomik bir tehlike oluşturabilmektedir.

SONUÇ VE DĞERLENDİRME

Bu çalışmada CFA Frangı para sisteminin Afrika ülkeleri üzerindeki ekonomik etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. CFA frangı, Batı ve Orta Afrika'daki Fransızca konuşan ülkeler için ortak para birimidir. Frank bölgesi, Fransa sömürgelerinin ekonomik faaliyetinin içinde gerçekleştirildiği çağdan kaynaklanan bir sistemdir. 75 yıllık varlığı boyunca, Fransız kolonilerinin bağımsızlığına rağmen CFA frangı korunmuştur. CFA frangı sisteminin temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Bununla birlikte, CFA frangı sistemi, ülkelerin ekonomik büyümeyi arttırmaya ve daha rekabetçi olmaya çalıştıkları mevcut ekonomik bağlamda üye devletler için artık yeterli görülmemektedir.

Sadece bir devlet para birimini seçme gücüne sahiptir. Böylece, parasal manipülasyon yoluyla, başka bir devletin anlaşmasını veya görüşünü sormadan para biriminin değerini değiştirebilir. Devletler bu nedenle kendi para birimlerini yaratmakta özgürdürler. Aynı şekilde, para birimi bir ülkenin kimliğini belirlemektedir. Para biriminin kontrolü, sürdürülebilir ekonomi politikası ve kalkınma için önemlidir. Bu perspektiften, frank bölgesinin üye ülkelerinin parasal bağımlılıklarının gelişmelerinde bir fren olduğunu söyleyebiliriz. Aslında, her yıl Fransız hazinesine rezervlerinin %50'sini ödedikleri için kapasitelerinin %50'si ile yükümlüdür. Böyle bir durumda, bu ülkelerin ciddi bir ekonomi politikası uygulaması imkansızdır. Kalkınmayı teşvik etmek için, bu ülkeler kendi para birimlerini yaratarak, kriz dönemlerinde paralarını devalüe ederek ve aynı zamanda enflasyonun bir miktar yükselmesine izin vererek akıllı bir ekonomi politikası uygulamalıdır.

CFA frangı sadece Afrika ekonomilerinin gelişimini engellemek için kurulmuş bir sistemdir. Birincisi, CFA frangının çalışma prensipleri eskidir ve artık mevcut ekonomik koşulları karşılamamaktadır. CFA frangı sistemi, üye ülkeleri geliştirmek yerine onları daha da yoksullaştırmaktadır. Böyle bir teoriyi anlamak için, frank bölgesinin üye ülkelerinin ekonomik büyüme hızının diğer devletlere kıyasla evrimine bakmak yeterlidir. Frank bölgesindeki hiçbir ülke, Afrika'nın GSYİH'si yüksek olan ilk 10 ülkesi arasında yer almamaktadır. Aslında, frank bölgesi ülkeleri, ekonomik büyümenin ve özellikle UEMOA bölgesinin sağlamlığına (2018'de %6,6) rağmen önemli bir ekonomik büyüme gecikmesine sahiptir. İkinci olarak, CFA frangının gelişimlerini desteklemek yerine Afrika ülkelerini yoksullaştıran bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Aslında, Gabon ve Ekvator Gine'si hariç, frank Bölgesi'nin tüm ülkeleri, büyük ölçüde borçlu olan fakir ülkeler grubuna ve IDA desteği almaya uygun ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Ayrıca, frank bölgesindeki dokuz ülke BM tarafından en az gelişmiş ülkeler (LDC) olarak sınıflandırılmıştır. UNDP İnsani Gelişme Raporuna göre, frank bölgesindeki 13 ülke, 2015 yılında düşük insani gelişme gösteren ülkeler grubunda yer almaktadır ve Kamerun bu listeden çıkarılsa bile durum 2019'de aynı kalmaktadır. Bu ülkeler, güçlü ekonomik büyüme oranına rağmen kalkınma merdiveninin en altında bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlamlığından bahsetmek için UEMOA bölgesinin performanslarına dayanarak, frank bölgesinin ekonomik durumundaki gerçekler gizlenmektedir. Üçüncü olarak, CFA frangının Fransa'nın frank bölgesinin üye devletleri üzerindeki hakimiyet ve kontrol aracı olduğu söylenebilmektedir. Aslında, CFA frangı üzerinde kontrol sahibi olmak için, CFA frangı Fransa'da basılmaktadır. Aynı zamanda, Fransız hakimiyeti, Fransızların BCEAO Yönetim Kurulunda bulunmasıyla da görülebilir.

Frank bölgesinden ayrılmak üye ülkeler için önemlidir. Bu ülkelerin kalkınmaları için sürdürülebilir ve ciddi ekonomi politikaları oluşturmak amacı ile finansal açıdan bağımsız olmaları gerekmektedir. Kako Nubukpo'nun söylediği gibi CFA frangı bir "gönüllü kulluk aracıdır" (Nubupko, 2007). Yani üye devletler, Fransa ile olan ticari ilişkilerini kaybetme korkusu ya da kendi para birimlerinin oluşturulmasını takiben başarısızlık korkusu nedeniyle, frank bölgesinden ayrılmak istememektedir. Ancak CFA frangı, Fransa ile ticareti şart koşan bir araç olmak zorunda değildir. Cezayir, Fas ve Tunus gibi ülkeler frank bölgesinden ayrılmış olup şu ana kadar Fransa ile iyi ticari ilişkilere sahiptirler. Cezayir, Nijerya, Tunus ve Fas, Fransa'nın başlıca Afrika ihracatçılarıdır. Frank bölgesinden ayrılan bu ülkeler (Cezayir, Fas ve Tunus) GSYİH açısından frank bölgesinin birincisi olan Fildişi Sahili'nden daha yüksek bir GSYİH'ye sahiptir. Yani kalkınma talebinde bulunmak için Afrika ülkelerinin frank bölgesinden ayrılması veya CFA frangı sisteminin çalışma prensiplerini tamamen değiştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Avom, D. & Nomba, I. (2019). La résilience de la zone Franc à l'épreuve des critiques persistantes . *Revue Interventions économiques*, 61(1): 6-29.
- La zone franc* (16.09.2016). Banque de France. Erişim Adresi: <https://www.banque-france.fr/economie/relations-internationales/partenariats-afrique-france/cooperations-afrique-france>. Erişim tarihi: 06.11.2020.
- Claveres, G. (2017). *Le franc cfa à l'heure des choix*. BSI Economics. Erişim Adresi <http://www.bsi-economics.org/746-franccfa-bsi-enjeux-gc> Erişim tarihi: 06.11.2020.
- Coquet, B. & Daniel, J. M. (1992). *Quel avenir pour la zone franc?*. OFCE, Observations et diagnostics économiques n°41 /juillet: 243-244.
- CPIA Afrique (2019). *Renforcement de la capacité de la gestion de la dette*. Erişim Adresi: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/553221564513028077/pdf/Country-Policy-and-Institutional-Assessment-CPIA-Africa-2018-Strengthening-Debt-Management-Capacity.pdf>.
- Diallo, O. (2002). *L'arrimage du franc CFA à l'euro: Conséquences pour l'intégration sous-régionale ouest-africaine*. Institut européen de l'Université de Genève, vol. 15. Erişim Adresi https://www.files.ethz.ch/isn/145618/15_diallo.pdf. Erişim tarihi: 08.11.2020
- Jacquemot, P. (2017). Le procès de la Zone franc. Arguments, contre-arguments et voies d'évolution. *Mondes en développement*, 4(180):121-140.
- Kebe, M. L. (2019). *Le Franc CFA, le néocolonialisme à l'épreuve du développement*. Public and International Affairs - Research Papers, Ottawa university.
- Lelart, M. (1985). *Le système monétaire européen et le système monétaire francoafricain*. Ed. La Découverte. Eurépargne, n°11 et 12. Collection Reperes: France
- Ndong, N. (19.12.2019). *Afrique : top 20 des pays les plus riches en 2019*. Agence d'information d'Afrique centrale. <http://www.adiac-congo.com/content/afrique-top-20-des-pays-les-plus-riches-en-2019-110332>. Erişim tarihi: 09.11.2020.
- Nubukpo, K. (2007). Politique monétaire et servitude volontaire: la gestion du franc CFA par la BCEAO. *Politique Africaine*,1(105): 70-84.
- Rapport annuel de la zone franc (2018). Banque de la France. https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/819174_zf2018_web_signets_avec-couv1.pdf. Erişim tarihi: 14.11.2020.
- Rapport sur le développement humain (2015). *Le travail au service du développement humain*. PNUD. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_overview_-_fr.pdf. Erişim tarihi: 14.11.2020.
- Rapport sur le développement humain (2019). *Au-delà des revenus, des moyennes et du temps présent : les inégalités de développement humain au XXIe siècle*. PNUD. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_french.pdf. Erişim tarihi: 14.11.2020.
- Servet, J. M. (2012). *Les monnaies du lien*. Presses universitaires de Lyon: Lyon
- Sulkowski, J. (1929). *Questions juridiques soulevées dans les rapports internationaux par les variations de valeur des signes monétaires*. Recueil des cours (Académie de droit international), 29 (IV):30-31.
- Tchouassi, G. (2016). *Le franc cfa, monnaie de la colonisation, de la communauté et de la coopération : quel avenir?*. Institutionnalismes monétaires francophones : bilan, perspectives et regards internationaux: 1-20.
- UNCTAD (2018). *List of least developed countries*. Erişim Adresi <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/list>. Erişim tarihi: 17.01.2021.
- UNDP (2015) . *İnsani Gelişme Raporu 2015*. Erişim Adresi <https://www.tr.undp.org> > docs > Publications > hdr
- UNDP (2018) . *İnsani Gelişme Raporu 2018*. Erişim Adresi <https://www.tr.undp.org> > docs > Publications > hdr

EXTENDED ABSTRACT

The CFA franc is a colonial currency created in 1945 by France to have control over these colonies. The CFA franc is used between 14 African countries and Comoros. In the context of the global currency war, debates are intensifying as to whether it is important to protect this common currency used in 14 African countries. The question of the future of the CFA franc has intensified in recent years. There are several reasons for this repetitive criticism. One of them is monetary dependence, which does not allow the member states to have control over the currency in circulation. This prevents them from implementing a sustainable economic policy. There are many other reasons such as the domination and control of France over the member states of the franc zone. In the literature, there are many studies (Coquet and Daniel, 1992; Diallo, 2002; Tchouassi, 2016; Claveres, 2017; Jacquemot, 2017; Avom and Nomba, 2019; Kebe, 2019) about the CFA franc. Most of these studies concern criticisms of the use of the CFA franc by member countries and the advantages and disadvantages of the CFA franc on their economy.

This study aims to examine the economic effects of the CFA franc monetary system on African countries. In the study, firstly, colonial monetary systems were examined as part of the historical process. Next, the functioning of the CFA franc monetary system, the current economic situation of countries using the CFA franc, and the advantages and disadvantages of the CFA franc within the economies of the user countries were explained. The last section provides an overview of the economic effects of the CFA franc monetary system.

Research-based on data and information relating to the current economic situation in countries using the CFA franc are carried out. To analyze the current economic situation in the countries using the CFA franc, data relating to economic growth, to the economic policies of these countries was examined. A comparison of the economic situation of member countries with non-member countries was also made. Finally, a discussion on the advantages and disadvantages of the CFA franc in the economies of the user countries are discussed through data and information obtained from numerous professional reports and studies carried out by institutions, researchers, and/or academics.

In this paper, we find that even if the countries of the UEMOA zone are a little more stable economically than the CEMAC zone and Comoros, the situation in the franc zone is somewhat critical. No franc zone country is among the top 10 high GDP countries in Africa, and there are only four franc zone countries in the top 20 high GDP countries in Africa. We also find that except Gabon and Equatorial Guinea, all countries in the franc zone are included in the group of heavily indebted poor countries and the group of countries eligible for IDA support. Also, among the 46 least developed countries of the United Nations (UN), 33 were African countries and nine were from the franc zone (UNCTAD). According to the UNDP Human Development Report (2015), 13 countries in the franc zone are part of the group of countries with low human development. Four years later, the situation is still the same. There has been no improvement. According to the same report (2019), 12 countries of the franc zone except Cameroon, are still part of the group of countries with low human development.

2000-2018 Yılları Arasında Çad Ekonomisinin Makro Ekonomik Görünümü

Abdallatif Mahamat Yacoub

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, Konya, Türkiye.
Ben.yacoub.amy@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi
Geliş: 08.03.2021
Kabul: 30.04.2021
Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:
Makro ekonomik göstergeler, Çad Ekonomisi, Milli gelir, İşsizlik, Cari işlemler dengesi, Yabancı Sermaye, Finans sektörü.

JEL Kodları: E20, E30, G20

Bu çalışmada, 2000-2018 yılları arasında Çad ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri incelenmiştir. Çad 2003 yılından itibaren petrol üretici bir ülke haline gelmiştir. Bu önemli petrol projesi Çad ekonomisine yeni dinamikler sağlamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde, Çad ekonomisinin son dönemdeki makro ekonomik olarak istikrarı henüz yakalayamadığını söylenebilir. Bu durumun nedenleri arasında, uluslararası ticarete konu olan sektörlerin sınırlığı ve buna bağlı olarak yatırım çekme kabiliyetindeki eksiklikler gösterilebilir. Ekonomideki kırılganlığın bir yandan petrol ihracatına yoğun bağımlılık nedeniyle fiyat dalgalanmalarına, diğer yandan ise ekonomik faaliyetlerin pamuk, canlı hayvan ve Arap zıncı gibi az sayıdaki sektörde yoğunlaşmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ekonomik anlamda çeşitlendirme politikalarının uygulanması ve dış şoklara daha az maruz kalan sektörlerle de yatırım yapılması ile bu durumun olumsuz etkileri azaltılabilir. Ayrıca, yapısal bir görünüm arz eden işsizlik ve özellikle genç işsizlik sorununun aktif işgücü politikaları ekseninde yeniden gözden geçirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Son olarak, ekonomik istikrara paralel şekilde siyasi istikrarın sağlanması da ekonomi politikalarını etkinliğini artırabilecektir.

Macro-Economic Outlook of Chad Economy Between 2000-2018

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 08.03.2021
Accepted: 30.04.2021
Published: 30.06.2021

Keywords:

Macroeconomic indicators, Chad economy, National income, Unemployment, Current account balance, Foreign capital, Finance sector.

JEL Codes: E20, E30, G20

This study examines the macroeconomic indicators of Chad's economy between 2000-2018. Chad has become an oil-exporting country since 2003. This important oil project has brought new dynamics to Chad's economy. As a result of the findings obtained from the study, it can be said that Chad's economy has not yet achieved stability in macroeconomic terms. Among the reasons for this situation, the limitations of the sectors subject to international trade and the deficiencies in the ability to attract investments can be shown. The fragility of the economy is based on price fluctuations due to intense dependence on oil exports and due to the concentration of economic activities in a small number of sectors such as cotton, livestock, and gum Arabic. The negative effects of this situation can be reduced by implementing economic diversification policies and investing in sectors that are less exposed to external shocks. Besides, it is seen that the problem of unemployment and especially youth unemployment, which has a structural appearance, need to be reviewed within the axis of active labor policies. Finally, ensuring political stability in line with economic stability can also increase the effectiveness of economic policies.

Atıf/Citation: Yacoub, A. M. (2021). 2000-2018 Yılları Arasında Çad Ekonomisinin Makro Ekonomik Görünümü, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 52-67.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

İktisadi bakımdan bir ekonominin istikrarının göstergesi olarak büyüme hızı, işsizlik, enflasyon, dış ticaret açığı gibi birçok değişkenin kullanılabilmesi mümkündür. Ekonominin istikrarı ülke içindeki iktisadi aktörler açısından önemli olduğu kadar, uluslararası aktörler ve kurumlar açısından da büyük bir öneme sahiptir. Politika yapıcıları, politikaları tasarlamak ve değerlendirmek için istatistiksel göstergeler belirleyicidir. Ülke yerleşikleri ve yabancı yatırımcılar, siyasi yönetim anlayışını ve performansını değerlendirmek için bu göstergeleri ölçüt olarak kullanırlar (Mügge, 2016: 410).

Çad, her şeyden önce bir tarım ülkesidir. Nitekim tarım, Çad ekonomisinin en önemli bileşenidir. Bu sektör işgücünün %75'inden fazlasını istihdam etmekte ve yaklaşık 39 milyon hektarlık bir ekilebilir arazi alanına sahiptir (ancak bu alanın sadece 2,2 milyon hektar kullanımdadır). Hayvancılığın hacmi ve kalitesi, Çad'a birçok potansiyel sunmaktadır. Bu arada, ekonomik yapıyı ciddi biçimde etkileyen bir gelişme olarak Çad'da 2003 yılından beri petrol üretilmektedir. Petrol projesi, Çad ekonomisine yeni dinamikler sağlayıp son yıllarda petrol alanındaki yoğun ihracat çalışmaları ile ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) yıllık büyüme hızını arttırmıştır. 2004 yılında büyüme rekor seviyeye ulaşarak %33,63 olarak gerçekleşmiştir. Ancak son yıllarda petrol fiyatlarındaki düşüş olgusuyla birlikte 2015'te Çad'ın GSYH'si ancak %1,8 büyümüş, 2016 yılında ise %7'lik küçülme ile 2000 yılından bu yana en düşük büyüme oranı gerçekleşmiştir.

2000'li yıllar sonrasında istatistiksel verilerin önemi oldukça artmıştır. Bu veriler ülkelerin sadece ekonomi politikası değil, aynı zamanda sağlık, eğitim, çevre, ulaştırma, tarım ve hayvancılık politikalarının da belirlenmesinde yönlendirici olmaktadır. Politika yapıcılarının rasyonel karar almaları ve reel strateji uygulayabilmeleri için makroekonomik göstergeleri belirleyen sebepleri dikkate almaları gerekmektedir. Bu çalışmada Çad ekonomisinin 2000-2018 yılları arasında istatistiksel veriler ile makroekonomik göstergelerin hangi yönde etkileşim gösterdiği teorik olarak incelenecektir. Ekonomik göstergelerde meydana gelen değişikliklerin izlediği seyir uygulanacak politikalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada Çad ekonomisinin 2000-2018 yılları arasında makro ekonomik görünümü incelenerek ekonomik performansı üzerinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Çad ekonomisinin milli gelir göstergeleri konusu ele alınmaktadır. Sonrasında Çad'da işgücüne katılım ve enflasyona ilişkin göstergeler incelenmektedir. Daha sonra cari işlemler dengesi, yabancı sermaye ve finansal sektöre ilişkin genel görünüm üzerinde durulmaktadır. Son olarak, çalışmadan elde edilen bulguların genel değerlendirmesine sonuç kısmında yer verilmektedir.

1.ÇAD EKONOMİSİNİN MİLLİ GELİR GÖSTERGELERİ

Milli gelir hesaplaması ve analizi makro ekonominin ilgilendiği en önemli konulardan birisidir. Milli gelir göstergeleri ekonomiyi bir bütün olarak ele almakta, bu göstergelerdeki değişim ekonominin performansı ile ilgili önemli fikirler vermektedir. Bu çerçevede günümüzde ülkeler arası karşılaştırmalarda en çok kullanılan milli gelir göstergelerinin GSYH, büyüme oranı ve kişi başına düşen GSYH göstergeleri olduğu söylenebilir.

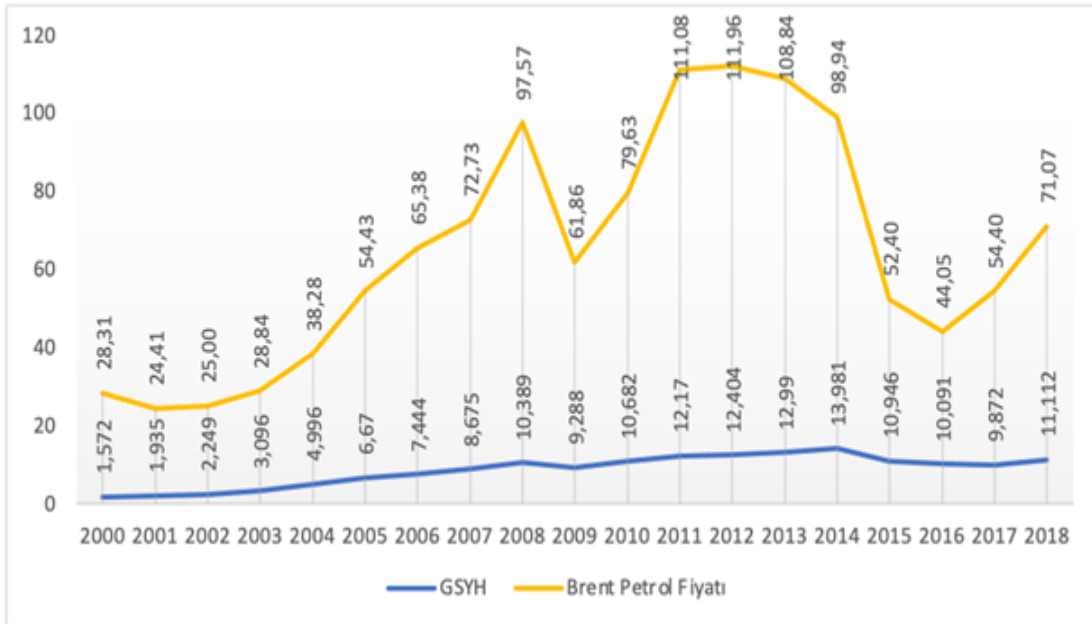
Çad ekonomisinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, bağımsızlıktan, yani 1960 yılından 1990 yılına kadarki dönemde ekonomik performansın pek de parlak olmadığı görülmektedir. Bağımsızlıktan sonra siyasi istikrarsızlığın başlaması ve iç savaşların ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomik büyüme rakamları düşük seviyelerde kalmıştır. 1990-2000 yılları arasında Çad, devletini yeniden inşa edip, yeni yapısal uyum politikaları uygulamıştır. Bu dönemdeki yapısal uyum politikaları, özelleştirme hareketleri ve

uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile Çad'ın ekonomik performansında iyileşme görülmüş, yıllık büyüme rakamları ve kişi başına gelir artmaya başlamıştır.

Çad, 2003 yılından itibaren petrol üreticisi bir ülke haline gelmiştir. Bu önemli petrol projesi Çad ekonomisine yeni dinamikler sağlamıştır. Proje ile Çad GSYH'si artmıştır. Şekil 1'de gösterildiği gibi, 2000 yılında GSYH 1,57 milyar Amerikan doları idi. Ancak 2003 yılında gerçekleştiren ilk petrol ihracatı ile GSYH 2,25 milyar dolara yükselip, 2014 yılında 13,98 milyar dolara ulaşmıştı. Son yıllarda petrol fiyatlarındaki düşüş ile birlikte ise Çad'ın gelir göstergeleri düşmeye başlamıştır. GSYH 2015'te 10,94 milyar dolara, 2017'de 9,87 milyar dolara kadar düşmüştür.

2003 yılından beri petrol sektöründeki yoğun ihracat çalışmaları ile Çad'ın GSYH yıllık büyüme oranları yükselmeye başlamış, aşağıdaki şekil 2'de gösterildiği gibi 2004'te rekor seviyeye ulaşmış ve %33,6 oranında büyümüştür.

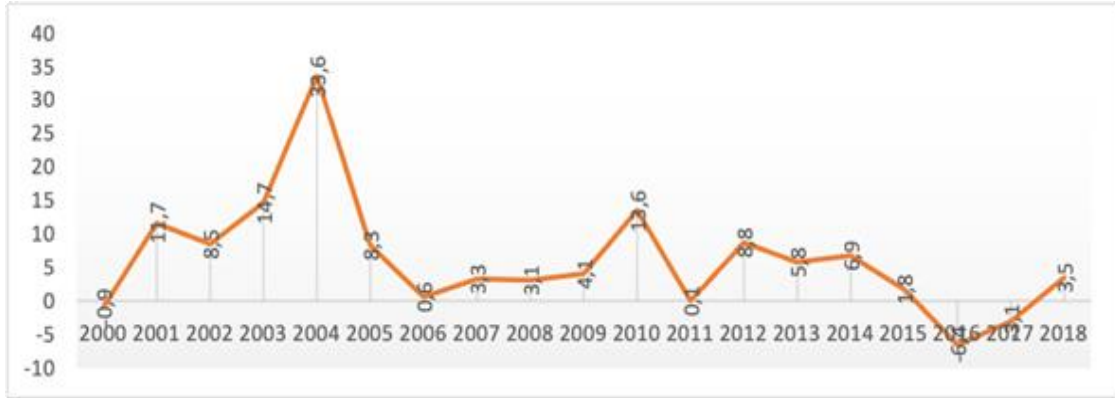
Ancak petrol ihracatının yıllık ortalaması 57 milyon varil olan, 2006-2008 yılları arasında Çad petrolü içinde suyun varlığının keşfedilmesiyle ve ayrıca 13 Nisan 2006'da başarısız askeri darbe girişimi ile ihracatın yıllık ortalamasında %9'luk bir düşüş yaşanmıştır (Banque Africaine de Développement, 2009: 3). Bunun neticesinde GSYH yıllık büyüme oranı 2006 yılında %0,65 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında uluslararası düzeyde petrol fiyatlarındaki düşüş, Çad'ın ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 2014'te Çad'da petrol ihracatından elde edilen gelir, Çad'ın tüm ihracat gelirinin %90'ını, bütçesinin %60'ını ve GSYH'nin %30'unu oluşturmaktaydı. 2015 yılında petrol ihracatından elde edilen gelirlerdeki düşüşler nedeniyle Çad'ın bütçe açığının 400 milyar FCFA olduğu tahmin edilmiştir (Nations Unies- Undaf, 2017: 11).

Şekil 1. Çad'ın GSYH'sinin Seyri, (2000-2018, cari fiyatlar, Milyar ABD Doları) ve Petrol Fiyatlarındaki Yıllık Değişimi

Kaynak: IMF Data Base ve Federal Reserve Economic Data (2021).

Bu gelişmeler doğrultusunda, son yıllarda petrol fiyatlarında ortaya çıkan düşüşle birlikte 2015 yılında Çad'da GSYH büyüme oranı %1,8'e gerilemiş, 2017 yılında ise GSYH %-6,4 oranında küçülerek 2000 yılından bu yana gerçekleşen en büyük düşüş görülmüştür.

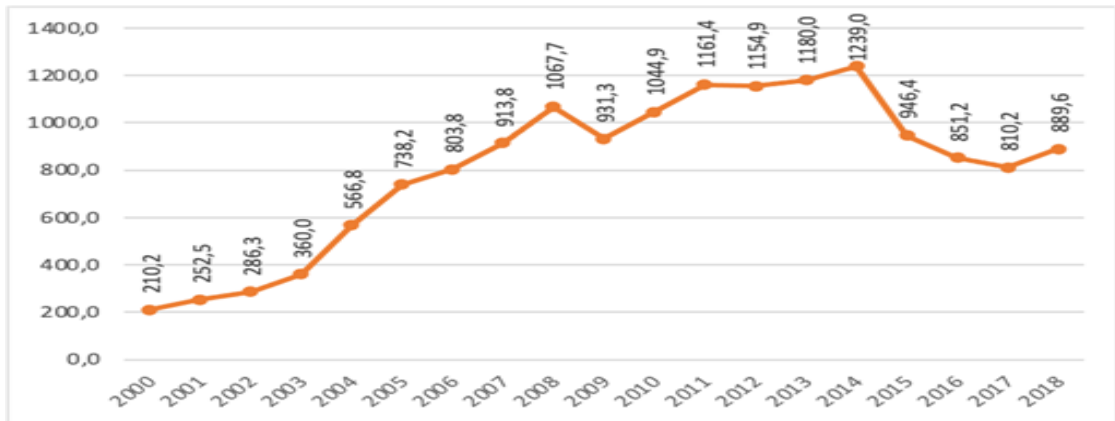

Şekil 2. 2000-2018 Döneminde Reel GSYH Yıllık Büyüme Oranları (%)

Kaynak: IMF Data Base (2020).

Çad petrol ihracatına başlamadan önce, tarım sektörü GSYH'nin yaklaşık %36'si ve ihracatın hemen hemen (özellikle pamuk, canlı sığır ve Arap zambakı) bütününe oluşturmaktaydı. Günümüzde petrol sektörünün gelişimiyle tarım sektörü GSYH'nin sadece %19'unu temsil etmektedir (Banque Africaine de Développement, 2009: 2).

Ülke ekonomilerinin gelişmişlik seviyeleri ile ilgili en önemli göstergelerden birisi olan kişi başına düşen GSYH rakamları açısından bakıldığında Çad, az gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Petrol ihracatının başlaması Çad'da kişi başına düşen GSYH'nin yükselmesine neden olmuştur. Şekil 3'te gösterildiği gibi 2000 yılında kişi başına düşen GSYH 210 dolar idi. Ancak 2003 yılında gerçekleştirilen ilk petrol ihracatı ile kişi başına düşen GSYH 360 dolar düzeyine, 2014 yılında ise 1239 dolara kadar yükselmiştir. Ancak son yıllarda petrol fiyatlarındaki düşüş ve Çad'daki ekonomik daralma ile birlikte Çad'ın kişi başına düşen GSYH rakamları da düşmeye başlamış, 2016 yılında 851 dolara ve 2017 yılında ise 810 Dolara kadar gerilemiştir.

Şekil 3. 2000-2017 Döneminde Çad'da Kişi Başına Düşen GSYH (Cari fiyatlar, ABD Doları)

Kaynak: IMF Data Base (2020).

2. ÇAD'DA İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI

Genel olarak işsizlik, eksik istihdam durumu ile ortaya çıkmaktadır. Bir bireyin işsiz olarak değerlendirilebilmesi için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü bu şartları; bireyin çalışma çağında olup referans dönemi içinde işinin olmaması, belirli bir süre içinde iş araması

ve iş bulduğunda işe başlayabilecek durumda olması şeklinde tanımlamıştır. Buna göre işsiz, piyasadaki uygulanan cari ücret seviyesinde çalışmayı isteyen ve dolayısıyla iş aradığı halde çalışma imkânı bulamayan kişilere denmektedir. Ekonomide bu duruma düşenlerin genel durumlarına işsizlik adı verilmektedir (Mızırak ve Karabulut, 2018: 174).

Çad'da çalışma yaşındaki nüfusun 6 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 1.276.000'i istihdam edilmektedir. İstihdamda birincil sektörler olan (tarım, balıkçılık ve hayvancılık) faaliyetlerinde çalışanlar geçmişte iş gücünün %95'ini temsil ederken, 2016 yılına geldiğinde şehir merkezine yapılan kırsal göç nedeniyle bu oran %72'ye gerilemiştir. İkincil sektörler görece yoğun olmayan ve çeşitlendirilmemiş tarım şirketleri (bira, sigara, şeker) ve pamuk işleme tesislerinden (pamuk lifi, yağ değirmeni, sabun) oluşmaktadır. Üçüncül sektörler ise iş gücünün yaklaşık dörtte birini temsil eden ticaret, lojistik ve el sanatları olmakla birlikte, bu sektörler tarafından yaratılan katma değerdir. (CNUCED, 2016: 2).

Genel olarak işsizliğe bakıldığında, Çad'da gençlerin eğitim seviyelerine bakılmaksızın bir istihdam sorunu ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. 2015'te %22 olan işsizlik oranı 15-30 yaş grubu aktif nüfusu önemli bir şekilde etkilemektedir. Özellikle kırsal alanları etkilemekte olan bu durum besleyip gençlerin kırdan kente göç etmelerine yol açmaktadır. Çad istihdam ve işsizlikle ilgili olarak, bir yandan kolay bir şekilde iş bulamayan mezunlar ve diğer yandan ihtiyaç duydukları kalifiye işgücünü bulamadıklarını söyleyen şirketler kapsamında bir paradoks olduğu görülmektedir. Bununla birlikte talebi nitelikli olmayan işgücü arzı ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla piyasa, mevcut nitelikler ve gereken nitelikler arasındaki uyumsuzluklar yüzünden işsizlikten mustarıdır (UNFPA, 2015: 5).

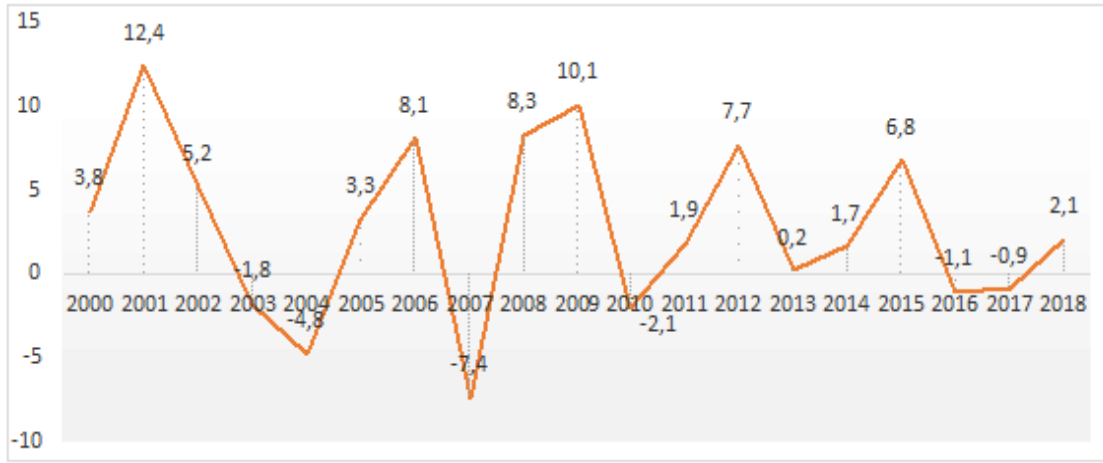
3. ÇAD'DA ENFLASYON ORANLARI

Fiyat mekanizması; piyasa mekanizmasının en önemli unsuru olarak iyi bir şekilde çalışan bir rekabetçi piyasada arz ve talebin durumunu, malların kıtlık derecesini göstermektedir. Fiyatlar genelde ekonominin işleyişini ve ekonomik faaliyetlerden ortaya çıkan sonuçları açıklamaktadır. Ekonomilerdeki mal ve hizmet fiyatlarındaki değişimi ise enflasyon oranı göstermektedir (Alacahan, 2011: 50).

Çad'da enflasyon analizi, N'djamena kentsel tüketici fiyat endeksine dayanmaktadır. Çad'da enflasyon oranlarının tarihsel gelişimi incelendiğinde -şekil 4'te gösterildiği gibi- petrol ihracatı projesinin hazırlıklarının başlamasıyla enflasyon oranları artmaya başlamış, 2001 yılında %12 seviyesinde gerçekleşmişti. Bu artıştan sonra fiyatlar genel seviyesi, 2004 yılında art arda ikinci yıl için yıllık ortalama %-5,4 oranında gerilemiştir. Fiyatlardaki bu gerileme, bir yandan gıda ürünlerinin piyasalara iyi bir şekilde arz edilmesi, diğer yandan da taleplerdeki düşüş ve petrol projesinde yer alan taşeronların faaliyetlerindeki yavaşlamaya bağlı olarak açıklanabilir (OECD, 2006: 533).

2004-2005 yıllarındaki kötü tarımsal sezon sonucunda gıda ürünleri arzında yetersizlik ortaya çıkmıştır. Bu olayın neticesinde fiyatlar genel seviyesi üzerinde baskı riski ortaya çıkmış, nitekim 2004 yılında enflasyon oranı %3,3 seviyesinde gerçekleşmiş, 2005 yılında %8,1 seviyesine kadar ulaşmıştır. 2007 yılında ise gıda ürünlerindeki arz fazlasıyla (OECD, 2008: 626) genel fiyat seviyesi %-7,4 oranında gerilemiştir.

İnsanların yaşam standartlarını önemli ölçüde etkileyen enflasyon, uluslararası düzeyde artan gıda fiyatlarının bir sonucu olarak 2012 yılında hızlanıp %7,7 seviyesine kadar artmıştır.

Şekil 4. Çad'da Enflasyon Oranları, (2000-2018 Ortalama Tüketici Fiyatları, Yıllık % Değişim)

Kaynak: IMF Data Base (2020)

2014 yılında enflasyon oranı %1,7 seviyesinde kalmışken 2015 yılında %6,8 seviyesine kadar artmıştır. Bu artış gıda ürünleri arzındaki düşüş ve onu takip eden gıda fiyatlarındaki artışa bağlıdır (Nations Unies, 2017: 10). 2016 yılında, mal ve hizmet pazarında tarımsal ürün tedarikindeki iyileşme sayesinde enflasyon oranı %-1 seviyesine kadar gerilemiştir.

Çad'ın bazı bölgelerinde düşük yağış nedeniyle tahıl üretiminde düşüş yaşanmış ve komşu ülkelerle (özellikle Kamerun, Nijerya ve Libya) yapılan ticarete kesintiler olmasıyla, piyasalarda arz zayıf olmuştur. Bütün bu olaylar 2015 yılında gıda fiyatlarında yükselişe neden olmuştur. Bu eğilimden etkilenen ana kalemler; yiyecek ve alkolsüz içecekler, alkollü içecek ve tütün, sağlık, ulaşım, giyim ve ayakkabı, eğitim ve çeşitli ürün ve hizmetlerdir (Nations Unies, 2017:10).

Şekil 4'te gösterildiği gibi, 2018 yılında enflasyonist baskılar 2016 ve 2017 yıllarındaki gözlenen düşüş eğilimin ardından devam etmektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki bu değişiklik, esasen iki nedene bağlanmaktadır. Bunlar; 2018 yılının başından bu yana gözlenen fiyatlardaki sürekli yükselişe bağlı olarak petrol faaliyetlerinin sürdürülmesini etkileri ve devletlerin petrol dışı gelirlerini artırmak amacıyla, CEMAC¹ (Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu) ülkelerinde uygulamaya konulan yeni vergi sistemlerinin etkileridir (Banque de France, 2018: 3).

4. CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Son yıllarda uluslararası sermaye hareketlerinin çok büyük boyutlara ulaşması, ülkelerin herhangi bir finansman sorunu yaşamadan yüksek seviyede cari işlemler açığı vermelerine sebep olmuştur. Ancak yüksek düzeyde gerçekleşen cari işlemler açıkları aynı zamanda, ekonomilerin dış şoklara karşı kırılganlığını da artırabilmektedir. Bu nedenle cari işlemler açığı veren ülkeler oldukça önemli bir sorunla karşı karşıyadırlar (Tunalı, 2008: 163-164).

Genel olarak cari işlemler hesabı bir ekonomide, yurtiçi yerleşikler ile yurtdışı yerleşikler arasındaki mal ve hizmet hareketleri, faktör geliri ve giderleri yanında transferlerin izlendiği hesaptır.

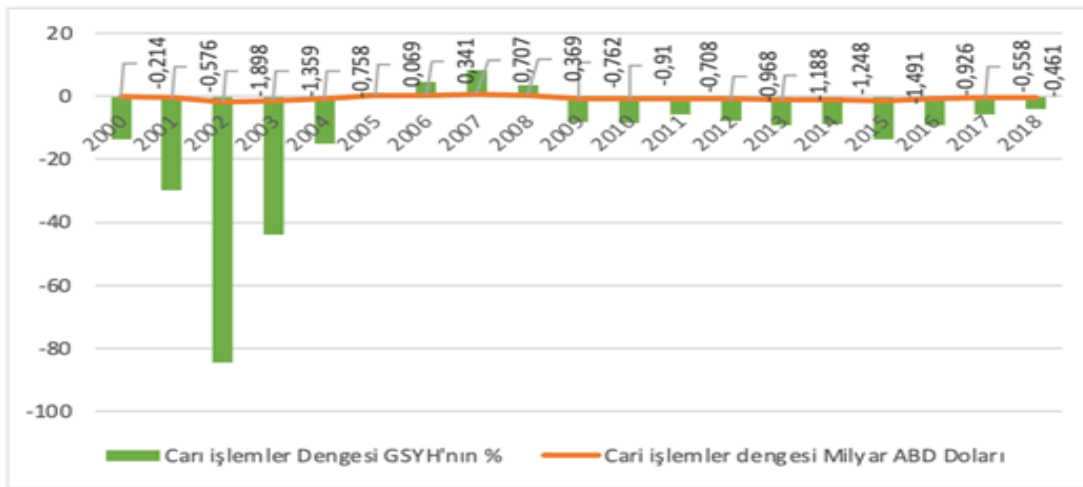
¹ Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu' (CEMAC) altı Orta Afrika ülkeleri (Kamerun, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gabon, Ekvator Gine'si ve Kongo) bir araya gelip bir gümrük birliği kurmuşlar. CEMAC'ı kuran antlaşma 16 Mart N'djaména'da (Çad) imzalanmış ve Haziran 1999'da yürürlüğe girmiştir. Merkez yeri Bangui- Orta Afrika Cumhuriyeti.

Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülke, yurt dışından kazandığı paradan daha fazlasını, yurt dışına göndermiş demektir. Bu bağlamda oluşan açık, dışarıdan borç alarak veya yurtiçi varlıkların satılması ile kapanabilir. Bu durumun tersi olduğunda, yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde yurtiçi yerleşikler tarafından yurt dışına sermaye transferi gerçekleşmiş demektir (Kadooğlu Aydın, 2017: 32).

Cari işlemler dengesi bir ekonominin dış dünya ile ilişkisi açısından son derece önemli bir konudur. Çünkü cari fazla veren ülkenin dış varlıkları artmakta ve cari işlemler açığı veren bir ülkenin ise dış yükümlülükleri artmaktadır. Dış varlık ya da yükümlülüklerde meydana gelen bu değişimler DYY (doğrudan yabancı yatırımlar) ve dış borçlanma ile karşılanmaktadır. Bir ülkenin cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin performansı ile ilgili önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmekte, bunun için iktisadi kararların ve beklentilerin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Kadooğlu Aydın, 2017:33 ve Erdoğan ve Bozkurt, 2009:137).

Çad'da cari işlemler açığı 2003 yılında (Şekil 5'te)-1,36 milyar dolardan 2004 yılında-0,76 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Bu düşüş, ham petrol ihracatındaki önemli artıştan kaynaklanan 762,8 milyar CFA Franklık bir ticaret açığının ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Petrol projesinin inşası için yapılan yoğun ithalat nedeniyle cari işlemler dengesi açığı –şekil 5'te gösterildiği gibi- 2002 yılında GSYH'nin %84,4'ü seviyesindeydi. Gerçekleştirilen ilk petrol ihracatından sonra bu açık azalmaya başlamış 2004 yılında %15 seviyesine inmiş sonraki yıllarda artan petrol ihracatı ile cari işlemler dengesi fazla vermeye başlamıştır. 2008 yılında cari fazla 0,37 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu rakam aynı zamanda GSYH'nin %3,6'sına karşılık gelmektedir.

Cari işlemler açığı 2011 yılında artmaya başlayıp 2014 yılında 1,19 milyar Dolardan (GSYH'nin %-8,9'u) 2015 yılında 1,49 milyar Dolara (GSYH'nin %-13,6'sı) kadar tırmanmıştır. Bu açık, mal ve hizmet ihracatında –özellikle petrol, tarım ve hayvancılık sektörlerinde- ortaya çıkan %14,5'lik düşüş ve ithalattaki %1,6'lık artıştan kaynaklanmıştır. Ham petrol satışları, uluslararası düzeyde petrol fiyatlarındaki daralma ile paralel olarak gerilemiştir. Tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatı ise komşu ülkelerin sınırlarındaki ortaya çıkan güvensizlikten etkilenmiştir. Zira, Boko Haram grubunun bölgedeki yarattığı güvensizlik sorunları, başta Kamerun, Nijer ve Nijerya olmak üzere komşu ülkelerle olan ticareti ciddi anlamda bozmuş (Nations Unies, 2017: 11-12) 2016 yılında GSYH'nin %9,2'si düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Çad'ın Cari İşlemler Dengesi (2000-2018, Milyar ABD Doları) ve GSYH Değerleri (%)

Kaynak: IMF Data Base (2020).

Çad ekonomisi, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı çok savunmasızdır. Petrolün toplam ihracattaki payı yavaş da olsa azaltılmakta ise de (2013'te %82,7, 2014'te %79,1 ve 2015'te %77,4), petrol hâlâ ihracatta en önemli kalemdir. Bu durumun daimî niteliği, ekonominin yapısal dönüşümünün yetersizliğini vurgulamaktadır. Bunun yanında, petrol harici ihracatın hayvancılık, pamuk ve Arap zıkkını gibi birkaç sektörde yoğunlaştığı ve bu kalemlerin toplam ihracata katkılarının 2015 yılında sırayla %6, %3,5 ve %5,4 olduğu tahmin edilmektedir (Nations Unies, 2017:12).

5. ÇAD'DA YABANCI SERMAYE

1980'li yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme olgusu, yabancı sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin bir neticesi olarak ulusal ekonomilerin küresel ekonomi yapıya eklenmesini sağlamıştır. DYY, sermaye birikimi azlığı veya tasarruf eksikliği yaşanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bu sorunların giderilmesinde etkili bir unsurdur (Mahamat, 2017: 92).

Az gelişmiş ülkelerin en önemli sıkıntılarından biri sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Yabancı sermaye, ev sahibi ülkenin hem sermaye birikimine hem de üretim kapasitesine dolaysız olarak katkıda bulunmaktadır. Yabancı sermaye sağlayacağı yeni üretim kapasitesiyle ülkenin reel üretiminin artmasına ve istihdamın genişlemesine olanak sağlamaktadır. Bu şekilde yabancı sermaye yatırımları, yaratacağı yeni iş fırsatları ile ülkenin işsizlik sorununun çözümüne katkı sağlayabilir. Diğer yandan, yabancı sermaye ülkeye girerken, teknoloji ve işletmecilik bilgisi de getirmektedir. Dolaysıyla yabancı sermaye yatırımları, uluslararası teknoloji transferi yollarından birini oluşturmaktadır. Ev sahibi ülkeler yabancı işletmelerden, kendi ülkelerinde araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunmalarını ve yerli personeli modern teknoloji ve işletmecilik konularında eğitimlerini beklemektedirler (Seyidoğlu, 2015: 667-668).

Çad'da DYY'lerin yaklaşık %80'i sanayi sektöründe yoğunlaşmaktadır. Ancak bu sektördeki yatırımların %95'i petrol sektörüne yapılmakta, geri kalan %20'lik pay ise diğer sektörler arasında dağılmaktadır. Fransa, pamuk üretim şirketi ile tarım alanındaki DYY'larda önemli bir paya sahip olup tekelci konumdadır. Sektördeki Fransız varlığı şeker kamışı işleme ile (Vilgrain-şeker, Dagrıs-pamuk, Castel-bira şirketleri ile) sağlanmaktadır. Petrol alanındaki yatırımlar ise Exxon şirketi ile Amerikalı ve Malezyalı şirketlerin yatırımlarından oluşmaktadır. Fransız DYY'leri en çok hizmet sektöründe (%50'sine sahip) faaliyet göstermektedir. Fransız DYY'leri petrol ürünleri dağılımında (Schlumberger ve Foraco); ulaştırma, transit geçiş, restoranlar ve oteller sektörlerinde ise Accor ve Mériden grupları temsil etmektedir. Finans sektörü; Societe Generale, Biat, Financial, Gras Savoye tarafından temsil edilmektedir (Nguhouo İbrahim, 2008: 38). Çad'daki Fransız yatırımların büyüklüğü 2017'de %0,6 düşüşle 109,4 milyon Euro'ya ulaşmıştır (Nembot, 2018: 1).

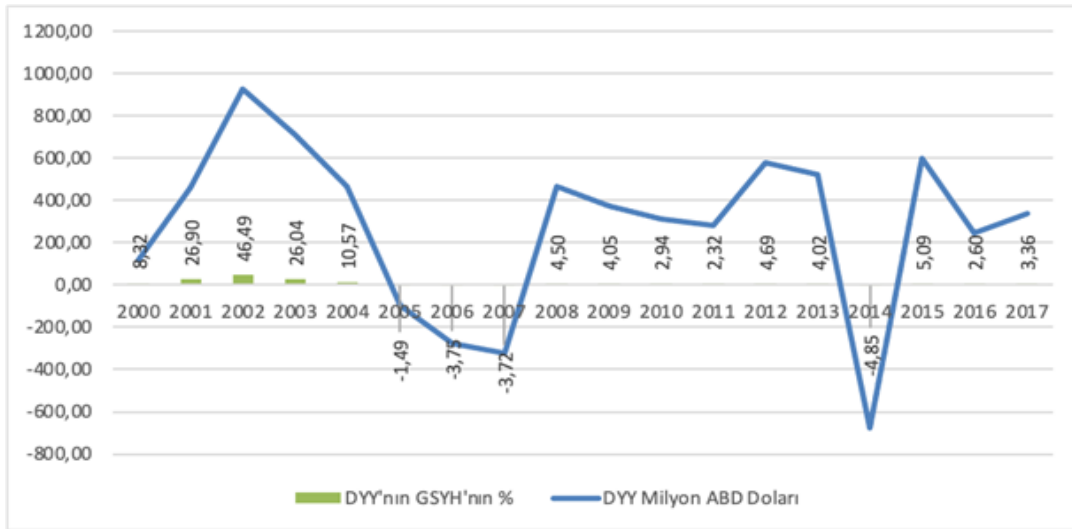
Çad'a yönelik DYY girişlerinde Çin'in payı oldukça büyüktür. Çin farklı alanlarda Çad'a imtiyazlı finansman sağlamaktadır. Özellikle Baoré Çimento projesi ve telefon ekipmanları alanında önemli yatırımlarda bulunmuştur (toplam 110 milyon Dolar). Çin, Çinli petrol şirketi (CNPC) yoluyla Bongor'daki petrol sahasını geliştirme çalışmalarına katılmaktadır. Djarmaya – N'djaména petrol hattının inşa projesine 160 milyon Dolarlık bir finansman sağlamıştır. Son beş yılda Çad'daki Çin'li taahhütlerin (krediler veya DYY şeklinde) 1,5 milyar Dolardan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Hindistan ise, kredi şeklinde Çad'a 50 milyon Dolarlık bir finansman sağlamıştır. Bu kredi eğirme, traktör montajı, meyve suyu fabrikası, tel çekme, bisiklet montajı gibi küçük sanayi projelerinde kullanılmıştır (République Française, La direction générale du Trésor, 2017).

2000 yılından itibaren ortaya çıkan petrol sektörüyle doğrudan yabancı yatırım projeleri teşvik edilmeye başlanmıştır. 1960'lı yıllardan 1990'lara kadar, uzun süren siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar, yatırımların artmasını engellemiştir. 1970 yılından 1999 yılına kadar Çad'da DYY seviyesi yıllık ortalama olarak 15 milyon Doları geçmemiştir ve hatta 1979, 1980, 1981, 1982 ve 1983 yıllarında Çad'daki DYY'ların hacmi sıfır seviyesindedir (Mahamat, 2017: 68).

Petrol ihracatı için Kamerun aracılığıyla bir boru hattının inşa çalışmasının başlamasıyla yabancı yatırımlar Çad'a akmaya başlamıştır. 2003 yılında petrol ihracatının başlaması ile petrol sektöründe faaliyet gösteren özel yatırımlar ortalama olarak yılda GSYH'nin %8'ini oluşturmaktaydı. Yani söz konusu yatırımlar petrol ihracatına başlamadan önceki dönemlere göre yabancı doğrudan yatırımlar üç katından fazla artmıştır. Petrol sektörü 2000 ve 2013 yılları arasında Çad'a 10 milyar dolarlık bir gelir sağlamıştır (FMI, 2016: 40).

Petrolün ilk ihracatı gerçekleştirilmesinden bir yıl önce, yani 2002 yılında, şekil 6'da gösterildiği gibi Çad'a gelen 924,12 milyon Dolar değerindeki DYY GSYH'nin %46,5'ini oluşturmuştur. 2003'te ise (petrolün ilk ihracat yılı) 712,7 milyon Dolar seviyesindeydi.

2005- 2007 yılları arasında Çad'a DYY girişi olmamıştır. Bunun sebebi, 2005 yılında İdriss Deby Hükümeti karşıtı bir askeri ayaklanma hareketidir. 13 Nisan 2006'da N'djamena'da bir askeri darbe girişimi olmuş, ancak başarılı olmamıştır. Bu gelişmeler Çad'da bir güvensizlik ortamı yaratmış ve ülkeye DYY akımlarını engellemiştir. Bu dönemde Çad'da DYY'nin GSYH'ye oranı 2005'te %-1,49, 2006'da %-3,75 ve 2007'de %-3,72 düzeyindedir.

Şekil 6. Çad'a gelen DYY'ların Tarihsel Gelişimi (2000-2017)

Kaynak: IMF Data Base (2020)

2006 yılındaki başarısız darbe girişiminden sonra 2008 yılının başına kadar Çad siyasi istikrarsızlık yaşamıştır. 2 Şubat 2008'de başkentte ikinci askeri darbe girişimi gerçekleştirilmiş ve bu girişim de başarılı olmamıştır. Bu gelişmelerle birlikte Çad'daki yatırım projelerinin çoğu petrol alanlarına yönelmiş ve hareketleri inişli-çıkışlı bir trende seyretmiştir. 2008 yılının sonunda Çad ve Çin'in imza attıkları Djarmaya Rafineri projesi ve Baoré Çimento inşa projesi ile Çin'den Çad'a 466,1 milyon Dolarlık DYY girmiştir (Adam, 2012).

Son yıllarda Çad'ın en etkin yatırım alanı olan petrol fiyatlarındaki düşüş, 2014 yılında DYY hacmini sıfırın altına düşürmüştü ve DYY çıkışları GSYH'nin %4,85'ine ulaşmıştır. 2014'te Çad'dan 675 milyon Dolarlık DYY çıkışı olmuştur.

13 Haziran 2014 yılında Fas Gayrimenkul Komisyoncusu Addoha ile Çad hükümeti arasında bir antlaşma imzalamıştır. Anlaşma kapsamında; Başkentte (N'djamena'da) 15.000 sosyal konut ve bir Çimento fabrikası (30 milyon Euro değerinde bir proje) inşa edilmesi öngörülmüştür (Journal du Tchad.com, 2014). 2015 yılında Fas Gayrimenkul Komisyoncusu Addoha'nın inşa edeceği Çimento projesi ve petrol alanındaki yeni keşif projeleri sayesinde Çad'a 600 milyon Dolarlık DYY girişi olmuştur.

6. ÇAD'DA FİNANS SEKTÖRÜ

Finans sektörü, Afrika ülkelerinin ekonomik performanslarını belirlemekte önemli bir rol oynamaktadır (Ahmat Ali, 2016: 1). Sanayileşmiş ülkelerde, bankacılık sistemi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Zira sistem, yatırım amaçlı oluşturulan fonların yeniden dağıtılmasına yardımcı olup bir yandan üretim faaliyetlerini finanse etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak Afrika ülkelerinde, bankalar kendilerine düşen finansal aracılık rolünü yerine getirmemektedirler (Nguyen, 2008:65). Gelişmekte olan ülkelerde, bu sorun finansal baskı bağlamında analiz edilmektedir. Hükümet düzenlemeleriyle bu ülkelerin finansal sistemlerinde kısıtlamalar uygulanıp sektörün gelişmesini veya genişlemesini engellemektedir. Genel olarak finansal baskı, finansal derinleşmeyi ve dolaylı bir şekilde ekonomik kalkınmayı da engellemektedir (Ahmat Ali, 2016:1).

Çad'ın petrol projesinin başlamasıyla, ülkede bankacılık sistemindeki oyuncuların büyüklüğünün ve sayısının arttığı görülmüştür. Nitekim bankacılık sektörü 2005-2011 yılları arasında üç kat artan banka sayısının yanı sıra günümüzde bankacılık sektörüne yönelik önemli teşvikler bulunmaktadır.

Çad'da bankacılık piyasası sekiz banka tarafından yönlendirilmektedir. Bunlara bazı banka dışı finansal kurumlar da eklenebilir. Üç banka (Ecobank, Orabank ve Soci t  G n rale) mevduatın pazar payının yarısından fazlasıyla sektöre hakimdir. Piyasaya yakın bir zamanda girmesine rağmen (2006), eski BIAT'ın (Çad'daki Uluslararası Afrika Bankası) varlıklarını satın alan Ecobank, 2012 yılının sonunda toplanan 550 milyar CFA Frank tutarındaki mevduatın %26'sını elinde bulundurarak listenin başında yer almıştır. Diğer bankalar sırasıyla (2013 verilerine göre) Orabank Çad (mevduatın %19'u), Societe Generale Çad (%17) ve Ticaret Bankası Çad (%16) şeklinde sıralanmaktadır. UBA (Afrika Birleşik Bankası), 2009 yılında faaliyete geçmesine rağmen, mevduatın %6'sını elinde bulundurmaktadır (Gab-Leyba, 2015).

Bu gelişmeler ekseninde Çad'da mevduat hacmi, 2005 yılında 129 milyar CFA Frank'ından - yaklaşık %382,5'lik bir oranla büyüyerek- 2013 yılında 623 milyar CFA Frank'ın üzerine çıkmıştır. Ancak mevduatın %84'ü vadesiz mevduat, kalan %16'lık oran ise vadeli mevduattır.

2014 yılında kümülatif banka bilançoları %15,6 artarak 958,7 milyar CFA Frank'ına yükselmiştir. Bu artış, ağırlıklı olarak müşteri mevduatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Müşteri mevduatları %29,3 oranında büyürken devlet mevduatı %22,1 oranında gerilemiştir. Krediler, 2014'te %15,4 büyüyüp 630,2 milyar CFA Frank seviyesine yükselmiştir. Bu artış, özel şirketlerde brüt taahhütlerdeki artıştan (%19,1) kaynaklanmaktadır. Öte yandan devlete olan borçlar keskin bir şekilde (%21,1) azalıp 47,7 milyar CFA Frank seviyesine kadar gerilemiştir. Toplamda kredi/mevduat oranı 2014 yılında %85,5 oranında büyümeye devam etmiştir. 2013 yılında bu oran %84,7 ve 2012 yılında %80,1

seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, CEMAC bölgesinde bu oran %72,4 seviyesinde gerçekleşmiştir (Banque de France, 2014: 255).

Çad'ın bankacılık sektöründe oligopolleşme söz konusudur. Toplam aktiflerin yaklaşık üçte ikisi üç ticari bankanın elindedir. En büyük iki banka, yabancı bankaların iştirakleridir ve devlet, diğer dört bankada toplam sermayelerinin %20-62 arasında bir öz kaynak payına sahiptir. Finansal sistemin derinliği ve finansal katılım, Çad'da çok düşük kalmaktadır. Bankacılık oranı (en az bir banka hesabi olan nüfusun yüzdesi), Sahra altı Afrika'da ortalama %34,2 iken Çad'da 2016 yılında bu oran %12 seviyesinde kalmıştır. Aynı dönemde, brüt krediler GSYH'nin %9,1'ini oluşturmaktadır. Bu oran CEMAC bölgesi (%18,6) ve tüm Sahra Altı Afrika bölgesi (%29) ortalamalarının altındadır. Ayrıca, Çad'da yüzün üzerinde mikro finans kurumu bulunmaktadır. IMF'nin tahminlerine göre 2015 yılı sonunda, mikro finans sektöründen 18 milyar CFA Frank'lık kredi stokundan iki yüz bin kişi yararlanmıştır (Banque de France, 2017: 327).

Çad'da, petrol fiyatlarındaki düşüş ile finansal istikrarın bozulma riski arasındaki bağlantı çok belirgindir. Bu ise, bankaların faaliyetlerini özel üretici sektörlerle değil kamu kuruluşlarıyla gerçekleşmesidir. Nitekim, 2016 yılında ticari banka kredilerinin sadece %4'ü özel sektöre kullanılmıştır. Öte yandan, son zamanlarda kamu harcamalarındaki yaşanan düşüşler ve iç borçların birikmesi, özel sektör müteahhitleri ve borçluları için finansal zorluklara neden olmuştur. Bu durum, portföy kalitesindeki bozulmayı büyük ölçüde açıklamaktadır (Banque de France 2017: 328).

IMF'nin belirttiği gibi, Çad bankacılık sektörünün bilanço yapısındaki son değişiklikler hem aktifler hem de pasifler bakımından sistemi daha savunmasız hale getirmiştir. 2016'da toplam mevduatın %85'i vadesiz mevduatlardır ve bu oran CEMAC ülkeleri arasındaki en yüksek orandır. Kamu transferlerinin azaltılması sonucunda, birçok kamu kuruluşu (örneğin, üniversiteler ve hastaneler) mevduatlarını bankalardan geri çekmek ya da banka kredisi işlemlerine başvurmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Hazine bonolarının çıkarılması (ortalama üç yıl vadeli) likit bir ikincil piyasa olmaması durumunda, kısa vadeli mevduatlar ve banka varlıkları arasındaki asimetric vade riskini artırmaktadır. Son olarak, devlet tahvillerinin (orta vadeli) iç borçları ödemesi için çıkarılması kamu kuruluşlarının etkisini artırarak özel sektörün dışlanmasına neden olacağı öngörülmektedir (Banque de France, 2017: 328).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 2000-2018 yılları arasında Çad ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri incelenmiştir. Ekonominin istikrarı, ülke içindeki iktisadi aktörler açısından önemli olduğu kadar, uluslararası aktörler ve kurumlar açısından da büyük bir öneme sahiptir. Politika yapıcılarını, politikaları tasarlamak ve değerlendirmek için istatistiksel göstergeler belirleyicidir. Ülke yerleşikleri ve yabancı yatırımcılar, siyasi yönetim anlayışını ve performansını değerlendirmek için bu göstergeleri ölçüt olarak kullanırlar.

Çad ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri incelendiğinde, ekonominin büyümesi için gerekli olan çeşitliliğin yetersiz olduğu ve ekonomik büyümenin petrol ihracat hacmi ve fiyatına yoğun şekilde bağımlı olduğu görülmektedir.

Genel olarak, Çad'da genç nüfus eğitim seviyelerine bakılmaksızın bir istihdam sorunu ile karşı karşıyadır. Çad'da son dönemde işsizlik oranının %22'ye tırandığı ve işsizliğin 15-30 yaş grubu nüfusu önemli bir şekilde etkilediği görülmektedir. İşsizlik sorunu özellikle kırsal alanları etkilemekte ve bu durum gençlerin büyük şehirlere göç etmelerine yol açmaktadır. Dolayısıyla genç işsizliğin bir taraftan

dinamik nüfusun istihdam edilmemesi nedeniyle eksik istihdama ve üretim kayıplarına, diğer taraftan ise kır-kent ayrımında gelirin eşitsiz dağılmasına yol açtığı söylenebilir.

Çad'da DYY girişlerinin petrol ihracatı ve petrolle ilişkili sektörler kapsamında arttığı, son dönemde ise petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar nedeniyle DYY çıkışlarının olduğu görülmüştür. DYY gelmemesinin nedenleri ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çad'a DYY çekmek için öncelikle ekonomik ve siyasal istikrarı sağlanmalı ve daha etkili teşvik paketlerini uygulanmalıdır.

Çad'ın petrol projesinin başlamasıyla, ülkede bankacılık sistemindeki oyuncuların büyüklüğünün ve sayısının arttığı görülmüştür. Bankacılık sektörü 2005-2011 yılları arasında üç kat büyümüş ve bankacılık sektöründe yeni girişimlere yönelik önemli teşvikler verilmiştir. Buna karşılık, Çad'da bankacılık sektörü oldukça dar yapılanmış olup, toplam aktiflerinin yaklaşık üçte ikisi sadece üç ticari bankanın elindedir. En büyük iki banka, yabancı bankaların iştirakleridir ve devlet, diğer dört bankada toplam sermayelerinin %20-62 arasında bir öz kaynak payına sahiptir. Dolayısıyla finansal sistemin derinliği ve finansal katılım, Çad'da çok düşük kalmaktadır. Bu tespitler çerçevesinde, kapsayıcı büyümeye ilişkin kalkınma stratejilerinde savunulduğu üzere, ekonominin çeşitlendirilmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu çeşitlendirmenin temel unsurlarından biri, finansal aracılık rolünü oynaması gereken finansal sektörün gelişmesidir. Ne yazık ki Çad sektörün gelişimi ve genişlemesini engelleyen birçok unsurla karşı karşıyadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde, Çad ekonomisinin son dönemdeki makro ekonomik olarak istikrarı henüz yakalayamadığını söylemek mümkündür. Bu durumun nedenleri arasında, uluslararası ticarete konu olan sektörlerin sınırlılığı ve buna bağlı olarak yatırım çekme kabiliyetindeki eksiklikler gösterilebilir. Ekonomik anlamda çeşitlendirme politikalarının uygulanması ve dış şoklara daha az maruz kalan sektörlerle de yatırım yapılması ile bu durumun olumsuz etkiler azaltılabilir. Ayrıca, yapısal bir görünüm arz eden işsizlik ve özellikle genç işsizlik sorununun aktif işgücü politikaları ekseninde yeniden gözden geçirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Son olarak, ekonomik istikrara paralel şekilde siyasal istikrarın sağlanması da ekonomi politikalarını etkinliğini artırabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adoum, S. (2012, Mai). *Les investissements pétroliers chinois au Tchad. À la recherche d'un "gagnant/gagnant » ?* Actuelle de l'Institut Français des relations internationales (İFRİ). Erişim Adresi <https://www.ifri.org/fr/publications/enotes/investissements-petroliers-chinois-tchad-recherche-dungagnantgagnant>.
- Ahmat, A. I. (2016). *Impact de la libéralisation financière sur la croissance économique : Cas du Tchad (1960-2014)* [Yüksek Lisans Tezi, Université Abderrahmane Mira De Bejaia].
- Banque Africaine de Développement, Fonds Africain de développement. (2009, Octobre). *Tchad, Document de Stratégie Pays 2010-2014*, Département Régional Centre.
- Banque de France (2015). *Rapport annuel de la Zone franc 2014*. Eurosysteme.
- Banque de France (2017). *Rapport annuel de la Zone franc 2016*. Eurosysteme.
- Banque de France (2018). *Situation Economique-CEMAC, Conjoncture Economique et Financière des Etats Membres de La CEMAC et Perspectives Pour 2019*. Erişim Adresi https://www.banquefrance.fr/sites/default/files/media/2018/09/28/situation_economique_cemac.pdf.
- CNUCED- Conférence des Nations Unies sur le Commerce et le Développement. (2016). Atelier de formation sur l'implication du secteur privé dans les activités pétrolières et minières au Tchad, N'Djaména, Tchad, 6-8 décembre 2016, *Situation du marché de l'emploi au Tchad*.
- Dilbaz A., N. (2011). Enflasyon, Döviz Kuru İlişkisi ve Yansıma: Türkiye. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 49-56.
- Erdoğan, S. & Hilal, B. (2009). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri: Mgarch Modelleri ile Bir İnceleme. *Maliye Finans Yazıları*, 23(84): 135-172.
- Fonds Monétaire International. (2016). *Rapport du FMI No 16/275*. Erişim Adresi <https://www.imf.org/french/pubs/scr/2016>
- Gab-Leyba, G. D. (2015). *Les faits : Le secteur bancaire tchadien en chiffres*. Erişim Adresi <http://www.crosettd.org/2015/06/les-faits-le-secteur-bancaire-tchadien-en-chiffres/>.
- Kadooğlu Aydın, G. (2017). Ödemeler Dengesi ve Cari Açık: Türkiye'de 2014-2016 Yılları Arasında Cari Açık ve Petrol Fiyatları Etkileşimi. Fırat Üniversitesi, *İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2): 27-66.
- L'Organisation de Coopération et de Développement Economique -OECD. (2006). *Perspectives économiques en Afrique-Tchad*. Erişim Adresi <https://www.oecd.org/fr/dev/36803227.pdf>.
- L'Organisation de Coopération et de Développement Economique -OECD. (2008). *Perspectives économiques en Afrique-Tchad*. Erişim Adresi <https://www.oecd.org/fr/dev/emoa/40571838.pdf>
- Luidor N. (16.06.2014). *Tchad : Ière pierre de la construction d'une nouvelle cimenterie*, Journal du Tchad.com. Erişim Adresi <http://www.journaldutchad.com/article.php?aid=6239>.
- Mahamat, Y. A. (2017). *Teşvikler ve Kısıtlamalar Bağlamında Çad'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar* (Yayın No. 10166629) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Mızırak, Z. (2018). Makroekonomik Göstergelerinin Analizi. İçinde Mızırak Z. & Karabulut T. (Eds), *İstihdam Sorunu ve Politikaları Kapsamında Türkiye'de İstihdam Görünümü* (ss.171-204). Çizgi Kitabevi Yayınları: Konya
- Mügge, D. (2016). Studying macroeconomic indicators as powerful ideas. *Journal of European Public Policy*, (23)3. 410-427.
- Nations Unies. (2017). *Profil de pays 2016, Tchad*. Commission économique pour l'Afrique. Erişim Adresi <https://repository.uneca.org/handle/10855/23690>
- Nations Unies-Tchad. *Plan Cadre des Nations Unies D'assistance au développement (Undaf)- Tchad 2017-2021*. Erişim Adresi https://chad.un.org/sites/default/files/2020-02/Tchad_UNDAF%202017-2021_Version%20Sign%C3%A9.pdf

- Nembot, A. (2018). *Les IDE français au Tchad en 2017*. Ambassade de France Au Cameroun Service Economique Régional. Erişim Adresi www.tresor.economie.gouv.fr/Articles/2019/01/21/les-investissements-directs-français-au-Tchad.
- Ngouhouo I. (2008). *Les Investissements Directs Étrangers En Afrique Centrale : Attractivité Et Effets Économiques*, [PhD Thesis in Economics, Université du Sud Toulon-Var]. Erişim Adresi <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00274376>
- Nguyen, D. K. (2008). *Libéralisation financière et marchés émergents*. Série le monde en question collection l'esprit économique. L'Harmattan : France
- République Française, La direction générale du Trésor. (2017). *Les services économiques à l'étranger- Tchad*. Erişim Adresi <https://www.tresor.economie.gouv.fr/Pays/tchad>.
- Seyidoğlu H. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*. Güzem Yayınları: İstanbul
- Tunalı, Ç. B. (2008). Türkiye'de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 163-177.
- UNFPA (2015). *Rapport de mission d'appui à l'élaboration du 7e CPD de la composante « Adolescents et Jeunes »* du 3 Novembre au 14 Décembre 2015.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the macroeconomic outlook of Chad's economy between 2000-2018 is examined. In this context, national income indicators of Chad's economy are discussed first. Later, the labor force participation rate and inflation rate in Chad are examined. Afterward, the course of the current account balance and foreign capital are discussed. Finally, the financial sector in Chad is examined and the result obtained is explained in the conclusion part.

Many variables, such as growth rate, inflation, unemployment, and foreign trade deficit may be used as measures of an economy's stability. Needless to say, the stability of an economy is important not only for domestic economic actors but also for international actors and institutions. Policymakers use macroeconomic indicators to evaluate their economies' health. Citizens use these indicators as measures to evaluate politicians' performance.

Chad is, first and foremost, an agricultural nation. Its economy is heavily reliant on agriculture. More than 75% of the workforce is employed in this sector, which occupies 39 million hectares of arable land (but only 2.2 million hectares in use). The number and quality of livestock breeding offer Chad many potentials.

The start of the oil project in 2003 has brought new dynamics to Chad's economy and increased the annual growth rate of the country's gross domestic product (GDP) in recent years. The intensive export efforts in the oil sector in 2004 lead the Country's growth rate to reach a record level of 33,36 percent. However, with the decline in oil prices in recent years, Chad's GDP grew by (1.8%) in 2015. The country faced a shrinkage of 7% in 2016 which was the lowest growth rate since 2000. The result of this study shows that the variety of sectors that provide support for the economy is less and that the oil export volume and prices are more effective in the growth of the Chad's economy. Due to this fact, the real growth rate of the economy has been quite low in the years when oil prices were low.

When the historical development of Chad's economy is examined, it is seen that the economic performance of Chad was not bright since the year of independence, that is, from 1960 to 1990. Economic growth remained low as a result of the emergence of civil wars and the onset of political instability following independence. Between 1990-2000, Chad rebuilt its state and implemented new structural adjustment policies. With the structural adjustment policies, privatization movements, and liberalization of international trade in this period, the economic performance of Chad started to improve and the annual growth figures of GDP and GDP per capita figures started to increase. Chad's economy is highly vulnerable to fluctuations in oil prices. Although the oil's share in total exports is reduced slightly (82.7 percent in 2013, 79.1 percent in 2014, and 77.4 percent in 2015), it still remains the most important item in international trade. The permanent character of this superiority emphasizes the inadequacy of the structural transformation of the economy. Besides, exports excluding oil are concentrated in few sectors such as livestock, cotton, and gum Arabic, and their contribution to total exports is estimated to be 6%, 3.5%, and 5.4% in 2015, respectively.

On the other hand, regardless of the education level of youth in Chad, they are faced with a serious unemployment problem. This unemployment affects rural areas, which feeds the flow of rural migration and leads young people to migrate to big cities.

The volume of FDI inflows to Chad has increased with the launch of the oil industry and oil exports that emerged in Doba in the southern region of Chad since 2000. In 2002, one year before the first export of oil, FDI inflows amounted to total of 924 million Dollars, which constituted 46.49% of the GDP. In 2003, FDI inflows to Chad reached 713 million Dollars. The recent price decline in oil sector, which is the most effective investment area of Chad, reduced the volume of FDI and the FDI outflows constituted 4.85% of GDP in 2014.

The depth of the financial system and financial participation remains very low in Chad. With the start of the oil project of Chad, it has been observed that both the number of actors and the volume of activities in the banking system increased. Today there is a significant incentive for establishing new banks in the banking sector. The diversification of the economy needs to be encouraged, as inclusive growth is encouraged in development strategies. One of the key elements of this diversification is the development of the financial sector, which must play the role of financial intermediation.

Consequently, when we examine the macroeconomic indicators, it can be seen what extent Chad needs to diversify its economy. Recent declines in oil prices had obvious negative macroeconomic effects on the economy. As a result of the findings obtained from the study, it can be said that Chad's economy has not yet achieved stability in macroeconomic terms. Among the reasons for this situation, the limitations of the sectors that are subject to international trade and accordingly the deficiencies in the ability to attract investments can be shown. The negative effects of this situation can be reduced by implementing economic diversification policies and investing in sectors that are less exposed to external shocks. Besides, it is seen that the problem of unemployment and especially youth unemployment, which has a structural appearance, needs to be reviewed within the axis of active labor policies. Finally, ensuring political stability in line with economic stability can also increase the effectiveness of economic policies.

Political Appraisals Constituting Tolerant versus Radical Identities: An Empirical Comparison between Dutch and British Muslims

Ertuğrul Gökçekuyu

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, Konya, Türkiye
ertugrul.gokcekuyu@gmail.com

Article Info

Article History

Received: 22.03.2021

Accepted: 29.05.2021

Published: 30.06.2021

Keywords: identity, constructivism, conflict, political trust, institutional support.

JEL Kodları: C15, J71

ABSTRACT

This article discusses the impact of the Dutch and British institutional trust on Muslim identity, their political attitudes and the impact on their perceptions of conflict and peace. I demonstrate in this article that there is a negative correlation between variables such as *politicians trust in Muslims*, and the constitution of radical or violence prone identities. For this reason, I borrow one of the core arguments of Constructivism that postulates that ‘identities’ can not be treated as fixed but must rather be treated as ‘socially constructed’ valid variables in relation to conflict attitudes. This core premise suggests that religious identities can be shaped by institutional imperatives constructing either peaceful or conflictual identities. The constituted superordinate identities can be predicted to be more tolerant to peaceful attitudes decreasing possible social tensions, whereas constituted rigid identities can be predicted to be more prone towards perceptions of conflict and therefore the increase of social tensions. This constructivist view allocates a significant role to identity-formation and how attitudes of conflict can be impacted by the social context explaining a possible increase or decrease of tensions. It is for this reason that Constructivism argues for constructs such as identity and institutional support to be treated as equally explanatory indicators in the explanation of reduction or increase of conflict in volatile domestic societies.

Siyasi Söylemlerin Oluşturduğu Radikal ve Tolerant Kimlikler: Hollanda ve İngiltere Üzerine Ampirik Araştırma

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 22.03.2021

Kabul: 29.05.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

kimlik, inşacılık, çatışma, siyasi güven, kurumsal destek.

JEL Kodları: C15, J71

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Hollanda ve İngiltere gibi Demokratik Batı toplumlarında yaşayan Müslüman bireylerin dinî ve siyasî kimliğini incelemektir. Batı’da varlığını sürdüren Müslüman kimliğine aşırı sağcı akımlardan yansıyan tehditleri incelemek düşüncesi araştırmamızın ortaya çıkmasında başrolü oynamıştır. Çünkü bu tehditler fiilen siyasî hayata yansıdığı gibi literatüre de yansımaktadır. Ayrıca bu olumsuz tutumlar Batı’da Müslüman birey imajını zedelemekte ve genel manada söz konusu bireylerin yaşadığı toplumda olumsuz ve çatışmacı kimlikler olarak okunmasına neden olmaktadır. Yaptığım bu çalışma Müslüman kimliğinin siyasî kurumlara karşı tutumunu ve algısını, bununla beraber bu kimliğin toplumsal rolünün hangi faktörler tarafından etkilendiğine odaklanmaktadır. Bu çalışmada kantitatif araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu kullanımdaki gaye ise, inşacılık teorisi üzerinden bahsi geçen iki köklü demokratik ülkeden elde edilen dataların, literatürde geçen yapı ve ölçeklerin de kullanılarak analiz edilmesiyle sorunsala daha sağlıklı bakabilmeyi sağlayacağı düşüncesidir.

Atıf/Citation: Gökçekuyu, E. (2021). Political Appraisals Constituting Tolerant versus Radical Identities: An Empirical Comparison between Dutch and British Muslims, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 68-81.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

INTRODUCTION

This article is based on the constructivist premise that identities are apt to change and that ‘identities are not carved in stone’ purporting the idea that identities are not only malleable, but also constitutive (Wendt, 1999, p. 21). Constructivism perceives the association between identities and institutions as interrelated and argues for an all-encompassing holistic approach wherein immaterial variables such as norms, ideas and identities are attained major explanatory roles. From this perspective Constructivism sets itself apart from materialist arguments and schools of thought such as neorealism and neoliberalism. Neither of the two approaches attain any significant explanatory value to immaterial constructs such as identity, ideas or norms. For that matter, it is first and foremost that it is constructivism that puts and assigns a central role to the concept of identity in the world of political sciences as a significant variable. Two, constructivism is not a political theory that refers only to International Relations (IR), but it is rather a holistic frame that in the words of Wendt should be treated as a social theory including political sciences. Finally, constructivism makes it possible to conduct research that explains why conflicts between identity groups increase or decrease. It should be clear by now that it is not my objective to discuss IR in this paper. It is however my objective to validate the significance of the constructivist premise that ‘identities’ are significant social constructs that as Jesse and Williams argue can be constituted by political institutional structures.

Therefore, we can infer that the constructivist approach accentuates how institutional support and political narratives can constitute conflictual or peaceful identities. Jesse and Williams have constructed their empirical research model on premises of constructivism in order to predict conflict reduction in volatile communities. Their research does not involve a model based on an IR-perspective, but rather focuses on the regional conflicts between the Catalans and Basques against the Spanish state and the Protestant-Catholic conflict in the United Kingdom. This paper borrows Jesse and Williams’ constructivist postulations and demonstrates that their research in ‘Identity and Institutions’ argues that political narratives greatly impact the perception of trust by minority groups and play an important role in identity formations, affecting the perceptions of social order in terms of conflict or peace. Jesse and Williams’ (2005) research on identity and institutions is one of the first serious empirical attempts to make the constructivist idea empirically applicable.

One of the contemporary political debates in the Western world is the incompatibility issue of the Muslim existence within democratic western countries. Cesari (2014) argues that the incompatibility argument coined by Wael Hallaq (2013) does not hold. She argues that many Muslim countries hold independent democratic elections with legitimate political parties, which is all by itself proof that the argument of Muslim incompatibility is irrelevant. As many scholars will remember this debate also resonates with Huntington’s clash of civilizations. The idea is that Islam as a religion is not equipped to coexist with democratic norms making the Muslim individual unqualified, obscure and possibly jihadist. These depictions are interrelated with the Muslim existence in Western countries as being secluded, disdained from the general welfare leading to strict police profiling by anti-terror laws and again strict immigration policies. Norris and Inglehart disagree with Huntington’s whole thesis as being provocative and contentious. Norris and Inglehart (Inglehart & Norris, 2004, p. 134) disprove Huntington’s thesis Islam being the common denominator of all ethnic violence in the Middle East. Norris and Inglehart were able to disprove in their extensive research that there is no single Islamic culture around the world that could function as a common cause of violence. In the mean time scholarly works started to follow similar trails, such as Marranci (2011) who described the Muslim as a potentially dangerous agent and that the Muslim identity does not go well with western national identities proposing that Muslim individual with other loyalties, as the enemy within.

From this perspective Jesse and Williams’ research proves to be essential and utmost important. The importance does not only concern reasons of applicability of the constructivist social theory, but all the more whether the Muslim identity as depicted above is not a by-product of the lack of political trust. It is therefore my ambition to build further on the applicability of the constructivist imperative by adapting and quantifying their theoretical model. My research therefore builds on three main variables *identity, political salience and attitudes of conflict* which are measured by 48 single items as a survey study in two consolidated democratic European countries. In order to reach a representative number of

Muslim respondents in both countries, questionnaires are systematically and repeatedly distributed at the same time through official umbrella organizations, universities, educational institutions, foundations, unions, mosques and social media. A total of N = 1312 respondents was reached in a period of six months of which N = 795 Dutch and N = 517 were British respondents.

The composition of the respondents in the Netherlands is as follows: 34.9% Turkish, 23.40% Moroccan and 17.70% are of Dutch ethnic heritage. The composition of the participants in the United Kingdom is 25.7% of Bangladeshi, 22.8% of Pakistani and 11.6% of British ethnic heritage. In addition to the variable ethnicity, respondents in the United Kingdom indicate that 72.8% of the respondents have always lived in the United Kingdom whereas 94.8% of the respondents have always lived in the Netherlands.

Table 1. Crosstab Country Country * N = 1312

	NL	UK
African		6,60%
Arab	0,90%	5,00%
Asian		10,30%
Bengali		25,80%
British		11,60%
Dutch	17,70%	
Moroccan	23,40%	3,50%
Pakistani	1,00%	22,90%
Turkish	34,90%	2,90%
Other	22,10%	11,40%
Total	100,00%	100,00%

THEORY AND LITERATURE REVIEW

In the same line of thought, Wendt's emphasis in defining identity as "a relatively stable construct that seeks understanding and has expectations" (Wendt, 1992a, p. 397) suggests the individual search for stability in one's personal life. Becoming a member of a group entity can be explained to support this personal search by newly acquired norms, values and group support. Wendt (1992) embraces within constructivism the importance of *process* in the form of norms and values, stating that constructivism is applicable to all human conditions. Wendt also uses other theoretical frameworks such as the Social Identity Theory (SIT) to describe the functionality of an *in-group* or the membership to an in-group as a stabilizing factor for identity and process. But at the same time admits that this process of socialization is a long and slow interaction, since the individual needs time and space to find its place within the group structure. The process of socialization is based on interactionism wherein identities are constituted by group interaction. For Wendt SIT doesn't rule out collective identities which is why human beings construct societies and group identification, meaning that individuals learn to identify with each other as in the example of the European Union. This, for Wendt is proof for plasticity of group identities.

For Tajfel (1974) 'religious identity is a part of a person's social identity, therefore it is also a part of an individual's self-understanding'. This self-understanding comes from self-categorization and the awareness of the individual membership of an in-group. In SIT individuals are considered to have self-sufficiency in the selection of the own religious affiliation. Therefore, religious identity is neither something that is prearranged nor is this identity entirely free. Where SIT may explain individual identity and behaviour from an institutional perspective, there are scholars such as Jonathan Mercer who have heavily criticized and argued that the SIT actually defends the neorealist position criticizing Wendt's constructivism. For Mercer (1995) SIT explains the actors' natural self-interest that fear, conflict and

therefore competition are expected outcomes in a realist-world over process and identity. Group memberships may hold individuals true to their shared values and commit to social roles that are stable and predictable. The ingroup socialization then will require members to share and internalize core values of the group. This may inherently mean that ingroup bias as in favouring the own group will occur and at the same time the group will start comparing itself with other groups, causing inter-group discrimination, violence and even conflict.

Another important scholarly approach is the work of Lijphart (2008), who explained *social cleavages* by way of vertical pillars, also called *pillarization*. This pillarization suggests, as occurred in the Netherlands during the fifties and the decades after that *ethnic* groups would compete with each other on basis of ideological differences. For Lijphart the concept of *identity* was not a relevant word of choice, whereas pillarization was solely built on the term *ethnic cleavages*. Lijphart did however stress the importance of such ethnically conflicting groups as being able to transcend their differences for collective gains in the form of consociationalism. As in constructivism de-pillarization does explain the decrease of conflict, whereas neither liberalism nor realism are able to explain the end of conflict.

From an empirical point of view the Brewer research shows that respondent's perception of themselves of having overlapping identities correlates with a certain degree of identity complexity. This high or low complexity of identity indicates respectively either an inclusiveness and tolerant attitude towards others or one that is exclusive converging identities into single dimensions. The Brewer (2013) research employs such attributes and social boundaries to determine memberships to groups. Therefore, it is the individual member's self-perception that is cognitive as well as motivational, which enables to predict inter- and intragroup relations. Therefore, the Brewer survey lets respondents to order their most important identities to establish self-perception. According to Brewer (2013) members of multicultural societies are much more inclined to positive and inclusive attitudes.

Both multiple as well as single identities may therefore become self-sustaining stable identities contingent of deep and established core beliefs, that may be positive, open and tolerant or be prone to conflict and violence. Therefore, identity in the political context does matter and can have devastating societal consequences, where cultural-religious groups may be forced to perceive to protect the self due to inter-group conflict and discrimination. In this sense such an unstable and confused state of identity has a higher chance to be deviant and conflict prone against populist and nationalist claims. This process may be more evident in socio-political despaired societies, as small ingroups may not have access to political resources or get institutional support and trust, which is required to reconstruct complex and tolerant identities.

METHODOLOGICAL FRAMEWORK

This article presents the quantitative part of a research that came about by way of triangulation using *convergent parallel sequencing* (Cresswell, 2012) for higher reliability and validity in research results. However, the qualitative data analysis is excluded for reasons of limited space. For the quantitative research method, a *multistage sampling* method is used where the questionnaire is randomly distributed to existing organizations by way of phone calls, e-mails and social media.

The questionnaire consists of forty-eight single item statements, which are constructed and adapted to existing scales in academic literature. The variable *Muslim identity* is measured by a scale used by Köktaş (2000) modelled according to the main pillars of the Islamic faith. This scale is based on and composed of the five pillars and religious duties according to the Islamic faith. This scale is in line with the Onay scale (2000) and refers to the scales developed by Köktaş, who based his items on the research of the sociologist Hans Mol (1978).

This scale includes the minimum conditions of having a Muslim identity the *Shahada*¹, which encompasses the majority of the Sunni Muslim schools. For minority Muslim schools such as the Salafi movement, just the *Shahada* is not an adequate indication of having a Muslim identity and must therefore

¹ *Shahada* is the expression stated in accepting the Islamic faith ('there is no god but Allah, and Muhammad is the messenger of Allah') and it is known as one of the Five Pillars of Islam.

be supplemented with *Salaat* (praying five times a day), *fasting* during the month of Ramadan, together with the duties of *hajj* and *zakat*. For this reason, certain questionnaire items are loaded together by a factor analysis to construct a new variable called ‘Muslims Identity’, which is presented on page 7.

Among other reasons the Netherlands and the United Kingdom are both consolidated democracies and both countries have large Muslim communities. There are 1.210.000 and 4.130.000 Muslims respectively living in the Netherlands and the United Kingdom. Both Muslim communities are flourishing and engaged in social-political life.

The questionnaire in this research includes socio-demographic questions such as age, gender, ethnic background, education and income and it is constructed according to a five-point Likert Scale. The questionnaire also includes questions on *centrality* and *salience* of Islam as to indicate the importance attached by the respondents’ religious beliefs. Items on salience in the survey aims to measure the readiness of the respondents to act upon religious motives. This paper also explores a possible new scale to measure Muslim Identity by Principal Components Analysis (PCA) to view whether the single item, Shahada can be combined with the degree of importance attained to Islam, i.e. *centrality* and the item *basin daily decisions according to Islam* as this item covers the cognitive religious decision-making in daily life of respondents.

Further, the research of Brewer (2013) is employed to annotate the *overlapping* attributes to measure the flexibility respondents to tolerate other identities beside the own identity. Therefore, the Brewer scale is adapted into the questionnaire to analyse whether the Dutch and British Muslims perceive themselves to have *single identity* or *multiple identities* as to indicate rigidity (not-superordinate or single identity) and/or flexibility (superordinate and multiple identities) within their self-categorization. Therefore, the respondents are asked whether they believe to have single identity or multiple identities. In case respondents perceive themselves as having multiple identities, they are then asked to order the most important three identities they feel that they belong to. Superordinate here, means that the respondent considers the Self to have a Muslim identity that is central and salient as well as also considering the Self to have a national identity such as being Dutch or British. This is labelled as having multiple identities where having a single identity means to be only Muslim and nothing else. This suggests that the respondent believes to have only one identity, that is the Muslim identity.

To measure the respondents’ perceptions on the institutional trust and the how this variable correlates with the Muslim identity, a single item question is asked whether respondents perceive *political actors trust Muslims and Islam* (Hogg et al., 1995, p. 256). Jesse and Williams (2005) theorize that institutional trust is crucial as political actors’ appraisals together with granting access to the political arena are imperative for constituting peaceful identities who then are predicted to become highly prone to embrace multiple identities instead of single and rigid identities. Another additional item that is included into the questionnaire measures the ‘political salience’ of the participants to measure their willingness to participate in political processes such as political parties, voting and having their own political parties in the national parliament.

The Research Hypotheses

As the scholarly attention in constructivism in the recent decades has been increasing, there is also much debate about the empirical applicability of constructivist paradigm (Wendt, 1999). Wendt and Onuf (2013) as the leading proponents of constructivism seem to disagree on this methodological issue. However, both agree that there is much need for empirical research. One serious scholarly work to theorize constructivism into an applicable frame belongs to Jesse and Williams (2005) who conducted a research on the Catalan-Bask conflict in Spain and the Protestant-Catholic conflict in the UK. Their research brought about an important finding that there is a positive association between variables *identity* and *institutions* and this association predicts the direction of a given conflict. Jesse and Williams finding supports Wendt’s critique on neo-realism and neo-liberalism to fail to foresee or explain the end of the Cold War and therefore the end of such major conflict.

The first premise within the constructivist paradigm is that there are no taken for granted constructs such as ‘fear’ and ‘threat’ as being *given*, but these concepts are rather socially constructed.

These ‘assumed’ deterministic built in factors such as fear, and threat become self-fulfilling prophecies and become self-sustaining as they are socially learned and carried over into the next generations. To build further on this premise; constructivism therefore suggests that if something is constructed, it can be reconstructed, redefined, and renegotiated within the social and political context. In this line of thought, identity and institutions are also malleable and therefore equally significant and relevant, contrary to the neo-realist and neo-liberal paradigms. Jesse and Williams also postulate a second determining factor in constituting ‘multiple identities’, which is the existence of *cross-border institutions*. As a condition, they postulate that such institutions must support multiple-identities and grant minority access to political resources. However, since there is no organized European Union (EU)-level Muslim participation at the moment, this study focuses on the Muslim respondents’ potential salience to access to the political domain and whether they perceive the existing political institution useful to support their Muslim identity.

This research model hypothesizes that Muslim identity in both countries does overlap with the much-debated variable ‘national identity’, such as being Dutch or British besides categorizing oneself as merely Muslim. As Jesse and Williams (2005) hypothesize, the *institutional trust* is an important variable in the constitution of new identities, the second hypothesis is that Muslim identity is open to be influenced by *reflected appraisals* of the political actor. Therefore, perception of the Muslim identity who feels trusted by the political actor can construct complex, multiple and superordinate identities. In addition to that as Brewer (2005) demonstrates individuals with superordinate identities are expected to be flexible and amiable, enabling open and tolerant behaviour towards out-group members. Then as Jesse and Williams would predict these socially constructed multiple identities, having been supported by institutional trust should inversely correlate with the variable of conflict (hard approach).

- H1 The variable Muslim identity inversely correlates with the variable politicians’ trust;
- H2 The variable Muslim identity positively correlates with political institutional salience;
- H3 The variable Muslim identity positively correlates with attitudes of peace;

Socio-Demographic Data

In the research conducted, 51.9% of the Dutch respondents (N=795) were male and 48.1% of the respondents were females. In the UK 58.2% of the respondents (N=517) were males and 41.8% were females. Overall respondents participating in the survey in both countries consisted of 60.5% males and 39.9% females. In both countries the proportion of males and females have comparable compositions, with a normal distribution across samples (M = 1.39, SD = 0.49, P < 0.028) providing the data is significant and comparable.

Table 2. Gender * Country now? Crosstabulation N = 1312

		Country now?		Total
		NL	UK	
Gender	Male	51.9%	58.2%	54.3%
	Female	48.1%	41.8%	45.7%
Total		100.0%	100.0%	100.0%

Overall Data on Islamic Duties

Data on religious duties in both countries demonstrate similar yet remarkably high percentages of salience in religious duties and obligations. The first question in the questionnaire is the statement on *Islamic faith principles*² to ascertain whether the respondents agreed to be Muslim. 85.1% of the Dutch

² The principles of Islamic faith concern the following principle conditions: 1) belief in Allah, 2) belief in Prophets, 3) belief in Books, 4) belief in Angels, 5) belief in the Judgement Day and 6) belief in Fate.

respondents and 90.8% of the British respondents replied to perceive the *principles of faith as* extremely important.

Table 3. Pillars of Islam * Country? Crosstabulation N = 1303

		Country now?		Total
		NL	UK	
Pillars of Islam	Extremely Agree	85.1%	90.8%	87.3%
	Agree	13.7%	4.5%	10.1%
	Neutral	0.6%	2.5%	1.4%
	Disagree	0.3%	1.2%	0.6%
	Extremely Disagree	0.4%	1.0%	0.6%
Total		100.0%	100.0%	100.0%

Religious items such as *Shahada, Salaat, Fasting, Hajj* and *Zakat*, 88.2% of the Dutch and 90.3% of the British respondents replied as extremely important for the variable *shahada*. 77.1% of the Dutch and 70.2% of the British respondents replied to (*salaat*) *praying five times a day* as extremely important. 92.9% of the Dutch and 89.0% of the British respondents replied to *fast* always every year during Ramadan and 78.2% of the Dutch respondents and 80.8% of the British respondents replied to *pay zakat* always every year. On the other side 18.6% Dutch and 33.6% of the British respondents responded to have fulfilled their hajj duty. These low percentages can be explained that hajj is contingent of financial means of the respondents.

Type of Identities: Single or Multiple?

To obtain an image of the perception on self-categorization of identity, the respondents were asked whether they perceive themselves as having ‘*only one identity*’ or ‘*more than one identity*’. The table below presents that 45.5% Dutch and 53.7% British Muslims categorise themselves to have *only one identity*. Whereas 54.5% Dutch and 46.3% British Muslims responded to have *more than one identity*. The difference between two countries is noticeable. British Muslims seem to be more inclined towards categorizing themselves as having ‘single identity’, whereas most Dutch Muslims categorize themselves as having ‘multiple identities.’

Table 4. Identity * Country now? Crosstabulation N = 1312

		Country now?		Total
		NL	UK	
Identity	I only have one identity	54.5%	46.3%	51.3%
	I have more than one identity	45.5%	53.7%	48.7%
Total		100.0%	100.0%	100.0%

As it can be seen in the table below, when Muslim respondents were asked to order their most important three identities, 58.5% of the British Muslims list the *British National identity* in the first three ranks together with their Muslim identity. Oddly enough, British Muslims also score higher 58.5% compared to the Dutch Muslims at a 48.8% level in multiple identities. Choice for single identity and high complex identity seem to contradict each other, yet as Brewer argued those who live in multicultural societies who are well aware of their own unique identities as well as of those of others are actually to have higher complex identities.

It is also noteworthy to explain that respondents were only asked to bring an order in their own self-categorized identities that they see fit for themselves. In other words, respondents were never asked to refer to any *national identity* whatsoever. Therefore, the data below are responses of respondents who from their own free will and self judgement categorized themselves as having a religious identity as well as a national identity, which in their cases meant to have Dutch/British national identities. In this sense this paper presents the finding that respondents who categorize themselves as Muslim also perceive themselves as Dutch/British categorically implicating a sense of loyalty towards the country they live in.

Table 5. Ordered * Country now? Crosstabulation
N = 1312

		Country now?		Total
		NL	UK	
Ordered	Yes	48.3%	58.5%	52.5%
	No	51.7%	41.5%	47.5%
Total		100.0%	100.0%	100.0%

The first hypothesis (H1) that there is an inverse correlation between the variable *Single Identity* (I only have one single identity) and the variable *politicians trust Muslims and Islam* negatively correlate with each other (M = 4.31, SD = 0.929, r = -0.082**). Respondents across both countries who categorize themselves as having *only one identity* disagree with the statement that Dutch and British politicians trust Islam and Muslims.

Additional yet another important finding is that respondents who perceive themselves as having *single identities* present an inverse correlation with the variable attitudes of *soft approach* (M = 1.84, SD = 0.500, r = 0.201**). From this finding we may infer that those respondents who were able to order multiple (overlapping) identities to prefer an attitude of soft and peaceful attitudes. This finding provides supports the findings of Roccas and Brewer’s findings as explained earlier.

MUSLIM IDENTITY

In order to construct a new variable called *Muslim Identity* is attempted by loading religious single item questions *Shahada, Salaat, Fasting, Zakat* and *Hajj* together by Principal Components Analysis (oblique rotation). This PCA analyses showed that the five items load well together with a determinant of 0.518 which is a fair score and considered to be significant. The Cronbach’s Alpha is 0.596 which also shows a moderate internal consistency amongst the above single items.

Yet, a second way to construct a new variable *Muslim Identity* other than using the above single items, is to use other single items: *Shahada, Centrality of Islam* and *Making Daily Decisions according to Islam*. A PCA analysis provided a determinant-value of 0.475 (>0.0001). At this point I am able to assume that the three separated items can be factored together. The Kaiser-Meyer-Olkin Measure is 0.596, which is a significant score of validity (>0.0005). According to the KMO Bartlett’s Test, the Factor analyses is strongly significant at a p-value of 0.000. The Cronbach’s Alpha calculated for this new variable is 0.699, which is a moderately strong internal consistency. This second construction of Muslim identity is statistically stronger and a better fit indicating that *shahada, centrality of Islam and decision making on basis of Islam* may construct a better fit for a new variable Muslim Identity.

POLITICAL INSTITUTIONAL SALIENCE

In order to measure the *political institutional attitudes* of the respondents, single item questions used in the questionnaire are loaded together by way of a PCA analysis. These items are (i) the

respondent perceives *voting* as a part of his/her own identity, (ii) the respondent perceives to *have equal rights*, (iii) the respondent *follows policies*, (iv) + (v) desires own *political parties* in the national and European parliaments, (vi) +(vii) would rather *vote for an own political party in national and European parliament*, (viii) perceive *lobbying* policymakers as an important political institutional imperative. The PCA analysis delivers a determinant value of the Correlation Matrix 0.091 (>0.0001), which is a moderate value. The Kaiser-Meyer-Olkin value is 0.673 and significant at a level of 0.000. The Cronbach’s Alpha for these eight individual items was equal to 0.662 which is also a moderately fair indication of internal reliability.

Having composed a new variable called *Political Intuitional Salience*, this new variable positively correlates with the newly constructed variable Muslim Identity (Shahada, Centrality and Daily Decision by Islam): (M = 3.90, SD = 1.427, r = 0.282**). Overall, the second hypothesis (H2) that respondents with Muslim identity perceive *democratic political salienc*e can also be confirmed. As for the third hypothesis (H3) the newly composed variable *Muslim identity* positively correlates with the variable *Soft Approach* (M = 1.84, SD = 0.920, r = 0.171**), which also conforms the third hypothesis, all correlations being significant at p = 0.000.

POLITICIANS’ TRUST ISLAM AND MUSLIMS

When respondents were asked whether they agreed that the Dutch and British politicians trust Muslims or Islam, 45.1% of the Dutch Muslims and 36.3% Extremely Disagreed with the statement. 69.4% of the British Muslims and 18.6% Disagreed. As it was also expected the variable *politicians’ trust in Muslims-Islam* negatively correlated with the variable *Muslim Identity* (M=2.40, SD= 0.870, r= -0.143**). The more respondents agreed to have a Muslim identity, the more they perceive the Muslim identity is distrusted by politicians.

Table 6. Politicians Trust in Islam and Muslims * Country now?
Crosstabulation N = 1312

		Country now?		Total
		NL	UK	
Pol. Trust Islam and Muslims	Extremely Agree	0.6%	3.1%	1.6%
	Agree	2.9%	6.0%	4.1%
	Neutral	15.0%	2.9%	10.2%
	Disagree	36.3%	18.6%	29.3%
	Extremely Disagree	45.1%	69.4%	54.7%
Total		100.0%	100.0%	100.0%

Another intriguing finding is the negative correlation between the variable *politicians’ trust* and the variable of *perceiving the self being recognized in society* (M=1.49, SD= 0.500, r= -0.326**). In other words, this correlation infers that the more respondents feel being trusted by politicians, the more they feel being acknowledged and recognized within the societies. Multiple Regression analysis shows that variables distrust of the political actor, lack of belief in having equal rights, feelings of discrimination and feelings of not being recognized deliver an R-square of 0.313. We may infer that the lack of *feelings of recognition in society* can be predicted by these variables and account for 31% of the variance.

Table 7. Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.560 ^a	.313	.310	.814

a. Predictors: (Constant), Feel_recognized, Hard_Approach, Pol_Trust-Isl, Feel_discriminated, Equal_Rights

The lack of *being recognized in society* can be explained by the *negative appraisals* of politicians towards Muslim minorities in both countries. This assumption is in line with the inverse correlation between the variable *politicians' trust in Muslims or Islam* and the variable *feelings of being discriminated* in society (M=2.57, SD= 1.025, $r = -0.306^{**}$). The more respondents feel to be distrusted, the more they feel discriminated in their society. Another significant finding that supports the latter is the negative correlation between the variable *politicians' trust* and the variable *not feeling to be a valuable member of the society* (M=2.30, SD= 0.982, $r = -0.283^{**}$). Further, the variable *trust by politicians* is also inversely correlated with the variable *believing to having equal rights* in society (M=2.68, SD= 1.055, $r = -0.338^{**}$). In other words, respondents in both countries experience politicians' *distrust* with perceptions of failure of recognition and discrimination and the failure of enjoying equal rights.

The variable politician's distrust is also inversely correlated with the variable *salience to follow government policies* (M=1.77, SD= 0.805, $r = -0.082^{**}$). From this it can be inferred that Muslim citizen gets discouraged from political participation with feelings of alienation. In addition, the variable *politicians' distrust* is also inversely correlated with another variable where the *wellbeing* on the street is felt as being under threat (M=2.36, SD= 1.080, $r = -0.142^{**}$).

Finally, one of the most fundamental findings is that the variable *distrust of the political actor* positively correlates with the variable *Hard Approach* (M=3.84, SD= 1.218, $r = 0.178^{**}$). The data shows that the more a respondent feels distrusted, the more a respondent perceives *hard approach* to be a suitable and viable social-political attitude. Hence, respondents who feel distrusted by the political actor, also perceive that they should be *protected by Special Laws* (M=2.45, SD= 1.176, $r = -0.114^{**}$) as the variable distrust and the need to be protected by special laws are inversely correlated.

CONCLUSION AND DISCUSSION

This article has proposed to provide an applicable model based on the constructivist premise of mutual constitutive effects between identities and institutions. The applicability of the constructivist theorem is a much debated and criticized topic in the world of grand theories of neo-realism and neo-liberalism. Data analysed in this paper shows that respondents across both countries who categorize themselves as having *only one identity* disagree with the statement that Dutch and British politicians trust Islam and Muslims.

The worrying part is that respondents who perceive themselves as having single identities do not believe in soft approach, whereas respondents who perceive multiple and overlapping identities do prefer peaceful attitudes. This latter finding supports Roccas and Brewer's research findings that highly complex identities are tolerant and inclusive. Data analysed in this article has shown that negative appraisals of political institutions do matter and support the findings of Jesse and Williams' research findings that there is an association between identities and institutions.

As an example, data shows that respondents who feel being trusted by politicians, also feel being acknowledged and recognized within their societies. Whereas distrust of the political actor, goes together with perceptions that respondents lack having equal rights, feelings of discrimination and feelings of not being recognized. Data also shows that respondents believe that their wellbeing is under threat and that they need special laws to be protected. It may therefore be inferred that the constructivist

argument may be justified as Muslim identity shows indications of the capability of being and having multiple identities and thus being malleable in relation to political actors' appraisal.

This paper additionally provides an alternative way to construct a variable to measure Muslim identity. This new variable Muslim identity provided a positive correlation in relation to the variable political institutional salience and with the variable soft approach. These data support the constructivist premise that identities are 'socially constructed'. Identities are subject to change due to political narratives affecting either positively or negatively, where overlapping multiple identities may become prone to perceptions of conflict. Therefore, I argue that political institutional support of the Muslim identity will have a positive impact on constituting multiple and tolerant identities and therefore increase the chances of reducing social conflict.

BIBLIOGRAPHY

- Adams, I., Adler, E., Allen, H., & Anderson, S. (2011). Abdelal, Rawi, Yoshiko M. Herrera, Alastair Iaian Johnston, and Rose McDermott (eds.), *Measuring Identity: A Guide for Social Science Research*. Cambridge University Press: Cambridge
- Ahmet O. (2000). *Religious Attitudes and Muslim Identity, with Reference to Turkish University Students*. White Rose eThese Online. Erişim Adresi uk.bl.ethos.365414. <https://libguides.usc.edu/APA7th/dissertationthesis#s-lg-box-22622238>
- Brewer, M. B., Gonsalkorale, K., & van Dommelen, A. (2013). Social identity complexity: Comparing majority and minority ethnic group members in a multicultural society. *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(5): 529–544.
- Brewer, M. B., & Pierce, K. P. (2005). Social Identity Complexity and Outgroup Tolerance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(3): 428–437.
- Cesari, J. (2014). *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity, and the State*. Cambridge University Press: Cambridge
- Creswell, J. W. (2012). *Educational Research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson: UK
- Duderija, A. (2007). Literature Review: Identity Construction in the Context of Being a Minority Immigrant Religion: The Case of Western-born Muslims. *Immigrants & Minorities*, 25(2): 141–162.
- Elshayyal, K. (2018). *Muslim Identity Politics: Islam, Activism and Equality in Britain*. Bloomsbury Publishing: London
- Gilroy, P. (2000). *Against race: Imagining political culture beyond the color line*. Harvard University Press. Cambridge
- Hogg, M. A., Terry, D. J., & White, K. M. (1995). A tale of two theories: A critical comparison of identity theory with social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4):255–269.
- Hopkins, N. (2011). Dual Identities and Their Recognition: Minority Group Members' Perspectives. *Political Psychology*, 32(2): 251–270.
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22(1). 127–156
- Iner, D., & Yucel, S. (2015). *Muslim Identity Formation in Religiously Diverse Societies*. Cambridge Scholars Publishing: New Castle
- Inglehart, R., & Norris, P. (2004). *Sacred and secular. Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press. Cambridge
- Jesse, N. G. (2005). *Identity and Institutions*. State University of New York Press: Ithaca
- Lijphart, A. (2008). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam University Press: Amsterdam
- Mamdani, M. (2005). *Good Muslim, bad Muslim: America, the Cold War, and the roots of terror*. Three Leaves Press Doubleday. New York.
- Marranci, G. (2011). *Jihad Beyond Islam*. Berg Publishers. Oxford
- McPhee, S. (2005). *Muslim identity* (Sussex Migration Working Paper No.34). University of Sussex. Erişim Adresi <http://www.sussex.ac.uk/migration/research/publications/workingpapers/wplist>
- Meer, N., & Modood, T. (2012). How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism? *Journal of Intercultural Studies*, 33(2): 175–196.
- Mercer, J. (1995). Anarchy and identity. *International Organization*, 49(2): 229–252.

- Mol, H., 1922-. (1978). *Identity and religion: International, cross-cultural approaches*. Sage Publishing: London
- Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: Creating and recreating ethnic identity and culture. *Social Problems*, 41(1): 152–176.
- Onuf, N. (2013). *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*. Routledge: London
- Peucker, M. (2018). On the (In)compatibility of Islamic Religiosity and Citizenship in Western Democracies: The Role of Religion for Muslims' Civic and Political Engagement. *Politics and Religion*, 11(3): 553–575
- Pichler, F. (2005). *Affection to and Exploitation of Europe: European Identity in the EU*. (SSOAR Open Access Repository Working Paper). Erişim Adresi <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-220567>
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Information (International Social Science Council)*, 13(2): 65–93.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press: Cambridge
- Van Klingeren, M., Boomgaarden, H. G., & De Vreese, C. H. (2013). Going Soft or Staying Soft: Have Identity Factors Become More Important Than Economic Rationale when Explaining Euroscepticism? *Journal of European Integration*, 35(6): 689–704.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2): 391–425.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press. Cambridge
- Ysseldyk, R., Matheson, K., & Anisman, H. (2010). Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1): 60–71
- Yuval-Davis, N. (2006). Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3): 197–214.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the impact of political institutional appraisals and how these appraisals influence the Muslim presence in the Netherlands and the United Kingdom. This quantitative study reveals that the variable *politicians' trust in Muslims* has great impact on the constitution of radical and violence prone identities. The research model is based on the constructivist premise postulating that 'identities' can not be treated as fixed but must rather be treated as 'socially constructed' variables. This premise therefore indicates that religious identities can be influenced by institutional imperatives constructing either peaceful or conflictual identities.

This study therefore argues that political appraisals can be used to predict the decrease of societal tensions, as well as predict conflict and therefore a possible increase of social conflict. This constructivist view allocates a significant role to identity-formation and how attitudes of conflict can be impacted by the political context. For this purpose, this article seeks to test the following hypothesis:

- H1 The variable Muslim identity inversely correlates with the variable politicians' trust;
- H2 The variable Muslim identity positively correlates with political institutional salience;
- H3 The variable Muslim identity positively correlates with attitudes of peace;

One of the critical debates in the Western world today is the question of incompatibility of the Muslim existence within western countries. Many scholars will remember this debate resonating with Huntington's clash of civilizations. It is the idea that Islam as a religion is not equipped to coexist with democratic norms providing that the Muslim individual is unqualified, obscure and possibly jihadist. These depictions are interrelated with the Muslim existence in Western countries as being secluded, disdained from the general welfare leading to strict police profiling by anti-terror laws and again strict immigration policies.

This research model hypothesizes that Muslim minorities in the Netherlands and the United Kingdom categorize themselves as being Dutch or British besides categorizing themselves also as Muslims. Jesse and Williams (2005) hypothesize from a constructivist perspective that the *institutional trust* is an important variable in the constitution of new identities. Therefore, it goes that the Muslim individual who feels trusted by the political actor will construct complex, multiple and superordinate identities. These identities being flexible and amiable, enabling open and tolerant behaviour towards out-group members. This model then predicts that these socially constructed multiple identities, being supported by institutional *trust* should inversely correlate with the variable of conflict (hard approach).

This article proposes to provide an applicable model based on the constructivist premise of mutual constitutive effects between identities and institutions. The applicability of the constructivist theorem is a much debated and criticized topic in the world of grand theories of neo-realism and neo-liberalism. Data analysed in this paper shows that respondents across both countries who categorize themselves as having *only one identity* (rigid identity) disagree with the statement that Dutch and British politicians trust Islam and Muslims. Probably the most worrisome part is that respondents who perceive themselves as having *single identities* do not believe in a soft approach, whereas respondents who perceive multiple and overlapping identities do prefer peaceful attitudes. This latter finding supports the constructivist premise that highly complex identities are tolerant and inclusive. Data analysed in this article shows that negative appraisals of political institutions do matter and support the findings of Jesse and Williams' research that there is an association between identities and institutions.

Data also demonstrates that respondents who feel being trusted by politicians, also can feel being recognized and acknowledged in the Dutch as well as British societies. However, the distrust of the political actor goes hand in hand with perceptions of absence of equal rights, the presence of discrimination and feelings of not being safe. This quantitative study therefore shows and argues that the constructivist argument is justified as the presence of the Muslim identity shows indications of the proficiency of constructing multiple identities and proving that identities are malleable in relation to political actors' appraisal.

Last but not least, this study provides an alternative way of constructing a variable to measure Muslim identity. This new way of measuring the variable of Muslim identity shows a positive correlation with the variable political institutional salience and with the variable soft approach. These data support the constructivist premise that identities are 'socially constructed' and that identities are subject to change on basis of political narratives affecting identities making these identities to be prone for perceptions of conflict. Therefore, this paper demonstrates that political institutional support of Muslim identity can have a positive impact on constituting multiple and tolerant identities and therefore increase the chances of reducing social conflict.

Kaldor Yaklaşımı Çerçevesinde İmalat Sanayii ve Hizmetler Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Seçili Geçiş Ekonomileri Örneği

Olçay Çolak¹ Elchin İsmayilzada²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Uşak, Türkiye
olcay.colak@usak.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

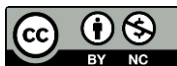
²Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, Uşak, Türkiye
talib.ismayil@mail.ru

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 24.03.2021 Kabul: 27.04.2021 Yayın: 30.06.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Kaldor'un Büyüme Yasaları, İmalat Sanayii, Hizmetler Sektörü, Geçiş Ekonomileri.</p> <p>JEL Kodları: C33, O47, P24</p>	<p>Ekonomik gelişmişliğin sağlanmasında sanayileşmenin rolü özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde literatürde en çok tartışılan konulardan birisidir. Bu doğrultuda sermayenin kıt olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme, ekonomik gelişmişliğin sağlanmasında kilit bir role sahiptir. Ayrıca bu ülkeler açısından sermaye birikiminin yetersizliği de bir başka önemli olgudur. Kaldor'un (1966) sanayileşmenin ekonomik büyümenin lokomotifi olduğu görüşünden yola çıkarak bu çalışma sanayileşme ile verimliliğin üretim üzerindeki etkisini, hizmetler sektörünü de içerecek şekilde, 13 seçili geçiş ekonomisi için uygulamalı olarak incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, yıllık panel veri seti kullanılarak, panel eşbütünleşme testleri ve panel eşbütünleşme tahminleri yardımıyla analiz gerçekleştirilmiştir. Kaldor'un (1966) ortaya koymuş olduğu farklı modeller çerçevesinde, panel eşbütünleşme testleri sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret etmiştir. Öte yandan, eşbütünleşme tahminlerine göre sanayi sektöründeki katma değer hizmetler sektörüne kıyasla üretimi daha fazla arttırıcı etkiye sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte sanayi sektöründeki verimliliğin, hizmetler ve diğer sektörlerdeki verimliliğe kıyasla üretimi daha fazla arttırdığı da bir diğer önemli bulgu olarak dikkat çekmektedir.</p>

Investigation of the Impact of the Manufacturing Industry and Services Sector on Economic Growth in the Framework of the Kaldor Approach: The Case of Selected Transition Economies

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 24.03.2021 Accepted: 27.04.2021 Published: 30.06.2021</p> <p>Keywords: Kaldor's Growth Laws, Manufacturing Industry, Services Sector, Transition Economies.</p> <p>JEL Codes: C33, O47, P24</p>	<p>The role of industrialization in ensuring the economic development is one of the most discussed topics in the literature especially in the Post II. World War. In this direction, industrialization has a key role in ensuring economic development for the less-developed and developing countries in where capital is scarce. Furthermore deficiency in capital accumulation is another major fact for these countries. Based on Kaldor's (1966) view that industrialization is the locomotive of economic growth, this study aims to examine the effect of industrialization and productivity on production, by including the services sector, for 13 selected transition economies. In this context, by using the annual panel data set, the analysis was carried out by means of the panel cointegration tests and panel cointegration estimators. Within the framework of different models introduced by Kaldor (1966), the results of the panel cointegration tests indicate the existence of a long-run relationship between the variables. On the other hand, according to the cointegration estimators, it is concluded that the value added in the industry sector has a greater effect on increasing the production compared to the services sector. Nonetheless, it draws attention as another important finding that productivity in the industrial sector increases production more than the productivity in services and other sectors.</p>

Atf/Citation: Çolak, O. ve İsmayilzada, E. (2021). Kaldor Yaklaşımı Çerçevesinde İmalat Sanayii ve Hizmetler Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Seçili Geçiş Ekonomileri Örneği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 82-100.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, ekonomistlerin en çok tartıştıkları konulardan birisi olmakla beraber özellikle de gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) üzerinde çalıştığı ekonomik konuların başında gelmektedir. Ekonomik büyüme literatüründe en çok üzerinde durulan konulardan birisi olan ekonomik büyümenin sürdürülebilir olabilmesinin sanayi sektörüne bağlı olduğu görüşüdür. Bu nedenle ülkelerin ekonomik kalkınması ile sanayileşme arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu tezi dikkate alınması gereken bir gerçektir. Keza ülkelerde kalkınma planları hazırlanırken sanayileşme en önemli kısmı oluşturmaktadır. Bilindiği gibi sanayileşme yeni teknolojik gelişmeler, ekonomik, sosyal, kültürel değişkenler üzerinde etkisi vardır. Sanayileşmiş ülkelere baktığımızda aynı zamanda toplum refahının da yüksek olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu ülkelerde istihdamın yüksek olması, teknolojinin daha ulaşılabilir olması ve üretime entegrasyonu kişi başına düşen gelirin yüksek olması gibi birçok sebep kalkınmışlığında birer göstergesidir. Sanayi sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ilk kez Post-Keynesyen iktisatçılardan biri olan Kaldor tarafından incelenmiştir.

Kaldor (1966) çalışmasında bu ilişkiyi üç farklı yasa ile açıklamıştır. Birinci yasa aynı zamanda imalat sanayinin ekonomik büyümenin motoru olarak ifade edilmekte ve imalat sanayii üretim artışı ile büyüme arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir. İkinci yasa ise imalat sanayinde üretim artışı ve verimlilik artışı arasındaki pozitif yönlü ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Bu yasa, aynı zamanda 1940’larda Doğu Avrupa ülkeleri için bu tür bir ilişkiyi keşfeden Hollandalı iktisatçı P.J. Verdoorn’un adıyla Verdoorn yasası olarak da anılmaktadır. Üçüncü yasa, imalat sanayindeki çıktı büyümesi ile imalat sanayi dışındaki sektörlerin verimlilik artışı arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir (Kaynak, 2011: 153).

Tarım ve hizmetler sektöründeki yenilikler de imalat sektöründeki firmaların yaptığı yenilikler nedeniyle gelişmektedir. Günümüzde teknolojik değişimin ekonomiler üzerindeki olumlu etkileri herkes tarafından kabul edilmektedir. Birçok çalışmada, teknolojik değişimin refah düzeyini sağlayan en önemli etkenlerden birisi olduğu görüşüdür. Teknolojideki yaşanan yenilikler tarım ve hizmetler sektöründe yaygın bir biçimde kullanılmakla birlikte asıl en önemli kullanım alanı sanayi sektörüdür. Bu nedenle günümüzde hızlı sanayileşmenin, ülkelerin yüksek bir ekonomik büyüme hızına ulaşabileceğine dair yaygın bir görüş hâkimdir (Arısoy, 2008: 6).

Bu çalışma, Kaldor’un imalat sanayinin verimlilik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini hizmetler sektörünü içerecek şekilde üç farklı yasası bağlamında 13 seçili geçiş ekonomisinde 1990-2018 dönemi için dinamik panel veri analiziyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın geri kalan kısmı aşağıdaki gibi düzenlenmiştir: İkinci bölümde ilgili literatür özetlenecektir. Üçüncü bölümde, ampirik analizde kullanılan veriler ve yöntemle değinilecektir. Dördüncü bölümde ampirik sonuçları gösterilecektir. Çalışmanın sonucunun yer aldığı beşinci kısımda ise genel bir değerlendirme ve elde edilen bulgular doğrultusunda birtakım politika önerilerine yer verilecektir.

Literatür Taraması

Post Keynesyen ekonominin gelişiminde önemli bir figür olan Kaldor (1966) İngiltere’deki zayıf büyüme performansının nedenleri üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmanın bir parçası olarak Kaldor, imalat sanayi sektörünün ekonomik büyümenin ana motoru olduğunu savunan üç yasa öne sürdü. Daha sonra, ekonomik büyüme çalışmalarının ivme kazanmasıyla birlikte, Kaldor’un bu görüşünden yola çıkarak bir dizi iktisatçı tarafından imalat sanayinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini açıklamak için yapılan uygulamalı çalışmalarda gerek seçilen örneklem ve zaman periyodu gerekse seçilen yöntemin farklılığından dolayı kesin bir uzlaşımın sağlandığını ifade etmek güçtür. Bu çerçevede Stoneman (1979), yılında yaptığı çalışmada 1800-1979 dönemlerinde İngiltere ekonomisi için

Kaldor yasalarını (SEKK) yöntemi ile analiz yapmıştır. Çalışmanın sonuçları, Kaldor yasalarını destekleyen sonuçlara ulaşılmadığını göstermiştir. Ateşoğlu (1993) yaptığı çalışmada 1965-1988 yılları arası dönemde (EKK) yöntemi kullanarak ABD ekonomisi için Kaldor yasalarını analiz etmiştir. Analiz sonucunda, Kaldor yasalarını destekleyici bulgulara ulaşılmıştır.

Gelişmiş ülkelere yönelik son zamanlarda panel veriye dayalı çalışmalar da yaygın hale gelmiş ve çalışmaların Kaldor'un büyüme yasalarını ayrı ayrı ele alarak farklı sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Bu doğrultuda, Çetin (2009) 1981 ve 2007 yılına ait verileri kullanarak Türkiye ve AB ülkeleri için Kaldor'un birinci yasasını, Granger nedensellik testi ve (OLS) yöntemi ile analiz etmiştir. Bulgular, Türkiye ve araştırmaya katılmış diğer ülkelerde sanayi sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ener ve Arıca (2011) ise Kaldor'un ilk yasasının 1980-2008 döneminde gelir düzeyi yüksek ekonomilere sahip 23 OECD ülkesi için geçerli olup olmadığını panel veri analizi yardımıyla incelenmiştir. Ampirik analizden elde edilen bulgular Kaldor'un birinci yasasının, ilgili dönem aralığında seçilmiş ülkelerin ekonomik büyümesiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Romero ve McCombie (2016) ise Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi tekniği (GMM) yardımıyla 1976 ve 2006 dönemine ilişkin verilerle 12 imalat sanayi örneği ile yüksek gelirli 11 OECD ülkesi için Kaldor-Verdoorn yasasını analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, imalat sanayide ölçeğe göre artan getiri hipotezini önemli ölçüde destekleyen güçlü kanıtlar sağladığını ve ayrıca yüksek teknoloji imalat sanayilerinin, düşük teknoloji imalat sanayilerinden daha büyük ölçek getirisi sergilediğini göstermiştir. Çalışmada bunlara ek olarak yüksek teknoloji endüstrilerinde gözlemlenen ölçeğe göre getirilerin büyüklüğündeki artışların etkisiyle, son on yılda imalatta ölçeğe göre getirilerin büyüklüğünün arttığını da ortaya koymuştur. Marconi vd. (2016), dinamik panel veri analizini kullanarak, 1990-2011 yılları arasında Türkiye de dahil olmak üzere 63 orta ve yüksek gelirli ülkeden oluşan bir örneklem için Kaldor'un birinci ve ikinci yasalarını analiz etmiştir. Analiz sonucu, Kaldor'un birinci ve ikinci yasalarını desteklemekte ve imalat sektörünün büyümesi, özellikle orta gelirli ülkelerde, ekonomik kalkınma ve verimlilik artışları için önem arz etmektedir. Çalışma ayrıca, imalat ihracatının kalkınma süreciyle ilişkili olduğunu ve orta gelirli ülkelerdeki döviz kurunun bu sürece katkıda bulunduğunu doğrulamaktadır.

Gelişmiş ülkelerle olan gelişmişlik farkını kapatmada sanayileşmenin büyük bir öneme sahip olduğu ve ileri düzeyde sanayileşmeyi başarabilen Asya ülkelerine yönelik uygulamalı çalışmaların da literatürde önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Mamgain (1999) sanayileşme açısından büyük atılım gerçekleştirmiş Güney Kore, Singapur, Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkeler için 1960-1988 yılına ilişkin veriler yardımıyla Kaldor'un yasalarını (EKK) ve (FGLS) yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Kaldor'un ilk yasası tüm ülkeler için geçerliken, ikinci yasa Güney Kore ve Malezya için geçerlidir. Kaldor'un üçüncü yasası ise sadece Güney Kore için geçerlidir. Benzer şekilde Mercan vd. (2015) 1965-2012 dönemini kapsayacak bir şekilde yıllık verilerle yeni sanayileşen ülkeler için Kaldor yasasının geçerliliğini yeni nesil panel eş bütünleşme yöntemi kullanarak test etmişler. Ampirik bulgular, söz konusu ülkeler için imalat sanayi üretimindeki artışların ekonomik büyümeyi % 4,5 oranında arttırdığını işaret etmiştir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, Kaldor'un birinci yasasının bu ülkelerde geçerli olması söz konusu olmuştur.

Sanayileşmenin ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli görüldüğü az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik çalışmaların da yaygın hale geldiği söylenebilir. Yukarıda değinildiği üzere, bu tür ülkelere yönelik gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalarda da elde edilen bulguların gerek yöntem gerekse seçilen örneklem ve zaman periyoduna bağlı olarak farklılaşması söz konusudur. Bu bağlamda son 20 yılda hızlı sanayileşme ve ekonomik büyüme performansı kaydeden Çin ekonomisine yönelik Hansen ve Zhang (1996) Çin'in 28 bölgesi için 1985 ile 1991 yıllarını kapsayacak şekilde

Kaldor yasalarını sıradan en küçük kareler yöntemiyle (SEKK) sınımış ve Kaldor'un her üç yasasının Çin ekonomisinde geçerliliğini tespit etmiştir. Wang ve Li (2010) birim-kök, eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testi yardımıyla 1990 ve 2008 dönemine ilişkin verileri kullanarak Çin'de GSYH ile hizmetler sektörü arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. İlgili dönem aralığında yapılan çalışmada, uzun dönemde ekonomik büyüme ile hizmetler sektörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Yukarıda bahsedilen ülke ve ülke grupları haricinde münferit olarak ülke bazlı diğer uygulamalı çalışmalar da literatürde mevcuttur. Yapılan bu çalışmaların hizmetler sektörünün ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkisini incelemeye yönelik olması da dikkat çekicidir. Bu doğrultuda Tandrayen-Ragoobur (2010) küçük bir ada ülkesi olan Mauritius'da, kısa ve uzun dönemde hizmetler sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1975 ve 2009 yılına ilişkin verileri kullanarak test etmiştir. Çalışmada, hizmetler sektöründeki farklı faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini elde etmek için sınır test yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, hizmet sektörünün GSYH'ye olumlu katkıda bulunduğunu ve bunun yanı sıra uzun dönemde hizmet sektöründen kişi başı GSYH'ye doğru nedensellik ilişkisi var iken, kısa dönemde ise kişi başı GSYH'den hizmetlere doğru bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Rahman vd. (2011)'de yapmış oldukları analizde, 1972'den 2008'e kadar olan zaman serisi verilerini kullanarak, Bangladeş için GSYH ile tarım, sanayi ve hizmetler çıktısı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald testi kullanarak analiz edilmiştir. Test sonuçları, GSYH ile tarım ve sanayi sektörü arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ampirik çalışma aynı zamanda sanayi sektöründen tarım sektörüne ve GSYH'den hizmet sektörüne tek yönlü nedensellik bulmuştur. Alhowaish (2014), 1969-2012 döneminde Suudi Arabistan için hizmet sektörünün ekonomik büyümedeki rolünü zaman serisi teknikleri ile incelemiştir. Ampirik sonuçlar hizmet sektörü ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli istikrarlı dinamik bir denge ilişkisi olduğunu göstermektedir. Buna göre, Suudi Arabistan'da hizmet sektöründeki her %1'lik artış, ekonomik büyüme %0.93 katkıda bulunuyor.

Sanayileşmenin ekonomik gelişmişlik için önemli görüldüğü ve bu doğrultuda farklı dönemlerde rekabetçiliği ön plana çıkaracak şekilde çeşitli teşvik ve politikalarla desteklediği Türkiye ekonomisine yönelik literatürde uygulamalı çalışmaların son zamanlarda artış gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda Güçlü (2013) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de imalat sanayii ile ekonomik büyüme ilişkisi 1990-2000 verileri temel alınarak test edilmiştir. Çalışmada, (SEKK) regresyon analizinin yanı sıra mekânsal (spatial) panel veri yöntemi analize dahil edilmiştir. Yapılan çalışmada imalat sanayi üretiminin uzun vadede bölgesel kalkınmayı olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Arısoy (2013) ise 1963-2005 dönemini kapsayacak şekilde Türkiye ekonomisi için eş bütünleşme ve nedensellik testlerini kullanarak Kaldor yasalarının geçerliliğini analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye ekonomisinde sanayi sektörünün itici bir rol oynadığını söyleyen Kaldor yasasının aksine ekonomik büyümenin sanayi sektörü üretimini artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öte yandan hizmetler sektörünün ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da Türkiye ekonomisi bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda İnamoğlu (2013) 1968-2006 dönemine ilişkin temel alındığı çalışmada, Türkiye'de hizmet sektörünün gelişimi ve ekonomik büyümeye etkisini vektör otoregresyon (VAR) ve nedensellik testleri yardımıyla incelemiştir. Test sonuçlarına göre, tarım ve hizmet sektörleri ekonomik büyümeye etki etmekte ve ekonomik büyümeden de etkilenmektedir. Ancak sanayi sektörünün bu etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Yetiz ve Özden (2017) Engle-Granger nedensellik testleri ile etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleri yardımıyla 1960-2015 dönemini kapsayacak şekilde Türkiye ekonomisi için GSYH ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmada, tarım sektöründen GSYH, sanayi ve hizmetler sektörüne

doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş, ancak tarım sektörünün diğer sektörlerden etkilenmediği görülmüştür. Uğurlu ve Tuncer (2017) birlikte yapmış olduğu çalışmada 1995 ve 2011 yılına ilişkin verilerle Türkiye’de ekonomisi için sanayi ve hizmet sektörlerinin büyüme ve istihdama katkılarını girdi-çıkıtı yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışma bulguları, Türkiye ekonomisindeki başlıca sektörlerin sanayi sektöründen oluştuğunu hizmetler sektörünün ise büyüme üzerinde sınırlı katkılara sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı hizmet sektörlerinin Türkiye ekonomisinde üretim, istihdam, verimlilik üzerinde önemli katkılarda bulunduğu görülmüştür.

MODEL, VERİ SETİ ve YÖNTEM

Model ve Veri Setine İlişkin Açıklamalar

Kaldor Kanunu çerçevesinde, sanayi sektörü katma değeri ve istihdamı ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişki, 1990-2018 dönemi için Doğu Bloğu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bünyesinden ayrılan ve *geçiş ekonomileri* olarak adlandırılan ülkeler için irdelenecektir¹. Bu bağlamda Kaldor Kanunu’nun üç temel modelinin genişletilmiş çerçevede incelenmesinin söz konusu olduğu bu çalışmada, Kaldor’un büyümenin motoru olarak kabul ettiği sanayi sektörünün ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkisi ile hizmetler sektörünün de dahil edilmesiyle kurulan modeller panel veri analizi çerçevesinde doğrusal kalıpta aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model I(a)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_1 IVA_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model I(b)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_2 SVA_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model I(c)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_3 IVA_{it} + \beta_4 SVA_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Denklemlerde bağımlı değişken olarak kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GDP_{it}) yer alırken, IVA_{it} sanayi sektörü katma değerini, SVA_{it} ise hizmetler sektörü katma değerini göstermektedir. Öte yandan sanayi sektörünün verimlilik üzerine etkisi, Verdoorn Yasası olarak bilinmekte ve hizmetler sektörünü de içerecek şekilde genişletilmiş olarak aşağıdaki denklemler vasıtasıyla incelenecektir.

$$\text{Model II(a)} \quad EI_{it} = \alpha_0 + \beta_5 IVA_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$\text{Model II(b)} \quad ES_{it} = \alpha_0 + \beta_6 SVA_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Buna göre 4 ve 5 nolu denklemlerde bağımlı değişkenler sırasıyla sanayi sektörü ve hizmetler sektörü istihdam oranını vermektedir. Öte yandan sanayi sektöründeki işgücü verimliliğinin, üretim üzerindeki etkisi yine hizmetler sektörünü de dikkate alacak şekilde aşağıdaki modeller vasıtasıyla incelenmesi söz konusu olacaktır.

$$\text{Model III(a)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_7 EI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

$$\text{Model III(b)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_8 ES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$\text{Model III(c)} \quad GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_9 EI_{it} + \beta_{10} ES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Yukarıda kurulan modeller çerçevesinde çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası’nın World Development Indicators (WDI) adlı veri tabanından 1990-2018 dönemini kapsayacak şekilde derlenmiştir. Bununla birlikte, ampirik analizde kullanılan değişkenler, doğal logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 1’de yer verilmiştir.

¹ Örneklem bünyesinde yer alan ülkeler sırasıyla şu şekildedir: Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Makedonya, Moldova, Özbekistan, Rusya, Sırbistan, Tacikistan ve Ukrayna.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LGDP	377	7.891	0.820	5.905	9.369
LIVA	377	22.618	1.794	17.720	27.097
LSVA	377	23.130	1.704	19.009	27.548
LEI	377	3.015	0.375	2.106	3.713
LES	377	3.791	0.220	3.126	4.209

YÖNTEM

Sanayi sektörü ve hizmetler sektörü katma değerinin, kişi başı çıktı büyümesi, verimlilik artışı ve söz konusu sektörlerdeki verimlilik düzeylerinin kişi başı çıktı üzerindeki etkisinin dinamik panel veri analizi çerçevesinde incelenmesinde, panel eşbütünleşme testleri ve eşbütünleşme tahmincilerinden yararlanılacaktır. Yamak (2000), Diaz-Bautista (2003) ve Arısoy (2013), literatürde yer alan uygulamalı çalışmalarının birçoğunun basit regresyon analizi çerçevesinde Kaldor'un modellerinin sınındığını fakat bu tarzdan analizlerin iki nedenden dolayı sakıncalı olduğunu vurgulamışlardır. Birinci neden, basit regresyon analizinin tahmin edilen modellerde yer alan ilgili değişkenler arasında anlamlı ilişkinin varlığına dayanmakta ve uzun dönem ilişki üzerinde bir çıkarım yapmaya olanak tanımamaktadır. İkinci neden, analizlerde kullanılan sanayi üretimi ve büyüme gibi değişkenlerin diğer pek çok makro iktisadi değişkende olduğu gibi trend içermeleri ve durağan olmamaları söz konusudur. Dolayısıyla sahte regresyon başta olmak üzere diğer bazı sorunların ortaya çıkması, bu etkilerin göz ardı edilmesiyle ortaya çıkabilecek ve tahminlere ilişkin tutarsız çıkarımlar yapılmasına sebebiyet verebilecektir. Bu doğrultuda, eşbütünleşme analizi aynı derecede bütünleşik serilerle gerçekleştirilebilmekte ve değişkenler arasında uzun dönem dinamiklerinin varlığını tespit etmekte önemli bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan dinamik panel veri analizi çerçevesinde öncelikle kullanılan panel veri setinin yapısını incelemek önem arz etmektedir. Bu çerçevede, değişkenler arasında homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı gibi özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Havuzlanmış EKK tahmincisinden elde edilen eğim tahminlerinin dağılımına bağlı eğim homojenliği yaklaşımını esas alarak Pesaran ve Yamagata (2008) normal dağılıma uygun olarak delta testi ($\tilde{\Delta}$) ile ortalama ve varyans sapması düzeltilmiş, normal dağılımlı hatalara sahip düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj.}$) istatistiklerini aşağıdaki gibi elde etmişlerdir:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad \text{ve} \quad \tilde{\Delta}_{adj.} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (9)$$

Denklemden yer alan \tilde{S} istatistiği, Swamy (1970) tarafından geliştirilen, her bir eğim katsayısına uyarlanabilen test istatistiğidir. Öte yandan kesit birimlerinin, serilerin herhangi birinde meydana gelen değişim veya şoktan etkilenip etkilenmedikleri, yatay kesit bağımlılığı testleri ile incelenebilmektedir. Bu çalışmada, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD ve CD_{LM} testleri ile yatay kesit bağımlılığının durumu incelenecektir. Pesaran'a (2004) göre Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi, kesit birimlerinin (N) sayısı sonsuza yaklaştıkça etkin sonuçlar üretmemekte ve N ile zaman boyutunun (T) büyük olduğu durumlar için Pesaran (2004) LM testinin şu versiyonunu geliştirmiştir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \rightarrow N(0,1) \quad (10)$$

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespitinde yararlanılacak olan panel eşbütünlük analize geçmeden önce serilerin birim kök içerip içermediğine bakılmalıdır. Özellikle zaman serileri ile yapılan analizlerde birim kökün varlığında gerçekleştirilecek tahminlerde ortaya sahte regresyon sorunu çıkabilmektedir. Bir başka ifade ile geleneksel t, F testleri ve R² değerleri sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bu durum panel veri analizinde de karşılaşılan önemli bir sorundur. Literatürde, panel veri ile gerçekleştirilen birim kök testleri birinci nesil ve ikinci nesil testler olarak nitelendirilmektedir. Birinci nesil testler, birimler arasında korelasyon olmadığını yani yatay kesit bağımlılığının olmadığını varsaymaktadır. Korelasyon varsa bu testlerin gücü zayıftır. İkinci nesil panel birim kök testlerinin temel özelliği ise birimlere ait seriler arasında korelasyon olduğunu varsaymasıdır (Tatoğlu, 2012: 199). Bu bağlamda, öncelikle yatay kesit bağımlılığı ile heterojenliği dikkate almayan Hadri (2000) durağanlık testi sınamasına yer verilmiştir. Zaman serilerindeki KPSS testinin panel veriye uyarlanmış hali olan ve Lagrange Çarpımı (LM) testine dayanan bu sınamada, panel verinin dengeli olması zorunluluğu vardır. Ayrıca, hata terimlerinin normal dağıldığının varsayıldığı bu testte, zaman boyutu (T) ile kesit boyutunun (N) sonsuza gittiği durumda da asimptotik olarak geçerlidir (Tatoğlu, 2012: 210). Hadri (2000) tarafından geliştirilen bu testte, birinci nesil birim kök testlerinden farklı olarak sıfır hipotezinin durağanlığı dikkate alınması söz konusudur. Bu çerçevede, öncelikle her bir kesit birim için KPSS testi uygulanmakta, ardından da Z istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$Z = \frac{\sqrt{N}[LM - \mu_{LM}]}{\sigma_{LM}} \sim N(0,1) \quad (11)$$

Öte yandan incelenen seriler arasında yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik gibi durumların varlığı, birinci nesil birim kök testlerinin asimptotik özelliklerini etkilemesinden dolayı, literatürde yatay kesit bağımlılığını ve heterojenlik yapısını dikkate alacak şekilde ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve yatay kesit genelleştirilmiş Dickey-Fuller (CADF) adını alan birim kök testinde, yatay kesit bağımlılığı, gecikmeli yatay kesit ortalamalarına dayalı ADF regresyonunun birinci farkı alınarak yok edilmektedir (Tatoğlu, 2012: 223). Birim kökün olmadığını vurgulayan sıfır hipotezi, alternatifine karşı test edilmekte ve kesit biriminin uzunluğunun zaman boyutundan fazla olması durumunda da uygulanabilen CADF test istatistiği, hem panel için hem de paneli oluşturan tüm kesit birimleri için hesaplanabilmektedir (Akbaş, vd. 2013: 797). Bu çerçevede Pesaran (2007), her bir kesit birimi için aşağıdaki CADF testini şu şekilde hesaplamıştır:

$$CADF_i = \frac{\Delta y_i' M_{wi} y_{i-1}}{\sqrt{\hat{\sigma}_{\epsilon,i}^2 (y_{i-1}' M_{wi} y_{i-1})}} \quad (12)$$

İncelenen serilerin birinci farkında durağan olması halinde, yani I (1) sürecini takip etmesi durumunda, bu serilerin doğrusal bileşimlerinin de uzun dönemde eşbütünlük olacağına işaret eder. Bu çalışmada Westerlund (2007) ile Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen eşbütünlük testlerine yer verilecektir. Her iki testin de en önemli özelliği, seriler arasında korelasyonu ve heterojenlik durumunu dikkate almaları ve bu koşullar altında etkin sonuçlar üretmeleridir. Bu doğrultuda Westerlund (2007) hata düzeltme mekanizmasına dayalı olarak aşağıdaki veri yaratma sürecini takip edecek şekilde bir model geliştirmiştir:

$$\Delta y_{it} = \delta'_i Z_t + \alpha_i y_{it-1} + \beta'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta y_{it-j} + e_{it} \quad (13)$$

Z_t modelin deterministik unsurlarını içerirken, δ'_i deterministik unsurlarla ilişkin olarak parametre vektörlerini göstermektedir (Westerlund, 2007: 715). Bu çerçevede Westerlund (2007) eşbütünlüğün olmadığını vurgulayan sıfır hipotezini test etmek için ikisi grup ikisi de panel çerçevesinde dört adet istatistik geliştirmiştir. Grup istatistikleri elde edilirken 13 nolu denklemin her bir kesit birimi (i) için tahmin edilmesi ve ardından α_i 'nin parametrik yaklaşımla tahmin edilmesi neticesinde grup istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$g_\tau = N^{-1} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{se(\hat{\alpha}_i)} \quad \text{ve} \quad g_\alpha = N^{-1} \sum_{i=1}^N \frac{T\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \quad (14)$$

14 nolu bu denklemde gösterilen grup istatistikleri, heterojenliğin varlığı altında, her bir kesit birimi için hata düzeltme modelinin tahmin edilmesiyle hesaplanmıştır. Panel verinin homojenliği durumunda ise 13 nolu denklemle birlikte bağımlı değişken için düzey durumunun geçerli olduğu denklemin birlikte tahmin edilmesi sonucunda hesaplanan kalıntılarla ortak hata düzeltme teriminin elde edilmesiyle aşağıdaki panel istatistiklerinin hesaplanması da olanaklı hale gelmiştir:

$$p_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{se(\hat{\alpha})} \quad \text{ve} \quad p_\alpha = T\hat{\alpha} \quad (15)$$

Sonuçların sağlamlılığı ve karşılaştırma yapabilmek adına, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alacak şekilde Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel LM eşbütünlük testi vasıtasıyla seriler arasında uzun dönemli ilişkinin incelenmesi söz konusu olacaktır. Bu çerçevede Westerlund ve Edgerton (2007) aşağıda belirtilen bir veri yaratma sürecinden yola çıkarak test istatistiğini geliştirmişlerdir:

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \quad (16)$$

16 nolu denklemde $i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ olmak üzere sırasıyla kesit ve zaman birimlerini göstermek üzere, x_{it} tam rassal yürüyüş sürecine sahip $k \times 1$ boyutunda açıklayıcı değişkenler vektörünü içermekte ve z_{it} hata terimi olup şu şekilde ayrılmaktadır:

$$z_{it} = u_{it} + v_{it} \quad \text{ve} \quad v_{it} = \sum_{j=1}^t \eta_{ij} \quad (17)$$

η_{it} sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip olmak üzere, bağımsız ve özdeş dağılımlı (i. i. d) bir sürece sahiptir. Bu bilgiler ışığında, McCoskey ve Cao'dan (1998) yola çıkarak, Westerlund ve Edgerton (2007), LM test istatistiğini aşağıdaki denklem vasıtasıyla elde etmişlerdir (Westerlund ve Edgerton, 2007: 186).

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (18)$$

S_{it} , z_{it} 'nin tam değiştirilmiş tahmininin kısmi toplam süreci olup, $\hat{\omega}_i^2$, 7 nolu denklemde yer alan u_{it} 'nin koşullu uzun dönem varyans değerine eşittir. Yatay kesit bağımlılığı altında, “eşbütünlük vardır” şeklinde kurulan sıfır hipotezini, eşbütünlüğün olmadığı alternatifine karşı sınamak için geliştirilen LM test istatistiğinin yatay kesit bağımlılığını dikkate alabilmesi için bootstrap dağılımına uygun olasılık değerleri geliştirilmiştir. Hesaplanan LM test istatistiğinin, bootstrap kritik değerlerinden düşük çıkması durumunda eşbütünlüğün olduğunu vurgulayan sıfır hipotezi kabul edilecektir.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra, uzun dönemli ilişkinin büyüklüğü ve yönünün tespit edilmesinde eşbütünleşme parametre tahmincilerinden faydalanılmaktadır. Bu çerçevede Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ortak ilişkili etkiler tahmincisi (CCE) ile Eberhard ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ilerletilmiş ortalama grup tahmincisi (AMG) yöntemlerinden yararlanılmıştır. Her iki yöntemin de en önemli avantajı yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği göz önünde bulundurmalarıdır. Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE tahmincisi, örneklem boyutunun küçük olduğu durumda da etkin sonuçlar üretmektedir (Pesaran, 2006: 967). Ayrıca, bu yöntem her bir kesit birimi için tahmin sonuçlarını elde etmeyi olanaklı hale getirmektedir. Bununla birlikte, CCE tahmincisi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik altında, gözlemlenemeyen ortak faktörler ile açıklayıcı değişkenlerin dışsallığı altında ve farklı seviyelerde durağanlığında da uzun dönemli katsayıların üretilmesini sağlamaktadır (Erataş, vd. 2013: 29). Bu çerçevede ortak ilişkili etkiler ortalama tahmincisi (common correlated effects mean group estimator, CCEMG) ile ortak ilişkili etkiler havuzlanmış tahmincisi (common correlated effects pooled estimator, CCEP) tahmincileri 19 nolu denklemdeki gibi elde edilmektedir (Pesaran, 2006: 982-986).

$$\hat{b}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \text{ ve } \hat{b}_{CCEP} = (\sum_{i=1}^N \theta_i x_i M_w x_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i x_i M_w x_i \quad (19)$$

Eberhard ve Bond'un (2009) geliştirdiği AMG tahmincisi, iki aşamalı olup, birimlere özgü sabit etkiler ve birimlere özgü faktör yükleriyle modellenebilen ortak faktörlerin modele dahil edilmesiyle birimler arası korelasyonu dikkate almakta ve CCE tahmincisi gibi küçük örneklem durumunda da etkin sonuçlar üretebilmektedir. Eberhard ve Bond (2009) iki aşamalı olarak AMG tahmincisini aşağıdaki denklemlerle elde etmişlerdir:

$$\text{AMG (i)} \Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t D_t + e_{it} \Rightarrow \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (20)$$

$$\text{AMG (ii)} y_{it} = \alpha_i + b_i' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad (21)$$

$$\widehat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (22)$$

20 nolu denklem AMG tahmincisi için birinci aşamayı göstermekte ve T-1 kadar zaman kuklası ($\hat{\mu}_t$) eklenerek elde edilen standart birinci farkı alınmış havuzlanmış regresyonu ifade etmektedir. 21 nolu denklem ise ikinci aşamayı gösterirken, zaman kuklası her bir kesit birimine ilişkin regresyonlara dahil olurken, doğrusal trend terimi (t) de bu aşamada denkleme dahil edilmiştir. Son olarak, 22 nolu denklem birinci ve ikinci aşamanın tahminiyle elde edilen AMG tahmincisini vermektedir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Dinamik panel veri analizi çerçevesinde, daha detaylı analize geçilmeden önce çalışmada kullanılan panel veri setinin özelliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik gibi özelliklere sahip olup olmadığına bakılmalıdır. Tablo 2'nin üst kısmı Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta ($\tilde{\Delta}$) ve düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre her bir model için yapılan tahmin sonuçlarına göre homojenliğin olduğunu vurgulayan sıfır hipotezi hem delta ($\tilde{\Delta}$) hem de düzeltilmiş delta ($\tilde{\Delta}_{adj}$) testleri çerçevesinde % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve değişkenlere ilişkin eğim parametrelerinin heterojen olduğu kanısına varılmıştır. Tablo 2'nin alt kısmı Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} ve CD yatay kesit bağımlılığı testlerine ayrılmıştır. Yatay kesit bağımsızlığının olduğunu vurgulayan sıfır hipotezinin her bir model için hem CD_{LM} hem de CD testleri bağlamında % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmesi söz konusu olmuştur.

Değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığının incelenmesi detaylı analizlerin gerçekleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Serilerin birim köke sahip olması durumunda gerçekleştirilecek analizler sahte regresyon gibi sorunlara yol açabilecek ve sonuçların sapmalı ve tutarsız olarak gerçekleşmesine yol açacaktır. Ayrıca, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin varlığı, durağanlık ve birim kök sınamaları için yine önemli bir husus olarak göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Hadri (2000) tarafından geliştirilen ve LM testi olarak da bilinen durağanlık testi uygulanmıştır ve sonuçlara Tablo 3'te yer verilmiştir. İlgili serinin durağan olduğuna yönelik sıfır hipotezi, değişkenlerin düzey durumları itibarıyla tüm değişkenler için reddedilirken, serilerin birinci farkı alınması neticesinden hesaplanan LM test istatistiği kritik değerlerden düşük çıkmış ve durağanlığın olduğunu vurgulayan sıfır hipotezi serilerin birinci farkının alındığı durum için reddedilememiştir. Öte yandan seriler arasında yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin varlığının tespit edilmesi, birim kök sınamasında bu hususların da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Buna göre yatay kesit bağımlılığı ile heterojenliği dikkate alan CADF testi uygulanmıştır. İlgili serinin birim kök içerdiğini vurgulayan sıfır hipotezi serilerin durağan olduğu durum için reddedilemezken, birinci farkın alındığı durum için hesaplanan $Z_{\bar{t}}$ istatistiği LIVA serisi için % 5, LIVA serisi için % 10 ve diğer seriler için % 1 anlamlılık düzeylerinde reddedilmiştir. Gerek Hadri (2000) LM durağanlık testi gerekse Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF istatistiği için serilerin birinci farkının alınması neticesinde durağanlaştığı kanaatine varılmıştır.

Tablo 2. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

A-Homojenlik Testleri								
Test	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)
\tilde{A}	20.60*	29.97*	22.26*	28.07*	28.18*	32.00*	23.55*	26.36*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
\tilde{A}_{adj}	21.38*	31.10*	23.14*	29.13*	29.24*	33.21*	24.44*	27.39*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
B-Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri								
Test	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)
CD _{LM}	81.86*	79.83*	77.68*	87.16*	47.30*	82.30*	61.53*	69.45*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
CD	32.62*	32.23*	31.87*	33.56*	24.82*	32.69*	28.32*	30.05*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)

Not: * % 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3. Panel Durağanlık ve Birim Kök Testleri

Değişkenler	Hadri-LM Testi	CADF Testi ($Z_{\bar{t}}$ istatistiği)	Sonuç
LGDP	1.433	1.454	
Δ LGDP	0.415 [▲]	-3.672*	I (1)
LIVA	1.316	-1.204	
Δ LIVA	0.346 [▲]	-1.484***	I (1)
LSVA	3.444	0.984	
Δ LSVA	0.388 [▲]	-2.090**	I (1)
EI	2.163	0.618	
Δ EI	-3.091 [▲]	-3.312*	I (1)
ES	2.786	-0.056	
Δ ES	-3.160 [▲]	-4.109*	I (1)

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. [▲] % 1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

Serilerin birinci farkında durağan olması, serilerin doğrusal kombinasyonlarının da uzun dönemde ilişkiye sahip olabileceğini yani eşbütünleşik olabileceğini göstermektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin incelenmesi maksadıyla yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan ve Westerlund (2007) tarafından hata düzeltme mekanizmasına dayalı eşbütünleşme testi ile Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM eşbütünleşme testleri uygulanmış ve tahmin sonuçlarına Tablo 4’te yer verilmiştir. Tablo 4’ün üst kısmı, Westerlund (2007) tarafından geliştirilen hata düzeltme mekanizmasına dayalı eşbütünleşme testi tahmin sonuçlarını yansıtmaktadır. Panel ve grup için dört farklı test istatistiğinin elde edildiği bu yaklaşımda, heterojenliğin varlığı nedeniyle grup istatistiklerinin (g_{τ} , g_{α}) dikkate alınması gerekmektedir. Buna göre hesaplanan grup istatistiklerinin farklı anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden düşük çıkması neticesinde, eşbütünleşmenin olmadığını vurgulayan sıfır hipotezi tüm modeller için reddedilmiş ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgunun sağlamlığı açısından Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel LM eşbütünleşme testi de uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4’ün alt kısmında verilmiştir. Eşbütünleşmenin olduğunu vurgulayan sıfır hipotezi, her bir model için hesaplanan LM test istatistiğinin bootstrap kritik değerlerinden küçük çıkması neticesinde kabul edilmiş ve eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kanaatine varılmıştır.

Tablo 4. Panel Eşbütünleşme Testleri

A-ECM Eşbütünleşme Testi									
Test	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)	Eşbütünleşme
g_{τ}	-6.754*	-5.603***	-6.154**	-7.497*	-9.287*	-7.467*	-8.034*	-6.954**	Var
	(0.007)	(0.086)	(0.013)	(0.000)	(0.000)	(0.001)	(0.000)	(0.030)	
g_{α}	-5.047**	-4.486***	-4.204**	-4.548***	-7.349*	-5.252**	-8.172*	-4.425***	Var
	(0.044)	(0.066)	(0.073)	(0.052)	(0.001)	(0.021)	(0.000)	(0.092)	
p_{τ}	-7.224*	-6.139**	-6.693*	-7.391*	-9.695*	-8.207*	-8.519*	-7.560*	Var
	(0.005)	(0.022)	(0.005)	(0.001)	(0.000)	(0.001)	(0.000)	(0.006)	
p_{α}	-7.212*	-6.534**	-6.409**	-6.829**	-10.020*	-7.730*	-12.440*	-6.578**	Var
	(0.013)	(0.019)	(0.023)	(0.014)	(0.000)	(0.003)	(0.000)	(0.031)	
B-LM Eşbütünleşme Testi									
Test	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)	Eşbütünleşme
LM İst.	0.436	-0.082	2.077	1.012	-0.043	0.452	0.535	1.858	Var
	(0.442)	(0.588)	(0.754)	(0.230)	(0.333)	(0.512)	(0.468)	(0.597)	

Not: *, **, *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin yönü ve büyüklüğünün de tahmin edilmesi, incelenen modellerin diğer çalışmalarla ne ölçüde uygunluk gösterdiği ve ne açıdan farklılıklarının olduğunu tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda panel eşbütünleşme tahmincileri olarak kabul edilen ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ortak ilişkili etkiler tahmincisi (CCE) ile Eberhard ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ilerletilmiş ortalama grup tahmincisi (AMG) yöntemlerinden yararlanılmış ve tahmin sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Gerek CCE tahmincisi gerekse AMG tahmincisiyle elde edilen bulgular, sanayi sektörü katma değerinin kişi başı reel GSYİH üzerinde uzun dönemde pozitif etkisinin olduğunu doğrulamaktadır. Buna göre her iki tahminci için sanayi sektörü katma değerinde % 1’lik artış, kişi başı GSYİH’yi sırasıyla uzun dönemde % 0.77 ve % 0.76 oranında arttırmaktadır.

Tablo 5. Panel Eşbütünleşme Tahmincileri

Değişkenler	A-CCE Tahmincisi							
	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)
LIVA	0.777*		0.438*	0.239*				
	(0.099)		(0.080)	(0.049)				
LSVA		0.747*	0.363*		0.135**			
		(0.089)	(0.087)		(0.063)			
EI						0.086**		0.131*
						(0.037)		(0.031)
ES							0.063*	0.050*
							(0.013)	(0.011)
Gözlem sayısı	377	377	377	377	377	377	377	377
RMSE	0.107	0.115	0.065	0.051	0.081	0.209	0.215	0.122
χ^2 istatistiği	61.15*	69.19*	89.24*	23.51*	4.56**	5.33**	21.01*	27.01*
Değişkenler	B-AMG Tahmincisi							
	(1a)	(1b)	(1c)	(2a)	(2b)	(3a)	(3b)	(3c)
LIVA	0.768*		0.431*	0.239*				
	(0.096)		(0.076)	(0.049)				
LSVA		0.739*	0.363*		0.135**			
		(0.094)	(0.092)		(0.063)			
EI						0.084**		0.130*
						(0.037)		(0.030)
ES							0.063*	0.051*
							(0.013)	(0.013)
Gözlem sayısı	377	377	377	377	377	377	377	377
RMSE	0.109	0.130	0.071	0.051	0.082	0.214	0.220	0.136
χ^2 istatistiği	62.87*	60.81*	90.31*	24.03*	4.53**	5.19**	22.78*	24.71*

Not: *, **, *** sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Ayrıca, Kaldor'un hipotezinin hizmetler sektörünü de içerecek şekilde tahmin edilen modellerde (Model 1c) sanayi sektörü katma değerinde meydana gelen % 1'lik artışın her iki tahminciye göre sırasıyla kişi başı GSYİH'yi % 0.438 ve % 0.431 oranında arttırması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte hizmetler sektörünün kişi başı GSYİH'yi arttırıcı etkisinin sanayi sektörüne kıyasla göreceli olarak daha düşük kalmış ve her iki model için kişi başı GSYİH'yi % 0.363 oranında arttırmıştır. Öte yandan hizmetler sektörünün ayrı olarak ele alındığı durumda (Model 1b) kişi başı GSYİH'yi % 0.74 ve % 0.73 oranında arttırıcı etki yaratmıştır. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, uzun dönemde Kaldor'un sanayi sektörünün büyümenin motoru olduğunu savunduğu görüş, örneklem kapsamında yer alan geçiş ekonomileri açısından doğrulanmaktadır. Sanayi sektörünün, hizmetler sektörüne kıyasla kişi başı GSYİH'yi göreceli olarak daha fazla arttırıcı etkiye sahip olması, bir dizi faktörle açıklanabilir (Szirmai, 2009; Attiah, 2019). Öncelikle, sanayi kesiminde sermayenin getirisinin, diğer sektörlerle kıyasla daha yüksek olmasından dolayı, sanayi sektörü bu ülkelerde sermaye birikimi için birtakım özel fırsatlar sunmakta ve bu da sanayi kesiminin büyüme üzerinde daha fazla etkiye sahip olmasına yol açmaktadır. Ayrıca, Kaldor (1966) ile Fagerberg ve Verspagen (1999) tarafından vurgulandığı üzere, sanayi sektöründe diğer sektörlerle kıyasla ölçek ekonomilerinin daha yaygın görülmesinden dolayı, daha fazla fırsatlar yaratması da söz konusudur. Bir başka gerekçe de sanayi sektörünün alt kollarında geriye ve ileriye doğru doğrudan bağlantı, diğer sektörlerle kıyasla daha fazla olabilir. Bu da sanayi sektörü ve özelinde imalat sanayiinde pozitif dışsallıklar yaratarak yatırımların artmasına sebebiyet verebilir (Attiah, 2019: 115).

Verdoorn kanunu olarak da bilinen sanayi sektörünün verimlilik üzerine etkisinin pozitif ve anlamlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre sanayi sektörü katma değerinde meydana gelen % 1'lik bir artışın sanayi sektöründeki istihdamı her iki tahmin yönteminde de % 0.239 oranında arttırması söz konusu olmuştur. Hizmetler sektörünün dahil edilmesiyle gerçekleştirilen tahminlerde, hizmetler sektörü katma değerindeki artış uzun dönemde istihdamı her iki modelde de % 0.135 oranında arttırmaktadır. Elde edilen bu bulgular, sanayi sektörü bünyesinde daha nitelikli üretim faktörlerinin istihdamı ve göreceli olarak daha ileri teknolojiyi bünyesinde barındırmasından dolayı, verimlilik arttırma potansiyelinin uzun dönemde hizmetler ve diğer sektörlerle kıyasla fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Romero ve McCombie'nin (2016) de bulgularına uygun olarak, her iki sektörde de ölçüğe göre artan getirilerin varlığı geçerli olmakla birlikte, sanayi sektöründe göreceli olarak daha yaygın olduğu söylenebilir.

Sanayi sektöründeki verimlilik artışlarının üretim üzerine etkisi, hizmetler sektörünü de dahil edecek şekilde uzun dönem için tahmin edilmiştir. Buna göre sanayi sektöründeki verimlilik artışı, hizmetler sektörüne kıyasla üretimi daha fazla arttırıcı etkiye sahip olmaktadır. Bu bağlamda, sanayi sektöründe % 1'lik verimlilik artışının üretimi her iki tahminci çerçevesinde sırasıyla % 0.086 ve % 0.084 civarında arttırması söz konusudur. Öte yandan hizmetler sektöründe verimlilikte meydana gelen artış üretimi her iki tahminciye göre % 0.063 oranında arttırmıştır. Son olarak, sektörlerdeki verimlilik artışlarının bir arada ele alındığı durumda ise sanayi sektöründeki verimlilik artışının hizmetler sektörüne kıyasla çıktığı daha fazla arttırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Her iki tahminciden elde edilen sonuçlara göre sanayi sektöründeki verimlilik artışı üretimi % 0.13 civarında arttırırken, hizmetler sektöründeki verimlilik artışının üretimi % 0.05 civarında arttırdığı görülmektedir. Elde edilen bu bulgu, sanayi sektöründe ölçüğe göre artan getirilerin varlığının, sanayi sektöründe işgücü verimliliğinde artışa ve neticede üretimi olumlu yönde etkilediği bağlamında Kaldor'un (1966) üçüncü yasaını kısmen doğrular niteliktedir. Zira sanayi sektörü dışında kalan hizmetler ve diğer sektörlerde azalan verimlerin kısmen işlenmesi nedeniyle diğer sektörlerden sanayi sektörüne doğru işgücünün transferinin kısmen gerçekleşmesi söz konusu olabilir. Bu durum, uzun dönemde Kaldor'un (1966) öngörülerinden kısmi sapmalar yaratarak, anılan ülkelerde bir bütün olarak sanayi sektöründeki verimlilik ve üretim artışlarının uzun dönemde büyümeyi sınırlı ölçüde arttırmasına sebebiyet verebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ekonomide meydana gelen yapısal değişim ve dönüşüm sürecini ifade eden kalkınma kavramı, özellikle günümüzde az gelişmiş ve GOÜ'ler açısından hayati öneme sahip olduğu aşikârdır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde geri kalmışlık sorununa yönelik önemli teorik çalışmalar yapıldığı ve gelişmiş ülkelerin refah seviyelerine erişmede GOÜ'lerin ve az gelişmiş ülkelerin hangi politikaları uygulayarak ve hangi finansman araçlarıyla bu gelişmişlik farkını kapatacağına yönelik incelemeler gerek akademik gerekse politik çevrelerde üzerinde durulan önemli hususların başında gelmiştir. Bir ülkenin kalkınmasında üretim artışlarının yani büyümenin de önemli belirleyici etmenlerden biri olduğu genel kabul gören bir düşüncedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin istikrarlı ve sürdürülebilir olması, GOÜ'ler açısından gelişmiş ülkelerle olan gelişmişlik farkının kapatılmasında hayati öneme sahiptir. Bu çerçevede sanayileşmenin ekonomik büyümenin itici gücü olduğunu sistematik olarak ilk kez ileri süren Kaldor (1966), sanayileşmeyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi üç farklı biçimde ele almış ve bu minvalde literatürde sanayileşmeyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok uygulamalı çalışmanın da öncüsü olmuştur.

Bu çalışmada Kaldor'un (1966) ortaya koymuş olduğu perspektiften yola çıkarak, sanayileşme ile verimliliğin üretim üzerindeki etkisi, literatürdeki uygulamalı çalışmalardan farklı olarak hizmetler sektörünü de dikkate alacak şekilde analiz edilmiştir. Bu çerçevede Doğu Bloğunda yer alan ve büyük

çoğunluğu dağılan SSCB ülkelerinden oluşan on üç geçiş ekonomisi için 1990-2018 dönemini kapsayacak şekilde dinamik panel veri analizi yardımıyla sanayileşme ve verimlilik artışlarının üretim üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çerçevede panel eşbütünleşme testleri ve panel eşbütünleşme tahminleriyle analizler gerçekleştirilmiştir. Buna göre, kurulan farklı modeller doğrultusunda kişi başı GSYİH, sanayi ve hizmetler sektörü katma değerleri ile sanayi ve hizmetler sektörü istihdam oranlarının uzun dönemde eşbütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespitinden sonra, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin yönü ve büyüklüğünün tespiti için panel eşbütünleşme tahminleriyle tahminler gerçekleştirilmiş ve birtakım önemli bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, Kaldor'un (1966) üç yasasının hizmetler sektörünü de dâhil edecek genişletildiği bu tahminlere göre söz konusu geçiş ekonomileri için Kaldor'un (1966) üç yasasının kısmen desteklenmesi söz konusu olmuştur. Sanayi sektöründeki katma değer artışlarının, "sanayinin büyümenin motoru" olduğu şeklindeki görüşü destekler nitelikte bulguyu ortaya koyması, ölçek ekonomilerinin boyutunun diğer sektörlerle kıyasla fazla olması, sermayenin getirisinin fazla olması ve teknolojik açıdan da ileri ve geriye dönük bağlantıların daha fazla olması gibi gerekçelerle açıklanabilir. Bununla birlikte, Kaldor'un (1966) ikinci yasası olarak da bilinen Verdoorn yasası çerçevesinde, sanayi sektöründe ölçeğe göre artan getirilerin varlığı ve göreceli olarak daha nitelikli üretim faktörlerinin istihdamı ve daha ileri teknolojinin varlığı, verimliliği daha fazla arttırıcı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan Kaldor'un (1966) üçüncü yasasının ise hizmetler ve diğer sektörlerde azalan verimler kanununun kısmen devreye girmesinden dolayı, incelenen ülkeler için kısmen geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, sanayi kesiminin hem verimlilik hem de üretimi arttırıcı etkilerinin varlığı, incelenen ülkeler açısından kaynakların sanayi kesimine aktarılmasının önemini vurgulamaktadır. Sanayi kesimi gerek kendi bünyesinde geri ve ileri bağlantılar yaratma gerekse ölçek ekonomilerini uyarma yoluyla diğer kesimlerdeki teknolojik gelişimi ve verimliliği uyarıcı etkiler yaratabilir ve bu da hem büyüme hem de istihdamı arttırma gibi ülkelerin çözmek zorunda olduğu sorunları da uzun dönemde ortadan kaldırabilir. Ayrıca, bu ülkelerin ekonomik gelişimleri için sermaye birikimi de önemli bir etkidir. İç tasarruf kaynaklarının yetersiz olduğu düşünüldüğünde dış finansman kaynakları da sermaye birikimi için önemli hale gelmekte ve bu doğrultuda doğrudan yabancı yatırımların sanayi kesimine yönlendirilmesi teşvik edilerek, teknolojik gelişim ve faktör verimliliğinde artış sağlanarak, hızlı ve istikrarlı bir büyümenin önü açılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Y.E., Şentürk, M., & Sancar, C. (2013). Testing for Causality between the Foreign Direct Investment, Current Account Deficit, GDP and Total Credit: Evidence from G7. *Panoeconomicus*, 6: 791-812.
- Alhowaish, A. K. (2014). Does the Service Sector Cause Economic Growth? Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Global Studies Journal*, 7(2): 1-6.
- Arısoy, İ. (2008). Türkiye’de Sanayi Sektörü-İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi. *Türkiye Ekonomik Kurumu*, 1(1): 1-31.
- Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye’de Sanayi Sektörü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1): 143-162.
- Atesoğlu, H. S. (1993). Manufacturing and Economic Growth in the United States. *Applied Economics*, 25(1): 67-69.
- Attiah, E. (2019). The Role of Manufacturing and Service Sectors in Economic Growth: An Empirical Study of Developing Countries. *European Research Studies Journal*, 22(1): 112-127.
- Bairam, E. (1991). Economic Growth and Kaldor's Law: the Case of Turkey, 1925–78. *Applied Economics*, 23(8): 1277-1280.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47: 239-253.
- Çetin, M. (2009). Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği(1981-2007). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1): 355-373.
- Diaz, B. A. (2003). Mexico’s Industrial Engine of Growth: Cointegration and Causality. *Revista Momento Economico*, 126: 34-41.
- Eberhard, M., & Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panels: A Novel Estimator. *MPRA Paper*, 17870: 1-26.
- Ener, M., & Arıca, F. (2011). Is The Kaldor’s Growth Law Valid For High Income Economies: A Panel Study. *Research Journal of Economics, Business and ICT*, 1: 60-64.
- Erataş, F., Nur, B.H. ve Özçalık, M. (2013). Feldstein-Horioka Bilmecesinin Gelişmiş Ülke Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2): 18-33.
- Fagerberg, J., & Verspagen, B. (1999). Modern Capitalism in the 1970s and 1980s, In: M. Setterfield (Ed.), *Growth, Employment and Inflation*. Palgrave MacMillan: United Kingdom
- Güçlü, M. (2013). Manufacturing and Regional Economic Growth in Turkey: A Spatial Econometric View of Kaldor's Laws. *European Planning Studies*, 21(6): 854-866.
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogenous Panel Data. *The Econometrics Journal*, 3(2): 148-161.
- Hansen, J., & Zhang, J. (1996). A Kaldorian Approach to Regional Economic Growth in China. *Applied Economics*, 28(6): 679-685.
- İnamoğlu, Y. (2013). Türkiye’de Hizmet Sektörünün Gelişimi ve Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Bülent Ecevit Ünveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Growth of the United Kingdom: An Inaugural Lecture*. Cambridge University Press: Cambridge
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma iktisadi*. (4.Baskı). Gazi Kitabevi: Ankara
- Mamgain, V. (1999). Are the Kaldor–Verdoorn Laws Applicable in the Newly Industrializing Countries? *Review of Development Economics*, 3(3): 295-309.

- Marconi, N., de Borja Reis, C., & de Araújo, E. (2016). Manufacturing and Economic Development: The Actuality of Kaldor's First and Second Laws. *Structural Change and Economic Dynamics*, 37: 75-89.
- McCoskey, S., & Kao, C. (1998). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration in Panel Data. *Econometric Reviews*, 17: 57-84.
- Mercan, M., Kızılkaya, O., & Okde, B. (2015). Are The Kaldor's Laws Valid? Panel Data Analysis under Cross Section Dependency for NIC Countries. *Procedia Economics and Finance*, 23: 140-145.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross-Section Dependence in Panels. *IZA Discussion Paper*, 1240: 1-39.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4): 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Heterogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1): 50-93.
- Rahman, M., Rahman, M., & Hai-bing, W. (2011). Time Series Analysis of Causal Relationship among GDP, Agricultural, Industrial and Service Sector Growth in Bangladesh. *China-USA Business Review*, 10(1): 9-15.
- Romero, J., & McCombie, J. (2016). Differences in Increasing Returns between Technological Sectors: A Panel Data Investigation Using the EU KLEMS Database. *Journal of Economic Studies*, 43(5): 863-878.
- Shuling, W., & Donghui, L. (2010). An Empirical Analysis on the Relationship between Service Industry and Economic Growth. *Proceedings of 2010 International Conference on Industry Engineering and Management*, 44-48.
- Stoneman, P. (1979). Kaldor's Law and British Economic Growth: 1800–1970. *Applied Economics*, 11(3): 303-319.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient Inference in Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38: 311-323.
- Szirmai, A. (2009). Industrialisation as an Engine of Growth in Developing Countries. *UNU-MERIT Working Paper Series*, 2009-010, 1-48.
- Szirmai, A. (2012). Industrialisation as an Engine of Growth in Developing Countries, 1950-2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23: 406-420.
- Tandrayen-Ragoobur, V. (2010). The Services Sector and Economic Growth in Mauritius. A Bounds Testing Approach to Cointegration. *University of Mauritius Research Journal*, 16: 313-331.
- Tatoğlu, F.Y. (2012). *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları: İstanbul
- Terzi, H., & Oltular, S. (2004). Türkiye'deki Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2). 219-226.
- Uğurlu, A., & Tuncer, İ. (2017). Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Büyüme ve İstihdama Katkıları: Girdi-Çıktı Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1): 131-165.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6): 709-748.
- Westerlund, J., & Edgerton, L. D. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economic Letters*, 97: 185-190.

- Yamak, N. (2000). Cointegration, Causality and Kaldor's Hypothesis: Evidence from Turkey, 1946-1995. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1): 75-80.
- Yetiz, F., & Özden, C. (2017). Analysis of Causal Relationship Among GDP, Agricultural, Industrial and Services Sector Growth in Turkey. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3): 75-84.

EXTENDED ABSTRACT

The role of industrialization in ensuring the economic development is one of the most discussed topics in the literature especially in the Post II. World War. In this direction, industrialization has a key role in ensuring economic development for the less-developed and developing countries in where capital is scarce. Furthermore deficiency in capital accumulation is another major fact for these countries. On the other hand, rapid and sustainable growth is closely related with the expansion of the industrial sector. Based on Kaldor's (1966) view that industrialization is the locomotive of economic growth, this study aims to examine the effect of industrialization and productivity on production, by including the services sector, for 13 selected transition economies. For this purpose, the study also seeks answers to the following questions:

- What is the impact of industrial Sector value added on economic growth?
- What is the effect of services sector value added on economic growth?
- What is the impact of industrial sector value added on industrial sector employment?
- How does the value added of the services sector affect the employment of the services sector?

In line with the above stated objectives and research questions, the analysis was carried out by means of panel cointegration tests and cointegration estimators by incorporating the annual panel data set over the period of 1980-2018 for 13 selected transition economies of which disintegrated from the Eastern Bloc and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). Apart from the empirical studies in the literature, three different models developed by Kaldor (1966) have been augmented by including the services sector, different from the applied studies in the literature. Based on the view by Kaldor (1966) that industrialization is the "engine of growth", the effect of value added in industrial and services sectors on the gross domestic product (GDP) has been discussed. In the framework of the second model which is also known as Verdoorn Law, the impact of the industrial sector on productivity has been augmented by including the services sector. Finally, the effect of productivity in both sectors on production has been discussed within the framework of Kaldor's third model. The data related to the variables in the models were obtained from the World Development Indicators (WDI) database of the World Bank as the second data source.

The existence of long-term relationships between variables within the framework of different models was examined by means of panel cointegration tests. The proper performance of panel cointegration tests also depends on the structure of the panel data examined. Therefore, homogeneity tests developed by Pesaran and Yamagata (2008) were applied to see the properties of the panel data set more concretely, and the null hypothesis emphasizing the presence of homogeneity was rejected for each model. In addition, cross section dependency tests developed by Pesaran (2004) were also employed to test the existence of the relationship between cross section units. As a result of the CD and CDLM tests, the null hypothesis, which emphasizes the cross-sectional independence, was rejected at 1% significance level for each model. Detecting the existence of a long-term relationship between series under the heterogeneous structure of the panel data set and the presence of cross-sectional dependency is handled in a different way. Before proceeding to the panel cointegration analysis, which will be used in determining the existence of a long-term relationship between series, it should be carefully examined whether the series contain unit root or not. Especially in the analyses conducted by time series, spurious regression problem may arise in the estimations to be made in the presence of unit root. This situation is a major problem that is encountered in panel data analysis as well. Accordingly, whether the series have a unit root or not was examined by performing Hadri (2000) LM stationary test and the CADF test developed by Pesaran (2007). According to the results of both tests, it was observed that the series become stationary by first differencing. This indicates that the series may be cointegrated in the long run, and panel cointegration tests have been employed in this framework. Within the framework of different models suggested by Kaldor (1966), the existence of long-term relationship was tested with the help of ECM test based on error correction mechanism by Westerlund (2007) and LM test developed by Westerlund and Edgerton (2007). According to the results, the variables are cointegrated in the long run.

After determining the existence of the cointegration relationship, panel cointegration estimators were performed for the direction and size of the long term relationship. In this context, estimations were conducted by the common correlated effects estimator (CCE) developed by Pesaran (2006) and the advanced mean group estimator (AMG) methods developed by Eberhard and Bond (2009). According to the estimation results, it is concluded that the value added in the industrial sector has a greater effect on increasing the production compared to the services sector. In addition, the productivity in the industrial sector increases the production more than the productivity in the services and other sectors stands out as another major finding of the paper. According to these estimates that Kaldor's (1966) three laws were augmented by including the services sector, the three laws of Kaldor (1966) were partially supported for these transition economies. The fact that the findings support the view that the

industry is the engine of economic growth can be explained by some possible reasons. First, economies of scale are larger in size compared to other sectors. Second, the return on capital is greater in the manufacturing industry sector. Third, technologically forward and backward linkages are more pronounced in the manufacturing industry compared to other sectors. However, within the framework of Verdoorn's law, also known as the second law of Kaldor (1966), the existence of increasing returns to scale in the industrial sector and the employment of relatively more qualified production factors and the presence of more advanced technology show that it has a more increasing effect on productivity. On the other hand the third law of Kaldor (1966) is partially valid for the countries examined, due to the partial presence of the law on diminishing returns in services and other sectors.

In line with the findings, the existence of both productivity and production-enhancing effects of the industrial sector emphasizes the importance of transferring resources to the industrial sector for these countries in the sample. The industrial sector might stimulate technological development and productivity in other segments either by creating backward and forward linkages or stimulating economies of scale, and this situation might eliminate the problems that countries have to solve in the long run, such as both growth and increasing employment. In addition, capital accumulation is an important factor for the economic development of these countries. Considering that domestic savings resources are insufficient, external financing resources also become important for capital accumulation, and in this direction, foreign direct investments could be encouraged to the industrial sector. Hence, this situation can contribute to rapid and sustainable growth by leading to technological progress and increases in factor productivity.

Türkiye'deki Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir İnceleme *

Önder Kutlu¹ Niyazi Karabulut²

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye
okutlu@erbakan.edu.tr

² Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye
nkarabulut@erbakan.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 05.04.2021 Kabul: 14.05.2021 Yayın: 30.06.2021	<p>Düşünce kuruluşları, son yıllarda hem ulusal hem de uluslararası alanda kamu politikası süreçlerinin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedirler. Ancak düşünce kuruluşu kültürünün henüz yalnızca gelişmiş ülkelerde yerleşmiş olduğu da bilinmektedir. Gelişmekte olan ülke statüsünde değerlendirilen Türkiye'nin, gelişmiş ülkelerin uygulamalarını örnek alarak ve kendi iç dinamiklerine uygun yeni stratejiler üreterek düşünce kuruluşlarını kamu politikası sisteminin içine dahil etmesi gerekmektedir. Düşünce kuruluşlarının ülkedeki demokratik kalkınmaya değerli bir katkı sunabilecekleri düşünüldüğünde bu çalışma Türkiye'de konu hakkındaki akademik literatüre katkı sunması amacıyla, düşünce kuruluşlarının etkili olmaları için önemli bir gösterge olan sosyal medya kullanımı konusunu incelemektedir. Bu bağlamda, düşünce kuruluşlarının politika süreçlerinde etkili olmak için güncel şartları sağlayıp sağlamadıkları hakkında resmi olarak kullandıkları sosyal medya hesapları üzerinden bir inceleme yürütülmüştür. Çalışmanın temel sorusu düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımı ile hedef kitlelerine ulaşmayı, dolayısıyla da görünürlüklerini artırarak politikalar üzerinde söz sahibi olmak için adım atmayı başarıp başaramadıklarıdır. Bu kapsamda, çalışmada öncelikle düşünce kuruluşları kavramı ve literatürü üzerine kısa bir bilgi verildikten sonra bu kuruluşların politika süreçlerinde aldıkları ve almaya çalıştıkları roller kısaca anlatılmaktadır. Ardından almaya çalıştıkları rolleri almalarını sağlayacak bir etki kapasitesine erişmeleri için izlemeleri gereken yol ve sosyal medya kullanımının bu yoldaki önemi tartışılmaktadır. Sonuç olarak, düşünce kuruluşlarının sosyal medya mecralarında nasıl yer aldıkları verilerle analiz edilerek bu konudaki etki kapasitelerini artırmaları için gerçekçi önerilerde bulunmak hedeflenmektedir.</p>
Anahtar Kelimeler: Düşünce kuruluşları, Etki kapasitesi, Sosyal medya, Türkiye, Kamu politikası	
JEL Kodları: I38	

An Analysis on Social Media Usage of Think Tanks in Turkey

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 05.04.2021 Accepted: 14.05.2021 Published: 30.06.2021	<p>Think tanks are recognized as important actors in both national and international public policy processes in recent years. Nevertheless, it is known that the think tank culture has only settled in developed countries. Turkey, as a developing country, needs to include think tanks in the public policy system by producing new strategies in line with its internal dynamics. Considering that think tanks can make a valuable contribution to democratic development in the country, this study examines think tanks' social media activities, as a significant indicator for the impact capacity of think tanks, to contribute to the academic literature on the subject in Turkey. In this context, we researched their approved social media accounts to determine whether they meet the requirements to be effective in policy processes. The main question of the study is whether think tanks have succeeded in reaching their target audiences via social media or not. In this context, after a brief explanation of the concept of think tanks and their literature, their roles and functions are explained. Then, the way they need to follow to reach an impact capacity that can enable them to take the roles they want. As a result, how they take part in social media channels is analyzed with the data, and suggestions are made to increase their impact capacities. The ultimate goal of the study is to put forward realistic suggestions for making think tanks effective actors both in the eyes of the public and in decision-making processes.</p>
Keywords: Think tanks, Impact capacity, Turkey, Social Media, Public policy	
JEL Codes: I38	

Atf/Citation: Kutlu, Ö. ve Karabulut, N. (2021). Türkiye'deki Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir İnceleme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 101-113.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* 1-3 Kasım 2019 tarihlerinde Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen 10. Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi'nde sunulan ve tam bildiri olarak yayınlanan "Türkiye'deki Düşünce Kuruluşlarının Etki Kapasiteleri Bağlamında Önemli Bir Değişken Olarak Sosyal Medya Kullanımı" başlıklı konferans metninin güncellenmiş ve düzenlenmiş versiyonudur.

GİRİŞ

Günümüzde kamu politikası yapıcılar bilgi eksikliğinden değil bilgi fazlalığından kaynaklanan bir bilgi kirliliğinden mustarip olmaktadır. İhtiyaç duyulan işlenmiş bilgi ve analize doğru zamanda ve doğru yerde ulaşmak da bu bağlamda hayati bir önem kazanmaktadır. Bu noktada, dünyada karar alıcıların güvenilir ve uygulamaya dökülebilir bilgiye ulaşmak için kullandıkları çeşitli kaynaklardan birisi olarak da düşünce kuruluşlarının yaygınlaştığı bilinmektedir (Bağcı ve Aydın, 2009: 57). Karar alıcıların yanı sıra halkın da bilgiye ulaşması açısından düşünce kuruluşları son zamanlarda yükselen bir değer olmuşlardır. Tüm dünyada giderek yaygınlaşan ve ülkelerin politika oluşturmalarında önemli bir yer tutmaya başlayan düşünce kuruluşları üzerine Türkiye'de yapılan çalışmaların sayısının az olması da dikkat çekmektedir. Türkiye'de düşünce kuruluşları dünyadaki örnekleri kadar aktif olmamakla birlikte bu kuruluşlar üzerine yapılan akademik çalışmalar da diğer ülkelere nazaran düşük bir seviyede kalmaktadır. Her ne kadar 21. yüzyıldan itibaren düşünce kuruluşu sayısının artışına bağlı olarak ortaya çıkan çalışmalarda da bir artış görülse de düşünce kuruluşları üzerine Türkiye'de henüz geniş bir literatür bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de düşünce kuruluşu kültürünün geliştirilmesi üzerine öneriler sunan çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır.

Son dönemlerde gelişmiş ülkelerde kamu politikası süreçlerinin değişmez bir parçası haline gelen düşünce kuruluşları, gelişmekte olan ülkelere de niceliksel ve niteliksel olarak bir artış göstermektedir. Türkiye'nin de bu bağlamda gelişmiş ülkelerdeki örneklerden yola çıkarak kendi iç dinamiklerine uygun bir şekilde düşünce kuruluşlarını politika süreçlerine dahil etmesi beklenmektedir. Ayrıca düşünce kuruluşlarının teşvik edilmeleri, karar alıcılardan ve toplumdaki hak ettikleri saygıyı görmeleri ve kamu politikası süreçlerine dahil edilmeleri; Türkiye'de sayılarının artması ve faaliyetlerini sürdürebilmeleri için bir ön koşul olarak ele alınabilir. Düşünce kuruluşlarının demokratik gelişmişlikle paralel bir şekilde etkili olabildikleri bilinirken öte yandan etkili oldukları durumda da demokratik gelişmişliğe katkıda buldukları göze çarpmaktadır. Bu karşılıklı fayda ilişkisinden yararlanabilmek için etkili düşünce kuruluşu örneklerinin faaliyetleri örnek alınarak Türkiye'de de düşünce kuruluşu kültürünün yerleşmesi gerekliliği bu çalışmada vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada düşünce kuruluşlarının temel amaçları olarak ifade edilen politika süreçlerine dahil olma ve bu süreçlerde aktif roller alarak alınan kararlarda etkili olma hedeflerinin, sosyal medya kanalları vasıtasıyla harekete geçirilmesi üzerine bir tartışma yürütülmektedir. Zira sosyal medya günümüzde kuruluşların görünürlüklerini ve etki kapasitelerini arttırmalarında önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle düşünce kuruluşları hakkındaki literatüre değinildikten sonra sosyal medya ile olan ilişkileri irdelenmektedir. Sosyal medya yoluyla kamu politikaları üzerindeki etki kapasitelerini nasıl artırabilecekleri bu kuruluşların sosyal medya kullanımları üzerinden analiz edilmiştir. Düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımlarının incelenmesi için Facebook ve Twitter kanalları seçilerek bu kanallar üzerinde gerçekleştirdikleri faaliyetler aktiflik düzeyleri ve paylaşım sıklıkları baz alınarak değerlendirilmiştir.

DÜŞÜNCE KURULUŞLARI ÜZERİNE

Düşünce kuruluşu ifadesi, İngilizce "Think Tank" kavramından gelmektedir. Think tank şeklinde konuşma dilinde Türkçe'ye geçmiş olsa da kavramın literatürde birçok farklı çevirisi bulunmaktadır. Ancak bunların içinde en çok kabul göreni düşünce kuruluşu ifadesidir. Öte yandan düşünce merkezi, fikir merkezi, araştırma merkezi, stratejik araştırma merkezi, düşünce tankı ve benzeri ifadeler de yer verilmektedir. İfadenin Türkçe'de tam karşılığı olmamasının yanında tanımlanmasında da sorun yaşandığı söylenebilir. Nitekim ifadenin sınırları çizilmiş veya genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır (Bağcı ve Aydın, 2009: 59). Sorunun temelinde think tank ifadesinin dünya literatüründe çeşitli tanımlamalarının bulunması yatmaktadır. Düşünce kuruluşları; ekonomik

kaynakları, insan kaynakları, çalışma alanları, bağımsız yahut bağımlı olmaları, kuruldukları ülkenin ve bölgenin siyasal kültürü, amaçları, hedefleri ve benzeri birçok nitelikleri bakımından belirli şekillerde birbirlerinden ayrışır. Mali ihtiyaçlarını nereden ve nasıl karşıladıkları, personellerinin nitelikleri ve çalışma yöntemleri, kuruldukları ülkenin kültürüne nasıl uyum sağladıkları ve bir önceki cümlede bahsedilen diğer nitelikler bağlamında düşünce kuruluşları üzerine yapılan tanımlar da çeşitlenmektedir. Aynı zamanda, bahsedilen nitelikler düşünce kuruluşlarının etki kapasitelerini, işlevselliklerini ve çalışma prensiplerini de yeniden düzenlemektedir.

Düşünce kuruluşları üzerine yapılmış olan farklı tanımlamalar incelendiğinde, ortak noktalar ve farklılaşan noktalar daha iyi analiz edilebilmektedir. Düşünce kuruluşları alanında uzmanlaşmış bazı akademisyenlerin tanımları bu konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Weaver ve McGann (2000: 5) düşünce kuruluşlarını; devlet, özel şirketler, çıkar grupları ve siyasi partiler gibi toplumsal çıkarlardan “önemli ölçüde özerk” siyasi araştırma örgütleri olarak tanımlamaktadırlar. Hames ve Feasy ise (1994: 216), düşünce kuruluşlarının genel tanımını, yine ““önemli ölçüde örgütsel özerkliğe sahip’, kâr amacı gütmeyen kamu politikaları araştırma enstitüleri” olarak yapmaktadırlar. James’e göre (1993: 492), düşünce kuruluşları, kamu politikalarını etkileme amacıyla disiplinler arası çalışmalar yürüten bağımsız kuruluşlardır. Rich’e göre ise (2001: 11), politika üretme sürecini etkilemek ve üretilen politikaları desteklemek amacıyla uzman oldukları alanlarda düşünceler üreten, bağımsız, çıkar gözetmeyen, kâr amacı gütmeyen siyasi örgütlerdir. Son olarak, Abelson (1996: 10) düşünce kuruluşlarını, “temel hedefleri kamu politikalarını ve kamuoyunu etkilemek olan, kâr amacı gütmeyen, tarafsız ama ideolojik davranabilen araştırma temelli enstitüler olarak tanımlamaktadır. Literatürde daha birçok farklı tanım bulunsa da daha önce de belirtildiği gibi, bu tanımlar bölgesel ve kültürel özelliklere göre bile değişiklik gösterebilmektedirler. Literatürdeki farklı tanımlardan yola çıkarak geniş bir düşünce kuruluşu tanımı yapmak gerekirse; düşünce kuruluşları kar amacı gütmeyen, araştırma yapma ve bu araştırmalar sonucunda ortaya belirli analizler çıkartma amacıyla kurulan, yaptıkları çalışmalar ile kamu politikası süreçlerinde etkili olmayı hedefleyen, aynı zamanda kamuoyunu bilgilendirmeyi ve bilinçlendirmeyi de amaçlayan, tarafsız ama ideolojik olabilen, bağımsız araştırma, strateji ve politika üretme merkezleridir (Karabulut, 2019: 8-9).

Düşünce kuruluşları, politikacıların karar vermeleri gereken konu üstüne bizzat araştırma yapmak için sınırlı zaman ve imkana sahip olmalarından ötürü bu kararlar için tavsiyelerde bulunarak politika süreçlerine dahil olurlar (Peetz, 2017: 256). Bilgi ve otorite arasında bir köprü kurmak bu anlamda en temel rolleri olarak ifade edilir (Weaver ve McGann, 2000: 3). Raporlar, araştırmalar, incelemeler, tavsiyeler, istihbarat kayıtları, özel dosyalar ve haberler gibi politika yapımcıların tek tek inceleyebileceği sınırı aşan aşırı miktarda bilgi kaynağının bulunması düşünce kuruluşlarının yaptıkları işin değerini artırmaktadır. Zira bilgi kirliliğinin çok ciddi bir sorun teşkil ettiği bir dönemde eldeki bilgileri derlemek, işlevsel hale getirmek ve karar vericilerin kullanabileceği bir forma getirmek düşünce kuruluşlarının en önemli rolü ve işlevidir. Ancak bu işlevi yerine getirebilmek için öncelikle politika süreçlerine dahil olabilecek kadar kendilerini ve çalışmalarını görünür kılmaları önemli bir ön koşuldur (Clark ve Roodman, 2013: 5). Düşünce kuruluşlarının politika süreçlerinde bir aktör olabilmek için göstermeleri gereken çaba da gün geçtikçe değişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin doğal bir sonucu olarak düşünce kuruluşlarının da kendilerini ve çalışmalarını tanıtmaları için en uygun mecra internet ve dolayısıyla da sosyal medya olmuştur. Sosyal medya kanallarında sahip olunan takipçi sayısı, beğeni sayısı, aktivite düzeyi, paylaşım sıklığı ve benzeri göstergeler düşünce kuruluşlarının seslerini nasıl daha fazla duyurabileceklerinin görülebilmesi için başvurulacak başlıca veriler halini almıştır. Bu doğrultuda Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımlarının analiz edilmesinin, etki kapasitelerinin artırılmasında kullanabilecek bulguları bize sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal Medya ve Düşünce Kuruluşları

Düşünce kuruluşlarının kamu politikası süreçlerine etkilerinin gözlenmesi için birçok yöntem denenmiştir. Ancak bu süreçlere etkilerinin doğrudan gözlemlenmesinin ulaşılması zor bir hedef olduğu deneyimlenmiştir. Nitekim, politika süreçleri sonucunda hazırlanan politika çıktısının düşünce kuruluşlarının etkisi ile şekillenip şekillenmediği üzerine yalnızca fikir yürütülebilir, açıkça bir kanıt yoksa kesin bir çıkarımda bulunulamaz. Bu sebeple bu çalışmada da olduğu gibi, literatürde genellikle düşünce kuruluşlarının süreçlerde etkili olmak için neler yaptıkları ve neler yapmaları gerektiği üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Kısaca ifade edilirse, düşünce kuruluşları yarattıkları etki üzerinden değil etki kapasiteleri üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Nitekim, düşünce kuruluşlarının etki kapasitelerinin ölçülmesi üzerine birçok farklı çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan örnekler incelendiğinde birçoğunun sosyal medya kullanımını önemli bir değişken olarak ifade ettikleri görülmektedir. Örneğin, Allosio ve arkadaşları (2013) düşünce kuruluşlarının şeffaf, kamuya açık ve doğrulanabilir olup olmadıklarının resmî web siteleri ve sosyal medya hesapları üzerinden ölçülebileceğini savunurlar. Kuntz (2013), düşünce kuruluşlarının etkisinin medyadaki görünürlük düzeyleri ve ürettikleri çıktılarının kalitesi üzerinden gözlemlenebileceğini ileri sürer. Clark ve Roodman'a göre ise (2013), sosyal medya kullanımı, web sitesi trafiği, medya alıntıları ile bilimsel alıntılar ve örgüt kapasitesi düşünce kuruluşlarının etki kapasitelerinin en önemli belirleyicileridir. Özetle, medyada bir yer edinmek düşünce kuruluşlarının etkili olabilmeleri için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medya, düşünce kuruluşlarına faaliyetlerini toplum, politika yapıcılar, öğrenciler ve araştırmacılar dahil herkesin kullanımına kolayca sunma fırsatını vermektedir. Bu nedenle, sosyal medya kullanımı, düşünce kuruluşlarının erişilebilirliğini, güvenilirliğini, popülerliğini ve dolayısıyla etki kapasitesini etkileyen önemli bir araç olarak ele alınabilmektedir (Clark ve Roodman, 2013). Basit bir şekilde düşünüldüğünde, düşünce kuruluşlarının sosyal medya üzerinden ne kadar insana ulaşabildikleri ne kadar aktif oldukları ve ne kadar talep edildikleri etki kapasitelerinin değerlendirilebilmesi için önemli birer göstere haline almaktadırlar (Karabulut, 2019). Özellikle haber paylaşımının ve karşılıklı etkileşimin üst seviyede olduğu Twitter'da düşünce kuruluşlarının aktif olarak yer almaları bu anlamda önem kazanmaktadır (Tanner, 2012). Clark ve Roodman (2013: 19) ABD'deki düşünce kuruluşlarının sosyal medya başarılarını Twitter üzerindeki takipçi sayıları ve Facebook üzerindeki beğeni sayıları üzerinden değerlendirilmişlerdir. Diğer değişkenlerin de değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan genel sıralamada sosyal medya başarısı en yüksek olan Brookings Institution ve Heritage Foundation'ın en üst sıralarda yer aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ansfead ve Chadwick'in (2018: 257-260) 2015 Birleşik Krallık seçimleri sırasında düşünce kuruluşu IFS'nin Twitter faaliyetleri üzerine yaptıkları analizde de sosyal medya paylaşımlarının düşünce kuruluşunun otoritesini ve etkisini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yine Castillo-Esparcia ve arkadaşlarının (2015: 233) Doğu Avrupa'daki düşünce kuruluşları üzerine yaptıkları çalışmada da düşünce kuruluşlarının sosyal medyada görünürlük, etkinlik ve etkileşim düzeylerinde varlığının etki kapasiteleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda ele alındığında Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının da Facebook ve Twitter üzerindeki mevcudiyetleri ve etkinlik düzeyleri incelenerek elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmelerinin etkili olmaları açısından göstere niteliğinde bir sonuç üreteceği öngörülmüştür.

YÖNTEM

Bu çalışmada, düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımları ve sosyal medya aktiviteleri Facebook ve Twitter üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Zira Facebook'taki beğeniler ve Twitter'daki takipçiler, modern dünyada popülerliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Clark ve

Roodman, 2013: 6). Ayrıca, bu ortamlardaki toplam paylaşım ve etkileşim sayılarının ile kullanım sıklıklarının düşünce kuruluşlarının sosyal medya aktivitelerinin birer göstergesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu nedenlerle bu çalışmada sosyal ağ analizi yöntemine başvurulmaktadır. Sosyal ağ analizi bir grubu birbirine bağlayan ilişkilerin incelenmesi yoluyla sosyal ağın değerlendirildiği yöntem olarak tanımlanmaktadır (Wasserman ve Faust, 1994). Çeşitli araştırma araçları kullanılması yoluyla bir sosyal ağın derinlemesine analizlerinin yapılmasına olanak sağlayan bu yöntem, bu çalışmada yalnızca düşünce kuruluşlarının sosyal medyada kendilerine nasıl bir ağ kurduklarını analiz etmek amacıyla herhangi bir araştırma aracına başvurmadan doğrudan manuel veri toplama yoluyla uygulanmıştır.

Çalışmanın evreni Türkiye’de faaliyet gösteren tüm düşünce kuruluşlarından oluşmaktadır. Ancak anlamlı bir sonuca ulaşılabilmesi amacıyla bu evrenden rastlantısal olmayan bir şekilde bir örneklem seçilmiştir. Örneklem seçilmesinde düşünce kuruluşlarının derecelendirilmesinde dünya çapında kabul görmüş olan düşünce kuruluşu endeksi “Global Go to Think Tank Index (GGTTT)” (McGann, 2021) çalışmasına başvurulmuştur. Yıllık olarak dünyanın dört bir yanından 8000’den fazla düşünce kuruluşunun derecelendirildiği indeksin 2020 yılına ait raporu incelenmiş ve raporda farklı kategoriler altında derecelendirilmiş olan Türkiye’de faaliyet gösteren düşünce kuruluşları listelenmiştir. Son olarak çalışmanın amaç ve hedeflerine uygun olarak, listelenen kuruluşlar arasından hem Facebook hem de Twitter hesaplarına sahip olanlar seçilerek çalışmanın örneklemini Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1’de görülebileceği üzere örnekleme toplamda 10 düşünce kuruluşu yer almaktadır. Çalışma, bu düşünce kuruluşlarının Facebook ve Twitter hesaplarından toplanan nicel veri ve bu veriler üzerine gerçekleştirilen analiz ve değerlendirme üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın amacı örnekleme yer alan kuruluşlarının sosyal medya aktivitelerinin Facebook ve Twitter kanalları vasıtasıyla ölçülerek etki kapasiteleri açısından değerlendirilmesi ve kuruluşların etkilerini artırabilmeleri için önerilerde bulunmaktır.

Tablo 1. Çalışmanın Örneklemini Oluşturan Düşünce Kuruluşları

NO	ADI	MERKEZİ	KURULUŞ YILI	WEBSİTESİ
1	TESEV	İstanbul	1994	http://tesev.org.tr
2	LDT	Ankara	1994	http://www.liberal.org.tr/
3	USTAD	Mardin	2011	http://www.ustad.org.tr
4	TEPAV	Ankara	2004	https://www.tepav.org.tr
5	TESAM	Bursa	2008	http://tesam.org.tr/
6	SETA	Ankara/İstanbul	2005	https://www.setav.org
7	IPM	İstanbul	2001	http://ipc.sabanciuniv.edu
8	ESI	Berlin	1999	https://www.esiweb.org
9	ERG	İstanbul	2003	http://en.egitimreformugirisimi.org/
10	GPoT	İstanbul	2009	http://www.gpotcenter.org

Tablo 1’de verilen örnekleme yer alan kuruluşlar, Türkiye’de faaliyet gösteren düşünce kuruluşları arasında en ön planda yer almaktadırlar. Başlıca çalışma alanları demokratikleşme, iyi yönetim, sosyal eşitlik olan TESEV (2021), GGTTT endeksinde “En iyi Düşünce Kuruluşları” listesinde 79. sırada, “En iyi medya kullanımına sahip düşünce kuruluşları” listesinde 41. sırada ve “Kamu politikasına en belirgin şekilde etki eden düşünce kuruluşları” listesinde 27. sırada yer almaktadır. Amaçlarını “Türkiye’nin problemlerine liberal ilkeler ışığında çözüm yolları bulmak ve kamu politikası üzerinde etkili olmak” olarak belirleyen LDT ise (2021), “En iyi Düşünce Kuruluşları” listesinde 90. ve “En iyi ekonomi politikası düşünce kuruluşları” listesinde 26. sıralarda yer almaktadır.

Uluslararası İlişkiler üzerine uzmanlaşmış olan USTAD (2021) “En iyi Milli Güvenlik ve savunma düşünce kuruluşları” listesinde 78. sıradadır. Dış politika ve ekonomi üzerine yoğunlaşan ve 2015 yılında Türkiye G20 dönem başkanlığını yürüten TEPAV (2021), “En iyi dış politika ve uluslararası ilişkiler düşünce kuruluşları” listesinde kendine 51. sırada yer bulmuştur. “Türkiye’yi yönetenlerin ufkunu açmak için gerekli teorik ve fikrîsel zemini hazırlamak” amacıyla çalışmalar yürüten Bursa merkezli TESAM (2021), “En iyi Milli Güvenlik ve savunma düşünce kuruluşları” listesinde 91. ve “En iyi dış politika ve uluslararası ilişkiler düşünce kuruluşları” listesinde 114. sırada yer almaktadır. “Siyasal ve toplumsal “iyi”nin inşasını” hedeflediğini ifade eden SETA (2021) “Bir siyasi partiye bağlı en iyi düşünce kuruluşları” listesinde 32. sıradadır. “Karar alıcılara ve kanaat önderlerine tarafsız analiz ve politika önerilerinde bulunmak” amacını taşıdığını belirten Sabancı Üniversitesi’ne bağlı bir kuruluş olan IPM (2021) “En iyi eğitim politikaları düşünce kuruluşları” listesinde 30. sırada bulunmaktadır. Berlin, Brüksel ve İstanbul olmak üzere üç ofiste faaliyet gösteren ESI, “demokratik kurumları ve insan hakları standartlarını liberal olmayan güçlere karşı savunabilecek bir Avrupa” amacı ile faaliyet göstermektedir (ESI, 2021) ve Türkiye’deki ofisinin faaliyetleri ile “Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki en iyi düşünce kuruluşları” listesinde 20. sırada yer bulmuştur. “Eğitimde karar süreçlerinin veriye dayalı olması, paydaşların katılımıyla gerçekleşmesi ve her çocuğun kaliteli eğitime erişiminin güvence altına alınması” amacıyla faaliyet gösteren ERG (2021), “En iyi eğitim politikaları düşünce kuruluşları” listesinde 46. sıradadır. Son olarak, Kültür Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulan GPoT (2021); “yerel, ulusal ve uluslararası sorunlara şiddet içermeyen çözümler üretmek” amacıyla kurulmuştur ve “Üniversitelere bağlı en iyi düşünce kuruluşları” listesinde 70. sırada yer almaktadır (McGann, 2021). Özetle, örnekleme yer alan tüm kuruluşlar kamu politikalarına kendi uzmanlık alanları bağlamında etki etmek amacını taşıyan ve uluslararası anlamda kabul görmüş düşünce kuruluşları endeksinde yine kendi uzmanlık alanlarında kendilerine yer bulan kuruluşlardır. Bu kuruluşların sosyal medya hesaplarının incelenmesinin de bu kapsamda Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımları için önerilerde bulunulmasında önemli bir gösterge niteliği taşıyacakları öngörülmüştür.

BULGULAR

Düşünce kuruluşlarının sosyal medyada sahip oldukları popülaritenin ölçülmesinin en etkili ve kolay yolunun takipçi sayılarına, etkileşim sayılarına ve kullanım sıklıklarına bakmak olduğu söylenebilir. Tablo 2’de örnekleme yer alan düşünce kuruluşlarının 3 Nisan 2021 tarihi itibarıyla Facebook sayfalarının sahip olduğu beğeni sayısı ve Twitter hesaplarının sahip olduğu takipçi sayısı paylaşılmaktadır. We Are Social ve Hootsuite araştırma kuruluşları tarafından hazırlanan “Digital in 2020” (2021) raporunda verilen bilgiye göre Türkiye’de 60 milyon sosyal medya kullanıcısı arasında %79’unun Facebook ve %73’ünün Twitter kullanıcısı olduğu bilindiğinde düşünce kuruluşlarının her iki mecrada da takip edilme sayılarının çok düşük seviyelerde kaldığı ifade edilmelidir. Ayrıca yine tabloda paylaşılan bilgilerden görülebileceği gibi örnekleme yer alan on düşünce kuruluşundan yalnızca iki tanesi doğrulanmış hesaplara sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının tanınırlıklarını artırmada ve erişilebilir olmada sosyal medyayı kullanma konusunda başarılı olmadıkları çıkarımı yapılabilmektedir. Bunun arkasında hem kuruluşların kendisinden hem de hedef kitlenin ilgi düzeyinden kaynaklanan sorunlar bulunabilmektedir. Bu noktada düşünce kuruluşları açısından soruna yaklaşıldığında önemli olan nokta, sosyal medyanın bir etkileşim aracı olarak ne ölçüde aktif olarak kullanıldığıdır.

Tablo 2. Örneklemdeki Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Takipçi Sayıları

KURULUŞ	FACEBOOK BEĞENİSİ	TWITTER TAKİPÇİSİ
TESEV ²	3042	4039
LDT ³	4017	4804
USTAD ⁴	2876	468
TEPAV ⁵⁶	4319	27070
TESAM ⁷	1887	930
SETA ⁸⁹	19185	92103
IPM ¹⁰	3861	9236
ESI ¹¹	5925	6433
ERG ¹²	12395	33712
GPOT ¹³	1032	1429
Mean	5853,9	18022,4
Medyan	3939	5618,5
Minimum	1032	468
Maksimum	19185	92103

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’de bulunan yaklaşık 47 milyon Facebook kullanıcısı ve 43 milyon Twitter kullanıcısı arasından düşünce kuruluşları ile en azından takip etmek yoluyla etkileşim içinde olan kullanıcıların oranının ortalama olarak %1 seviyesine erişmeye bile çok uzak olduğu görülmektedir. Düşünce kuruluşlarının hedef kitleleri dikkate alındığında sosyal medyada çok daha geniş bir kitleye hitap etmelerinin gerektiği ortadadır. Zira en çok Facebook’ta ve Twitter’da en çok takip edilen kuruluş olarak görünen SETA’nın dahi Facebook’ta yalnızca 19185 sayfa beğenisi, Twitter’da ise 92103 takipçisi bulunduğu görülmektedir. Ortalama (mean) değer üzerinden bir değerlendirme yapıldığında tabloda mevcut olan sayıların hedef kitleye erişimin etkin olarak sağlanabilmesi için en azından on kat artırılması gerektiği düşünülmektedir. Medyan değerleri incelendiğinde ise daha da kötü bir sonuçla karşılaşmaktadır. Medyan değerinin ortalama değerden büyük oranda düşük bir seviyede olması ortalama değer yalnızca bir veya birkaç kuruluş tarafından yükseltildiğini göstermektedir. Kısacası, tablodan çıkarılan sonuca göre, Türkiye’de faaliyet gösteren düşünce kuruluşlarının hedef kitlelerine sosyal medya aracılığı ile ulaşamadıkları rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Özellikle Türkiye gibi gündemin ve siyasi olayların Twitter üzerinde çokça dillendirildiği ve takip edildiği bir konjonktürde Twitter’da popülaritelerini artıramamaları büyük bir eksiklik olarak algılanmalıdır.

Sosyal medya popülaritesi açısından durumun hiç parlak olmadığı göz önünde bulundurulduğunda sosyal medyada gerçekleştirilen etkileşimlerin değerlendirilmesinin çalışmaya

² TESEV’e Facebook’ta ve Twitter’da @tesev2015 kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

³ LDT’ye Twitter’da @liberal_dusunce ve Facebook’ta @liberaldusunce kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

⁴ USTAD’a Twitter’da @ustadstrateji ve Facebook’ta @USTADstrateji kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

⁵ TEPAV’a Facebook ve Twitter’da @tepav kullanıcı adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

⁶ TEPAV’ın Facebook ve Twitter hesapları “doğrulanmış” hesap statüsündedir.

⁷ TESAM’a Facebook ve Twitter’da @tesamtr kullanıcı adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

⁸ SETA’ya Twitter’da @setavakfi ve Facebook’ta @setav kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

⁹ SETA’nın Facebook ve Twitter hesapları “doğrulanmış” hesap statüsündedir.

¹⁰ IPM’ye Facebook’ta @IstanbulPolicyCenter ve Twitter’da @ipc_ipm kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

¹¹ ESI’ye Facebook’ta @europeanstabilityinitiative ve Twitter’da @ESI_eu kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

¹² ERG’ye Twitter’da @egitimreformu ve Facebook’ta @egitimreformugirisimi kullanıcı adreslerinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

¹³ GpoT’a Facebook ve Twitter’da @gpotcenter kullanıcı adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 03.04.2021)

katkısı olmayacağı çıkarımı yapılabilmektedir. Zira örnekleme yer alan düşünce kuruluşları, hedef kitlelerinin çok küçük bir kısmı ile sosyal medyada ilişki içerisinde olma fırsatı bulduklarından dolayı dahil oldukları etkileşimin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan bulgular kuruluşların hedef kitleleri ile sosyal medyada kurdukları etkileşim durumunu açığa çıkarmak açısından doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu durumda, düşünce kuruluşlarının sosyal medya kanallarını kullanım sıklıklarının incelenmesinin sorunun temellerine yönelik bir çıkarım yapılabilmesi için faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda Tablo 3’te düşünce kuruluşlarının sosyal medya paylaşımlarının sıklığı verilmektedir. Paylaşım sıklıklarının incelenmesi için; Facebook’ta saat başına kaç paylaşım yapıldığı üzerine elde edilen veri, 27.10.2019 tarihinde Facebook veri tabanlı olarak hizmet veren sosyal ağ analizi uygulaması “Netvizz” (Rieder, 2013) yardımı ile elde edilen verinin üzerine, uygulamanın hizmete kapanmış olması nedeniyle 03.04.2021 tarihine manuel olarak hesaplanarak tamamlanması yoluyla elde edilmiştir. Twitter’da ne sıklıkla paylaşım yapıldığı üzerine elde edilen veri ise kuruluşların Twitter hesaplarının paylaştıkları tweet sayılarının ve Twitter’a kaydolma tarihlerinin manuel olarak incelenmesi yoluyla listelenmiştir. Tablo 3’te paylaşılan istatistikler, 3 Nisan 2021 tarihinde anlık olarak gerçekleşmiş olan verileri yansıtmaktadır.

Tablo 2. Örneklemedeki Düşünce Kuruluşlarının Sosyal Medya Takipçi Sayıları

KURULUŞ	FACEBOOK PAYLAŞIMI (SAAT BAŞINA)	TWEET SAYISI (SAAT BAŞINA) ¹⁴
TESEV	0.04	0.038
LDT	0.04	0.032
USTAD	0,01	0.023
TEPAV	0.14	0.11
TESAM	0.11	0.022
SETA	0.26	0.42
IPM	0,25	0.044
ESI	0.18	0.036
ERG	0.22	0.062
GPOT	0	0.013
Mean	0.115	0,08
Medyan	0.125	0.037
Minimum	0	0.013
Maksimum	0.26	0.42

Sosyal medya kullanım sıklığı ve sosyal medyadaki etkinlik yine birçok farklı yöntemle ölçülebilmektedir. Ancak kuruluşların belirli bir zamandaki paylaşım sıklıklarının ölçülmesi bunun en doğrudan ölçüm şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekrar “Digital in 2020” raporuna baktığımızda, Türkiye’de Facebook sayfaları tarafından saat başına ortalama 1,16 adet paylaşımda bulunulurken Twitter’da saat başına ortalama 1,8 adet tweet atıldığı görülmektedir (We are Social ve Hootsuite, 2021). Bu veriler ışığında Tablo 3’te verilen paylaşım sıklıkları analiz edildiğinde; düşünce kuruluşlarının Türkiye ortalamasına kıyasla hem Facebook’ta hem de Twitter’da yaklaşık olarak 1/20 oranında daha az paylaşımda buldukları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu kıyaslama ortalama değer üzerinden değil de medyan değer üzerinden yapılırsa paylaşım sıklıkları arasındaki oranın 1/50’lere kadar vardığı ifade edilmelidir. Hedef kitlelere ulaşmak için paylaşım, duyuru ve bilgilendirme yapılabilmesinin yanı sıra karşılıklı etkileşimde bulunma imkânı da sağlamakta olan sosyal medya mecralarında paylaşım sıklığının en azından gündemde kalabilmek için önemli olduğu bilindiğine göre, düşünce kuruluşlarının

¹⁴ Düşünce kuruluşlarının toplam tweet sayılarının Twitter’a katıldıkları zamandan 3 Nisan 2021 tarihinde verilerin toplandığı zamana kadar arada geçen toplam saate bölünmesi sonucunda elde edilmiştir.

sosyal medyada yeterince paylaşımda bulunmadıkları yahut yeterli paylaşımda bulunmalarına olanak sağlayacak düzeyde faaliyet kapasitesine ulaşamadıkları çıkarımı kolaylıkla yapılabilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumsal ve siyasi alanda etkili olmak isteyen örgütlerin teknolojiyi, BİT'leri ve özellikle de sosyal medyayı etkili kullanmaları günümüzde bir zorunluluk halini almıştır. Teknolojinin toplumların gelişiminde başat role sahip olduğu toplum 5.0 felsefesi kapsamında değerlendirdiğimizde, sosyal medya kullanımını etkili ve başarılı olabilmek için kaçınılmaz olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu nedenle düşünce kuruluşları için de sosyal medya kullanımının taşıdığı önem ortadadır. Bu çalışmada Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının sosyal medyada sahip oldukları popülerite ve sosyal medya kullanım etkinlikleri değerlendirilerek günümüz şartlarına uygun bir şekilde üstlerine düşen görevi yerine getirip getirmediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak çalışmanın bulguları açıkça göstermiştir ki Türkiye'de faaliyet gösteren düşünce kuruluşları sosyal medya mecralarında, toplumsal ve siyasal alanlardaki etkilerini artırabilecekleri bir etkinlik düzeyine sahip değildir. Zira hem sosyal medyada kazanmış oldukları popülerite hem de sosyal medya kanallarını kullanım sıklıkları açısından olması gerekenin çok altında bir performansa sahip oldukları kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bu çalışmanın sonucu olarak Türkiye'de düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımını açısından başarısız oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Hedef kitlelerine hızlı ve etkili bir yoldan ulaşabilmek, bu vesileyle etki alanlarını genişletmek ve amaçlarına ulaşabilmek için düşünce kuruluşlarının sosyal medyadaki aktivitelerini gözden geçirmeleri ve bu konuda somut adımlar atmaları gerektiği bu çalışmanın temel önerisi olarak ön plana çıkmıştır. Bu temel öneriden yola çıkarak düşünce kuruluşlarının sosyal medya kullanımları üzerine şu öneriler sıralanabilir:

- İlk olarak, sosyal medya hesaplarına kurumsal bir kimlik kazandırmaları ve hedef kitlelerine resmi bir sosyal medya hesabına sahip olduklarını göstermeleri gerekir. Zira doğrulanmış hesaplar, diğer kullanıcılar tarafından daha güvenilir ve ilgi çekici olarak algılanmaktadır (Hentschel vd., 2014:2-3).
- İkinci olarak, sosyal medyada yaptıkları paylaşım sayısı içeriği ve niteliği de güçlendirilerek artırılmalıdır. Düzenledikleri faaliyetler, yayınladıkları çalışmalar ve kuruluşun ilanları ve duyuruları sosyal medya aracılığıyla daha fazla kişiye ulaştırılmaya çalışılmalıdır. Ayrıca sosyal medya kanallarında yapılan paylaşımlara cevap olarak yahut doğrudan kuruluşun hesabından bahsederek etkileşim kurmaya çalışan kullanıcılara yine nitelik göz önünde bulundurularak imkân dahilinde geri dönüş yapılmalıdır.
- Üçüncü olarak, kuruluşların sosyal medyada birbirleri ile ve diğer kamu politikası aktörleri ile etkileşim içinde olarak sosyal medyayı bir çeşit ağ oluşturma alanı olarak değerlendirmeleri gerekmektedir.
- Dördüncü olarak, kullanıcı dostu içerikler üreterek hedef kitlelerinin ilgisini çekmeli ve kullanıcıya fırsatlar sunan paylaşımlara ağırlık vermelidirler. Sosyal medya paylaşımlarının içeriği net, anlaşılır ve açıklayıcı olmalıdır.
- Son olarak, özellikle faaliyet yürüttükleri alan özelinde sosyal medyada etkin olarak rol almaları gerekmektedir. Sahada gereken rolleri alıyor olsalar dahi sosyal medya artık birçok alanda bilgilendirme, bilinçlendirme, kampanya, reklam ve dayanışma çalışmalarının merkezi konumuna gelmiştir. Bu anlamda sosyal medyada yer alan projelerin ve çalışmaların düşünce kuruluşlarına etkilerini artırmada önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir (Kutlu ve Karabulut, 2019).

KAYNAKÇA

- Abelson, D. E. (1996). *American Think-Tanks and their Role in US Foreign Policy*, 1st Ed., MacMillan Press: Londra
- Alloisio, I., Bertolin S., Farnia L., Giove S., ve Trevisan J. (2013). The 2012 ICCG Climate Think Tank Ranking: A Methodological Report. Venedik, İtalya: *International Center for Climate Governance*.
- Anstead, N., & Chadwick, A. (2017). A primary definer online: the construction and propagation of a think tank's authority on social media. *Media, Culture & Society*, 40(2): 246–266.
- Bağcı, H. ve Aydın A. (2009). “Dünyada ve Türkiye’de Düşünce Kuruluşu Kültürü”, *Türkiye’de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları*, Ed. Hasan Kanbolat ve H. Ali Karasar, 1. Basım, Nobel Yayınları: Ankara, 57-124.
- Castillo-Esparcia, A., Almansa-Martínez, A., ve Smolak-Lozano, E. (2015). East European think tanks in social media – towards the model of evaluation of effective communication/PR strategies: Case study analysis. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 7(2): 231–250.
- Clark, J. ve Roodman D. (2013). “Measuring Think Tank Performance: An Index of Public Profile.” *CGD Policy Paper 025*. Washington DC: Center for Global Development. Erişim Adresi <http://www.cgdev.org/publication/metrics-think-tank-profile> Erişim Tarihi 03.04.2021
- ERG (2021). *Yeni Bir Fikir Üretim Merkezi: Eğitim Reformu Girişimi*, Erişim Adresi <https://www.egitimreformugirisimi.org/hakkimizda/> Erişim Tarihi 04.04.2021
- ESI (2021). *Who we are*, Erişim Adresi <https://www.esiweb.org/who-we-are> Erişim Tarihi 04.04.2021
- GPoT (2021). *Who we are*, Erişim Adresi <http://www.gpotcenter.org/about> Erişim Tarihi 03.04.2021
- Hames, T. ve Feasy R. (1994). “Anglo-American Think Tanks under Reagan and Thatcher”, *A Conservative Revolution? The Thatcher-Reagan Decade in Perspective*, Ed. A. Adonis ve T. Hames, Manchester University Press: Manchester, 215-237.
- Hentschel, M., Alonso, O., Counts, S., & Kandylas, V. (2014). “Finding users we trust: Scaling up verified Twitter users using their communication patterns”. *Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*, Haziran 1-4, Ann Harbor: Michigan.
- IPM (2021). *İstanbul Politikalar Merkezi*. Erişim Adresi <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/hakkimizda> Erişim Tarihi 03.04.2021
- James, S. (2000). “Influencing Government Policy Making”, *Banking on Knowledge: The Genesis of the Global Development Network*, Diane Stone (ed.). Routledge: London, 165-182
- Karabulut, N. (2019). *Impact Capacity of Think Tanks in Turkey* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya
- Kuntz, F. (2013). *Communications and Impact Metrics for Think Tanks*. The Centre for International Governance Innovation. Erişim Adresi <https://www.cigionline.org/articles/communications-and-impact-metrics-think-tanks> Erişim Tarihi 28.03.2021
- Kutlu, Ö ve Karabulut N. (2019). “Türkiye’deki Düşünce Kuruluşlarının Etki Kapasitesi Bağlamında Önemli Bir Değişken olarak Sosyal Medya Kullanımı”. *10. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, 1-3 Kasım 2019, Balıkesir: Türkiye, 354-364
- LDT (2021). *LDT Hakkında*. Erişim Adresi <http://www.liberal.org.tr/sayfa/ltd-tarihce,1.php> Erişim Tarihi 04.04.2021
- McGann, J. (2021). “2020 Global Go To Think Tanks Index Report”, *TTCSP*. Erişim Adresi https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=think_tanks Erişim Tarihi 03.04.2021
- Peetz, D. (2017). “Why Establish Non-Representative Organizations? Rethinking the Role, Form and Target of Think Tanks”. Ed. A. Salas-Porras ve G. Murray, *Think Tanks and Global Politics*, Palgrave Macmillan: New York, 245-264.
- Rich, A. (2001). Think Tanks and the Intersection of Ideology, Advocacy, and Influence, *NIRA Review*, 1: 51-68.

- Rieder, B. (2013). Studying Facebook via Data Extraction: The Netvizz Application. *WebSci'13*, May 2–4, Paris, France
- SETA (2021). *Hakkımızda*. Erişim Adresi <https://www.setav.org/hakkimizda/> Erişim Tarihi 03.04.2021
- Stone, D. ve Garnett M. (1998). “Think Tanks, Policy Advice and Governance”, *Think Tanks Across Nations: A Comparative Approach*, Ed. D. Stone, A. Denham ve M. Garnett, Manchester University Press: Manchester, 1-20.
- Tanner, J. (2012). “Social Media and think tanks: lessons from London Thinks,” *On Think Tanks*. Erişim Adresi <https://onthinktanks.org/articles/social-media-and-think-tanks-lessons-from-london-thinks/> Erişim Tarihi 12.05.2021
- TEPAV (2021). *Tepav nedir?*. Erişim Adresi <https://www.tepav.org.tr/tr/html/250/Hakkimizda/> Erişim Tarihi 03.04.2021
- TESAM (2021). *Hakkımızda*. Erişim Adresi <https://tesam.org.tr/hakkimizda/> Erişim Tarihi 03.04.2021
- TESEV (2021). *Hakkımızda*. Erişim Adresi <https://www.tesev.org.tr/tr/turkiye-ekonomik-ve-sosyal-etudler-vakfi/> Erişim Tarihi 03.04.2021
- USTAD (2021). *USTAD Hakkında*. Erişim Adresi http://www.ustad.org.tr/?page_id=2 Erişim Tarihi 03.04.2021
- Wasserman, S. ve Faust K. (1994). *Social Networks Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press: Cambridge
- We Are Social ve Hootsuite (2021). *Digital in 2020 Report*. Erişim Adresi <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019> Erişim Tarihi 28.03.2021
- Weaver, R. K. ve McGann J. (2000). “Think Tanks and Civil Societies in a Time of Change”, *Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action*, Ed. J. McGann and R. K. Weaver. Transaction Publishers: New Jersey, 1-36.

EXTENDED ABSTRACT

A discussion is conducted in this study on the realization of the goals of think tanks to be involved in policy processes and to be effective in decisions taken by taking active roles in these processes through social media. Today, social media stands out as an outstanding tool for organizations to increase their visibility and impact capacity. In this context, firstly, the literature on think tanks is mentioned, and then their relations with social media are examined. How these organizations can increase their impact capacities on public policies through social media has been analyzed through their social media activities. Facebook and Twitter were selected to examine think tanks' social media usage, and their activities on these channels were evaluated based on their activity levels and frequency of posting.

Think tanks are involved in policy processes by making recommendations for the decisions since policymakers have limited time and opportunity to research the issue, which they should decide on (Peetz, 2017: 256). Building a bridge between knowledge and authority is expressed as their most fundamental role in this sense (Weaver & McGann, 2000: 3). The excessive amount of information available to policymakers, such as reports, surveys, reviews, recommendations, intelligence records, and news, adds to the value of think tanks. In a period when information pollution poses a serious problem, it is the most significant role and function of think tanks to compile the available information, to make them functional, and to bring them into a form that can be used by decision-makers. However, to fulfill this function, it is a precondition for them to make themselves and their work visible enough to be included in the policy processes (Clark & Roodman, 2013: 5). The effort that think tanks should show to become an actor in policy processes has also changed day by day. As a natural consequence of the developments in information and communication technologies, the most suitable medium for think tanks to introduce themselves and their work is the internet- and therefore, social media. The number of followers, number of likes, activity level, posting frequency, and similar indicators on social media channels have become the data to be consulted to see how think tanks can make their voices louder. In this regard, analyzing the use of social media by think tanks in Turkey will provide us the findings that can be utilized to increase their impact capacities.

There are many studies on measuring the impact capacities of think tanks. When the prominent examples among these are examined, it is seen that most of them express the use of social media as a significant variable. For instance, Allosio et al. (2013) argue that whether think tanks are transparent, public, and verifiable can be measured through official websites and social media accounts. Kuntz (2013) suggests that the impacts of think tanks can be observed through their level of visibility in media channels and the quality of their outputs. According to Clark and Roodman (2013), social media usage, website traffic, media citations, scientific citations, and organizational capacity are the most outstanding determinants of the impact capacities of think tanks. In summary, gaining a place in the media emerges as a factor for think tanks to be effective.

Social media allows think tanks to easily make their activities available to everyone, including the community, policymakers, students, and researchers. For this reason, the use of social media can be considered as an important tool that affects the accessibility, reliability, popularity, and thus the impact capacity of think tanks (Clark & Roodman, 2013). Therefore, how many people think tanks can reach through social media become an indicator of how active they are (Karabulut, 2019).

According to the findings of the study, it is seen that among approximately 47 million Facebook users and 43 million Twitter users in Turkey, the rate of users following think tanks is far from reaching the level of 1%. Considering the target audiences of think tanks, it is obvious that they should appeal to a much wider audience on social media. In addition, it is seen that think tanks share approximately 1/20 less on both Facebook and Twitter compared to the country average.

The main recommendation of this study is that think tanks should review their social media policies and take concrete steps to reach their target audiences in a fast and effective way. Thus, they can expand their sphere of influence and achieve their goals. Based on this basic recommendation, the following suggestions can be listed on think tanks' social media activities:

- First, they need to give their social media accounts a corporate identity and show their target audience that they have an official social media account. Because verified accounts are perceived as more reliable and attractive by other users (Hentschel et al., 2014: 2-3).
- Secondly, they should increase the number of posts they share on social media by strengthening their content and quality. They should reach more people through social media by sharing their activities, studies, and announcements. Besides, users who try to interact in response to the posts made on social media channels or directly mentioning the account of the organization should be replied to, if possible.

- Thirdly, they need to consider social media as a platform for networking of interacting with each other and other public policy actors.
- Fourthly, they should attract the attention of their target audience by producing user-friendly content, and they should focus on sharing that offers opportunities to the users. The content of social media posts should be clear, understandable, and descriptive.
- Finally, they need to take an active role in social media, especially in their field of activity. Even if they take on the required roles in the field, social media has now become the center of information, awareness-raising, campaign, advertising, and solidarity activities in many areas. In this sense, it is obvious that projects and studies on social media can make a significant contribution to increasing the effects of think tanks.